

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ»

«Online φεμινιστικός Λόγος με αφορμή την ομάδα 'Φεμινιστικά Παραληρήματα'»

(Tyler Feder, 2018)

Φοιτήτρια: Δημακοπούλου Αντιγόνη

A.M.: 202005

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Λεοντσίνη Μαίρη – Καθηγήτρια ΤΕΑΠΗ ΕΚΠΑ

Αθήνα 2022

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας αυτή τη διπλωματική εργασία, νιώθω την ανάγκη να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου, στα άτομα εκείνα που υπήρξαν δίπλα μου με πολλαπλούς τρόπους, καθ' όλη τη διάρκεια της δόμησης των ιδεών και της συγγραφής της. Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα μου κυρία Μαίρη Λεοντσίνη για τις πολύτιμες γνώσεις σχετικά με τα έμφυλα ζητήματα καθ' όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος, αλλά και τη συνεχή υποστήριξή της για την παραγωγή του παρόντος κειμένου. Η συστηματική ανατροφοδότησή της με βοήθησε πολλές φορές να συνεχίσω, ακόμη και όταν η ολοκλήρωση της μελέτης φάνταζε αδύνατη.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω, όλες τις συμφοιτήτριες και φίλες μου, αλλά ειδικά τις Αφροδίτη Μπαλκουράνη, Μαρία Παπαδοπούλου, Ελένη Σολωμάκου, Γιώτα Κρεμμύδα, Άννα Αλέξη, Ιωάννα Στεφανίδου και Ιωάννα Χαλβατζή που έκαναν αυτό το ταξίδι λιγότερο μοναχικό και περισσότερο συλλογικό, μέσω του μοιράσματος ιδεών, σκέψεων και συναισθημάτων. Ο χώρος αλληλεγγύης και φροντίδας που αναπτύξαμε μεταξύ μας, αποτέλεσε συχνά μία ασφαλή διέξοδο από το άγχος το οποίο έφερε η συγγραφή αυτής της εργασίας και γι' αυτό τις ευχαριστώ θερμά.

Ευχαριστώ επιπλέον, τον φίλο μου Γιώργο Γκουλιάκο, για τις καθημερινές συζητήσεις μας σχετικά με τα ζητήματα τα οποία επεξεργάζεται η παρούσα εργασία και τη ζύμωση των ιδεών που μου προσέφερε αυτό. Η διαδικασία του διαβάσματος έγινε ευνοϊκότερη μέσω της παρουσίας του και τον ευχαριστώ γι' αυτό.

Ένα ευχαριστώ οφείλω τέλος, στους γονείς μου, στον αδερφό μου, αλλά και στις φίλες μου Παναγιώτα Δημακοπούλου και Ανέττα Παγγαία που με ενθαρρύνουν και με στηρίζουν σε ό,τι και εάν επιλέξω να ασχοληθώ.

*Η παρούσα μελέτη είναι αφιερωμένη σε όλες τις θηλυκότητες που παλεύουν καθημερινά σε έναν
άδικο, πατριαρχικό κόσμο.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	6
Abstract.....	7
Εισαγωγή.....	8
1. Βιβλιογραφική επισκόπηση	
1.1. Οι λόγοι οι οποίοι αναπτύσσονται μέσω hashtag για κρίσιμα φεμινιστικά ζητήματα.....	11
1.2. Οι περιορισμοί και οι κίνδυνοι του «ψηφιακού φεμινισμού».....	14
1.3. Ο «ψηφιακός φεμινισμός» στην Ελλάδα.....	16
2. Θεωρητικό πλαίσιο	
2.1. Υβριδικές ταυτότητες και κυβόργια στη σύγχρονη μεταβιομηχανική εποχή.....	20
2.2. Δημόσια σφαίρα, «υπεξούσια αντι-κοινά» και διαδίκτυο.....	23
2.3. Επισφάλεια στο πλαίσιο των νέων μέσων τεχνολογίας.....	26
2.4. Ψηφιακά διαμεσολαβημένα συν-αισθήματα.....	29
3. Μεθοδολογία	
3.1. Περιγραφή του πλαισίου: Η ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα»..	32
3.2. Μέθοδος ανάλυσης.....	33
3.3. Ερευνητικό υλικό.....	34
4. Ανάλυση	
4.1. Σεξουαλική παρενόχληση: Πώς ορίζεται από τη βιβλιογραφία και το ελληνικό νομικό πλαίσιο.....	36
4.2. Η σεξουαλική παρενόχληση στην ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα».....	38

4.2.1. Οι τόποι της σεξουαλικής παρενόχλησης.....	38
4.2.2. Οι δρώντες.....	43
4.2.3. Οι μορφές της σεξουαλικής παρενόχλησης.....	46
4.3. Οι πτυχές της γυναικείας υποτέλειας στην ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα».....	49
4.4. Το συνεχές «βιολογικό φύλο-κοινωνικό φύλο-ετεροκανονική σεξουαλικότητα».....	49
4.5. Ο οικογενειακός και ο εκπαιδευτικός θεσμός ως πειθαρχικοί μηχανισμοί συμμόρφωσης στους έμφυλους ρόλους.....	51
4.5.1. Η οικογένεια.....	51
4.5.2. Το σχολείο.....	53
4.6. Οι έμφυλες ανισότητες για την ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα».....	56
4.6.1. Εργασία.....	56
4.6.2. Οικογένεια.....	57
4.7. Η κριτική της ομάδας «Φεμινιστικά Παραληρήματα» στον Κυρίαρχο Λόγο.....	61
4.7.1. Κριτική σε πολιτισμικά προϊόντα.....	61
4.7.2. Αφηγήσεις για τη σεξουαλικότητα και την απόλαυση.....	63
4.7.3. Διαμορφώνοντας μία φεμινιστική συνείδηση.....	65
4.8. Η ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα» ως ασφαλής χώρος.....	67
4.8.1. Οι πρακτικές της ομάδας διαχείρισης για την επίτευξη ενός ασφαλούς, φεμινιστικού χώρου.....	68
4.8.2. Η προσπάθεια διατήρησης της ασφάλειας ως γνώρισμα της ομάδας από τα μέλη της.....	71
Συμπεράσματα.....	74
Βιβλιογραφία.....	78

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιχειρεί να αναδείξει τους λόγους τους οποίους αναπτύσσουν τα υποκείμενα της ψηφιακής, φεμινιστικής ομάδας «Φεμινιστικά Παραληρήματα» σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση και τη γυναικεία υποτέλεια. Επιπλέον, διερευνώνται οι όροι διαμόρφωσης της αίσθησης ασφάλειας εντός της ομάδας, τόσο από την πλευρά των μελών, όσο και από την ομάδα διαχείρισης. Για την εξέταση των παραπάνω ζητημάτων, αναλύθηκαν 654 ανώνυμες αναρτήσεις και 76 σχόλια εντός της ομάδας, στο χρονικό διάστημα Μάιος 2020-Απρίλιος 2021. Από την ανάλυση προκύπτει, ότι οι εμπειρίες των μελών της ομάδας, καθώς και οι συζητήσεις που δημιουργούνται γι' αυτές στα σχόλια, φωτίζουν πολύπλοκες πτυχές της έμφυλης βίας, οι οποίες ξεφεύγουν από τις υπεραπλουστευτικές προσεγγίσεις των ΜΜΕ. Στο πλαίσιο αυτό, η ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα» λειτουργεί ενθαρρυντικά, διότι προσφέρει έναν ασφαλή χώρο, εντός του οποίου οι όροι διαμόρφωσης ρυθμίζονται τόσο από την ομάδα διαχείρισης, όσο και από τα μέλη, έχοντας και στις δύο περιπτώσεις ως επίκεντρο την αποδοχή και την υποστήριξη των υποκειμένων, τα οποία κάνουν ορατά «τα τραύματά τους».

Λέξεις-κλειδιά: ψηφιακός φεμινισμός, σεξουαλική παρενόχληση, γυναικεία υποτέλεια, ασφαλής χώρος, θεματική ανάλυση.

Abstract

This thesis attempts to highlight the discourses that the subjects of the digital feminist group "Feministika Paralirimata" develop about sexual harassment and female subordination. In addition, the conditions for the formation of a sense of safety within the group, both on the part of the members and the management team, are explored. To examine the above issues, 654 anonymous posts and 76 in-group comments between May 2020 and April 2021 were analysed. The analysis shows that the experiences of group members and the discussions generated about them in the comments illuminate complex aspects of gender-based violence that go beyond oversimplified media approaches. In this context, the Feministika Paralirimata group works encouragingly because it offers a safe space regulated by both the management team and the members, in both cases focusing on the acceptance and support of the subjects who make "their traumas" visible.

Keywords: digital feminism, sexual harassment, female subordination, safe space, thematic analysis.

Εισαγωγή

Το 2021 αναφέρθηκαν στον έγχαρτο και ηλεκτρονικό τύπο της Ελλάδας 17 γυναικοκτονίες, ενώ πριν τελειώσει το 2022 μετράμε ήδη 13. Τα τραγικά αυτά περιστατικά συνιστούν αποτέλεσμα του μισογυνισμού που αναπαράγεται και επικυρώνεται συνεχώς, μέσω ενός ‘καλά’ δομημένου πατριαρχικού συστήματος, στα θεμέλια του οποίου βρίσκονται το φυσικοποιημένο διπολικό σχήμα άνδρας-γυναίκα και οι άνισες έμφυλες σχέσεις εξουσίας. Τα ΜΜΕ στην πλειονότητα τους κάλυψαν τα παραπάνω περιστατικά, ως άλλο ένα «ενδιαφέρον θέαμα», επενδύοντας στη συναισθηματική εμπλοκή των θεατών/τριών και αγνοώντας τόσο τα αίτια, όσο και τις μεθόδους πρόληψης και αντιμετώπισης του φαινομένου (Καμτσίδου οπ. αναφ. στο Ζέρβας, 2021). Πολλαπλοί, σχετικοί τίτλοι ειδήσεων αναφέρθηκαν στην υποτιθέμενη αδυναμία των γυναικών αυτών, να κατανοήσουν την οργή των συντρόφων τους, αφήνοντας έτσι να εννοηθεί ότι η δολοφονία τους είναι δική τους ευθύνη (Μιχαλακέλη, 2019; Καμτσίδου οπ. αναφ. στο Ζέρβας, 2021; Κασάπογλου, 2022). Παράλληλα, ακόμη και η ορατότητα την οποία λαμβάνουν στα ΜΜΕ οι γυναικοκτονίες ως είδηση, διαφέρει ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του θύτη και του θύματος. Η Κασάπογλου (2022) αναφέρει ότι ορισμένες γυναικοκτονίες συγκεντρώνουν περισσότερο το ενδιαφέρον των ΜΜΕ, σε σχέση με άλλες αναφερόμενη συγκεκριμένα, στη δολοφονία της Caroline Crouch. Η ίδια αναφέρει ότι η γυναικοκτονία της Caroline συζητήθηκε στα ΜΜΕ περισσότερο από κάθε άλλη, διότι το θύμα ήταν μία νέα, λευκή, μεσαίας κοινωνικής τάξης γυναίκα (Κασάπογλου, 2022). Επιπλέον, αναφέρει ότι πριν την ομολογία του θύτη, τα ΜΜΕ προωθούσαν τη ρητορική «γύρω από τον μετανάστη εγκληματία, ο οποίος λυμαίνεται των περιουσιών των Ελλήνων και είναι επικίνδυνος, προβάλλοντας ως λύση την αυστηροποίηση των ποινών και την ανάγκη για περισσότερη ασφάλεια» (Κασάπογλου, 2022). Οι προβληματισμοί αυτοί δεν στοχεύουν προφανώς, στην υπονόμηση της τραγικότητας του περιστατικού, αλλά στην ανάδειξη των τρόπων με τους οποίους τα ΜΜΕ συμβάλλουν στην κατασκευή μίας κοινωνικής πραγματικότητας, εντός της οποίας ορισμένες ζωές αξίζουν περισσότερο από άλλες.

Σταθερά, τα ΜΜΕ αποτελούν έναν κρίσιμο μηχανισμό κατασκευής και αναπαραγωγής σεξιστικών προτύπων (Μιχαλακέλη, 2019). Ειδικότερα, μπορεί η γυναικοκτονία να αποτελεί την πιο ακραία μορφή βίας των ανδρών ενάντια στις γυναίκες, αλλά ως φαινόμενο εντάσσεται στο πλαίσιο της συνολικότερης υποτέλειας των γυναικών σε μία πατριαρχική κοινωνία όπου η

ανδρική κυριαρχία ενισχύεται από την πολιτική κατασκευή της αρρενωπότητας ως ενεργητικής και επιθετικής, ενώ της θηλυκότητας ως παθητικής και δεκτικής (Κασάπογλου, 2021).

Την ίδια στιγμή, οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης επιτρέπουν στην άρθρωση ενός δημόσιου λόγου «από τα κάτω προς τα πάνω», σχετικά με την έμφυλη βία. Αυτό, πραγματοποιείται τόσο μέσω των σχολίων και των συζητήσεων από μεμονωμένα υποκείμενα για σχετικά ζητήματα, όσο και μέσω της αξιοποίησής τους από τα φεμινιστικά κινήματα για τη διάδοση ενός ηχηρού αντίλογου στα κυρίαρχα δημόσια αφηγήματα (Μιχαλακέλη, 2019).

Η παρούσα διπλωματική μελέτη στοχεύει στον εμπλουτισμό του επιστημονικού διαλόγου σχετικά με τον ψηφιακό φεμινισμό στην Ελλάδα. Με δεδομένο ότι, τα τεχνολογικά εργαλεία αποτελούν πλέον μία ακόμη διάσταση της ενσωματότητάς μας, η παρούσα εργασία μελετά τους τρόπους που τα υποκείμενα τα κινητοποιούν προκειμένου να καταστήσουν ορατά, ορισμένα επίμονα και κρίσιμα φεμινιστικά ζητήματα, όπως η σεξουαλική παρενόχληση και η γυναικεία υποτέλεια. Πιο συγκεκριμένα, στο επίκεντρο της παρούσας μελέτης είναι οι προσωπικές μαρτυρίες των μελών μίας ψηφιακής, φεμινιστικής ομάδας στην πλατφόρμα του Facebook με όνομα «Φεμινιστικά Παραληρήματα». Οι μαρτυρίες στην ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα» διακρίνονται από ανωνυμία. Η ανωνυμία διαχρονικά λειτουργεί ως εργαλείο αντίστασης των θηλυκοτήτων. Επιπλέον, σε συνδυασμό με το συνολικότερο κλίμα αποδοχής και κατανόησης, στοιχεία που χαρακτηρίζουν την εν λόγω ομάδα, τα υποκείμενα είναι ελεύθερα να εκφραστούν, απαλλαγμένα (εν μέρει) από τον φόβο του στιγματισμού και της περιθωριοποίησης. Καθώς τα υποκείμενα εκθέτουν τις προσωπικές τους εμπειρίες και τα συναισθήματα που βίωσαν αναδεικνύονται σύνθετες οπτικές της έμφυλης βίας, οι οποίες ξεφεύγουν από τις υπεραπλουστευτικές προσεγγίσεις των ΜΜΕ. Στην προκειμένη περίπτωση, τα υποκείμενα αναλαμβάνουν να μιλήσουν για τα –συχνά ανείπωτα έως τη στιγμή της δημοσίευσης- τραύματά τους, χωρίς διαμεσολάβηση, με τη διακινδύνευση επανατραυματισμού που αυτό φέρει. Το τραύμα, γίνεται έτσι αντικείμενο κατανόησης από τα υπόλοιπα μέλη, τα οποία όπως θα δούμε, δεσμεύονται συχνά από κοινούς συν-αισθηματικούς κώδικες.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, παρουσιάζεται ο επιστημονικός διάλογος σχετικά με τον ψηφιακό φεμινισμό στο διεθνές και ελληνικό πλαίσιο. Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας εργασίας. Στο τρίτο κεφάλαιο, περιγράφεται το πλαίσιο της ομάδας «Φεμινιστικά Παραληρήματα», στην οποία εστιάζει η παρούσα μελέτη, καθώς και οι

μεθοδολογικές πλαισιώσεις της έρευνας. Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ανάλυση της παρούσας μελέτης, δηλαδή οι λόγοι της ομάδας «Φεμινιστικά Παραληρήματα» σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση και τη γυναικεία υποτέλεια, καθώς και οι όροι που συντελούν στο αίσθημα ασφάλειας από τα μέλη.

1. Βιβλιογραφική επισκόπηση

1.1. *Οι λόγοι οι οποίοι αναπτύσσονται μέσω hashtag για κρίσιμα φεμινιστικά ζητήματα.*

Παρά το γεγονός ότι ο διαδικτυακός, φεμινιστικός ακτιβισμός αποτελεί σχετικά νέο φαινόμενο, φαίνεται να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητριών/ών. Είναι γεγονός ότι μέσω πλατφορμών όπως το Twitter, το Facebook ή το Instagram, έχουν αναδυθεί πολλαπλές φεμινιστικές συλλογικότητες ανά τον κόσμο. Πολλές/οί ερευνήτριες/ές αναφέρονται στο διαδίκτυο ως χώρο που επιτρέπει την ανάπτυξη νέων μορφών φεμινιστικού ακτιβισμού (Berridge & Stacer, 2014; Dixon, 2014; Jouet, 2018; Mendes, Ringrose & Keller, 2019; Li et al., 2020; Clark-Parsons, 2021). Ο φεμινισμός στο διαδίκτυο συχνά αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως «Hashtag φεμινισμός», εστιάζοντας στο μέσο που οικειοποιείται για την ανάδυσή του, δηλαδή τις «ετικέτες» (hashtags) στην πλατφόρμα του Twitter (Dixon, 2014; Suk et al., 2019; Clark-Parsons, 2021). Η οργάνωση των αναρτήσεων με την χρήση hashtag, αποτελεί μία μορφή συλλογικής διαδικτυακής «συνομιλίας» γύρω από κρίσιμα φεμινιστικά ζητήματα, όπως η σεξουαλική παρενόχληση ή/και κακοποίηση, ο βιασμός, η ενδοοικογενειακή βία και η γυναικεία υποτέλεια.

Οι Linabary, Corple & Cooky (2020) μελετώντας τα φεμινιστικά hashtag στο Twitter #WhyIStayed και #WhyILeft, αναφέρουν ότι οι αναρτήσεις προσωπικών ιστοριών κακοποίησης ή/και ενδοοικογενειακής βίας, λειτουργούν απελευθερωτικά για τα θύματα/επιζώσες. Το Twitter στη συγκεκριμένη περίπτωση λειτουργεί ως ένας χώρος σύνδεσης των θυμάτων/επιζωσών. Οι συμμετέχουσες μέσω των hashtags #WhyILeft και #WhyIStayed κάνουν ορατές τις ιστορίες τους, δημιουργούν δίκτυα διανομής πόρων και υπηρεσιών στήριξης θυμάτων/επιζωσών ενδοοικογενειακής βίας και στοχεύουν στην ενίσχυση της ευαισθητοποίησης και πληροφόρησης για το ζήτημα της ενδοοικογενειακής βίας. Ταυτόχρονα, ανανοηματοδοτούν τα όρια και φωτίζουν την πολυπλοκότητα της κακοποίησης ή της βίας. Η πολυφωνικότητα όπως αναφέρεται από τις ερευνήτριες η συμμετοχή διαφορετικών φωνών υποκειμένων, φέρει στην επιφάνεια πολύπλευρες και σύνθετες οπτικές της κακοποίησης, οι οποίες αντιτίθενται σε υπεραπλουστευτικές κατανοήσεις του φαινομένου. Ένα τέτοιο παράδειγμα, είναι η αναπαράσταση της κακοποίησης και της βίας, όχι μόνο ως σωματικής αλλά και ψυχολογικής με

χειριστικό χαρακτήρα όπου «οι κακοποιητές πείθουν τα θύματα να πιστεύουν ότι η κακοποίηση είναι δικό τους λάθος» (Linabary, Corple & Cooky, 2020: 1834).

Οι αναρτήσεις στο Twitter με το hashtag #WhyIDidntReport αφορούν περιγραφές τραυματικών εμπειριών από θηλυκότητες που έχουν υποστεί σεξουαλική επίθεση ή/και παρενόχληση (Li et al., 2020). Ειδικότερα, οι αφηγήσεις εστιάζουν στις αιτίες για την αποφυγή επίσημης καταγγελίας των συμβάντων από τα θύματα. Οι συμμετέχουσες περιγράφουν τις εμπειρίες τους, προκειμένου να εξηγήσουν γιατί δεν προχώρησαν σε καταγγελία με όρους όπως η αίσθηση φόβου τόσο του θύτη όσο και της απόκρισης των άλλων προς αυτές, η έλλειψη αίσθησης αλληλεγγύης και βοήθειας, η έλλειψη εμπιστοσύνης στους/στις οικείους/ες για την αξιοπιστία του συμβάντος, η έλλειψη αποδείξεων κακοποίησης και τα προβλήματα με την αστυνομία, τα οποία λειτούργησαν αποθαρρυντικά. Επιπλέον, πολλές συμμετέχουσες καταγγέλλουν κακοποίηση σε νεαρή (παιδική) ηλικία, κακοποίηση από μέλος της οικογένειας, από φίλο ή ερωτικό σύντροφο (Li et al., 2020: 859). Τέλος, εντοπίζονται αφηγήσεις οι οποίες αναπαριστούν τη σεξουαλική παρενόχληση ή/και κακοποίηση ως συμβάντα που από την πλευρά των θυμάτων δεν αναγνωρίστηκαν ως κακοποίηση/παρενόχληση πριν την ανάγνωση άλλων παρόμοιων εμπειριών στην ομάδα (Li et. al., 2019).

Το hashtag #IAmNotAfraidToSayIt χρησιμοποιούν γυναίκες και στην Ουκρανία, με στόχο να δημοσιοποιήσουν παρελθόντα περιστατικά βίας. Η βία όπως και στα προηγούμενα παραδείγματα δεν οριοθετείται μόνο ως σωματική. Μέσω των ιστοριών τους, οι γυναίκες κάνουν ορατό το πρόβλημα της έμφυλης βίας στην ουκρανική κοινωνία και έτσι, αναδιαμορφώνουν τον δημόσιο διάλογο περί αυτής. Ανάμεσα στις ιστορίες που μελετώνται από τη Lokot (2018: 811) εντός της εν λόγω ομάδας, περιγράφονται περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης ή κακοποίησης ανηλίκων, βιασμού ή απόπειρα βιασμού και ενδοοικογενειακής βίας. Σε πολλές περιπτώσεις, οι συμμετέχουσες εστιάζουν στον φόβο και την ντροπή που ένιωθαν για τα περιστατικά μέχρι να δημοσιεύσουν τις ιστορίες τους ή ακόμη και αφού τις δημοσίευσαν. Παράλληλα, ενώ η σιωπή φαίνεται να αποτελούσε μία διέξοδο από τον φόβο επανατραυματισμού αλλά και στιγματισμού, τελικά προκύπτει ότι στο #IAmNotAfraidToSayIt, οι επιζώσες επαναπροσδιορίζουν τον ρόλο της. Ειδικότερα, η Lokot (2018: 812) αναφέρει ότι πολλές αφηγήτριες νοηματοδοτούν τη σιωπή ως ακόμη μία πηγή εξουσίας για τον κακοποιητή ενώ την εκφώνηση των ιστοριών τους ως δύναμη «ανάκτησης» της εξουσίας από τον

κακοποιητή. Με λίγα λόγια, το «σπάσιμο» της σιωπής επιτρέπει στις γυναίκες να ανακτήσουν το αίσθημα της αυτεξουσιότητας, το οποίο τους είχε στερηθεί. Η αναγνώριση και η επίκληση για αλλαγή των κοινωνικών κανόνων και των έμφυλων στερεοτύπων κατέχει εξίσου μεγάλο μέρος στις αφηγήσεις της ψηφιακής αυτής κοινότητας (Lokot, 2018: 812). Ειδικότερα, οι συμμετέχουσες αναλύουν την έμφυλη βία εντός ενός ευρύτερου κοινωνικού και πολιτικού πλαισίου, προτείνοντας βαθύτερες αλλαγές μέσω της εκπαίδευσης από τις πρώιμες ακόμη ηλικίες για ζητήματα που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ισότητα και τις φεμινιστικές αξίες. Σημαντικό να σημειωθεί είναι ότι η ψηφιακή φεμινιστική εκστρατεία #IAmNotAfraidToSayIt έλαβε δημοσιότητα στα MME, γεγονός το οποίο ενθάρρυνε τον μετασχηματισμό του δημόσιου διαλόγου για την σεξουαλική παρενόχληση στην Ουκρανία, από αφηρημένο και ενοχοποιημένο σε προσωπικό, πολιτικό και επίμονο (Lokot, 2018: 803 & 814).

Η Pain (2020) τονίζει τέλος, ότι στο 45% των 35.000 δημοσιεύσεων των οποίων μελέτησε από το κίνημα #MeToo στην Ινδία εκφράζονται έντονα συναισθήματα θυμού, συνοδευόμενα από προτάσεις ή κριτική προς τις υπάρχουσες κοινωνικές συνθήκες για τις θηλυκότητες. Η δημιουργία συστημάτων υποστήριξης των θυμάτων προωθείται επίσης, μέσω των αναρτήσεων του ινδικού #MeToo. Μέσω των δημοσιεύσεων, γίνεται επίκληση στην ανάγκη για δημιουργία κινητοποιήσεων ή προτείνονται δικηγόροι και δομές για τη δικαίωση θυμάτων/επιζώσων έμφυλης βίας και ανάμεσα στα μέλη του κινήματος αναπτύσσεται συναισθηματική αλληλεγγύη (Pain, 2020: 9).

1.2. Οι περιορισμοί και οι κίνδυνοι του «ψηφιακού φεμινισμού».

Το «σπάσιμο της σιωπής», έχει φέρει στην επιφάνεια προσωπικές ιστορίες με πολιτική σημασία, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι τόσο το διαδίκτυο όσο και η δημοσιοποίηση του τραύματος μέσω αυτού, δεν επιφυλάσσουν περιορισμούς και κινδύνους. Οι περιορισμοί και οι κίνδυνοι του ψηφιακού ακτιβισμού όπως έχει μελετηθεί από πολλές/ούς ερευνήτριες/ές, παρουσιάζονται παρακάτω.

Μη αναγνωρίζοντας ως αυτονόητη τη δυνατότητα της εμπρόθετης δράσης, του «σπασίματος» της σιωπής, ακόμη και της πρόσβασης στο διαδίκτυο όλων των υποκειμένων, ο ψηφιακός φεμινισμός προβληματοποιείται από τη βιβλιογραφία αρχικά, ως προς τη συμπεριληπτικότητα που μπορεί να έχει (Subramanian, 2015; Keller, Ringrose & Mendes, 2019; Pain, 2020). Η Pain (2020: 3) (η οποία μελέτησε το #MeToo στην Ινδία) αναφέρει ότι μόλις το 39% των συνολικών χρηστών του διαδικτύου στην Ινδία είναι γυναίκες. Η ίδια υποστηρίζει μάλιστα, ότι οι συμμετέχουσες στον ψηφιακό ακτιβισμό είναι κυρίως νέες, εξοικειωμένες με τη τεχνολογία και οι λόγοι οι οποίοι αναπτύσσουν αντιπροσωπεύουν κυρίως ελιτιστικές ιδεολογίες, γεγονός που αφήνει ελάχιστο χώρο για συμμετοχή φτωχότερων γυναικών χωρίς σχέση με τα νέα μέσα επικοινωνίας (Pain, 2020). Οι Keller, Ringrose & Mendes (2019) ερευνούν επιπλέον, κατά το πόσο οι φεμινιστικές κοινότητες Hollaback!, Who Needs Feminism? και Everyday Sexism είναι συμπεριληπτικές για υποκείμενα που «αποκλίνουν» από τις κυρίαρχες ταυτότητες φύλου και σεξουαλικότητας. Παρότι οι διοργανώτριες για παράδειγμα της ομάδας Hollaback!, δηλώνουν ότι έχουν ως στόχο την ασφάλεια και τη συμπερίληψη αφηγήσεων της κοινότητας LGBTQ+, μόνο ένα πολύ μικρό μέρος των αναρτήσεων δημοσιεύεται από μέλη αυτής της κοινότητας (Keller, Ringrose & Mendes, 2019: 68).

Στους κινδύνους του ψηφιακού φεμινισμού, αναφέρεται ο επανατραυματισμός των θυμάτων/επιζώων μέσω χλευασμού ή μισογυνικών λόγων (Megarry, 2018; Koo, 2019). Οι συμμετέχουσες σε ψηφιακές φεμινιστικές ομάδες γίνονται συχνά θύματα διαδικτυακού μισογυνισμού και σεξισμού (Drueke & Zobl, 2016; Jackson, 2018; Jouet, 2018). Η Jouet (2018: 153) αναφέρεται για παράδειγμα, σε γαλλικές φεμινιστικές συλλογικότητες στο διαδίκτυο και στο πώς οι σελίδες τους παραβιάστηκαν από άτομα εκτός της κοινότητας, με αποτέλεσμα την επίμονη εμφάνιση ακρο-δεξιών δημοσιεύσεων. Παράλληλα, οι διαχειρίστριες των κοινοτήτων «Dare to Be a Feminist» και «Femen» δέχθηκαν απειλές για τη ζωή τους και αναγκάστηκαν να

κλείσουν τα γραφεία τους και να μετακομίζουν πολύ συχνά. Το γερμανικό φεμινιστικό hashtag #aufschrei επίσης, έχει υπάρξει επίκεντρο αντι-φεμινιστικών και σεξιστικών επιθέσεων, μέσω λόγων που διέπονται από ρητορική μίσους για τον φεμινισμό γενικότερα και υποτιμητικές προς τις γυναίκες δηλώσεις όπως «Οι γυναίκες πρέπει να πάνε πίσω στην κουζίνα τους» κλπ. (Drueke & Zobl, 2016: 46). Είναι εμφανές, ότι ο μισογυνικός λόγος στο διαδίκτυο είναι ικανός να λειτουργήσει ως μία εκ νέου κακοποίηση για τις θηλυκότητες που είναι μέλη και εκφράζονται σε φεμινιστικές, ψηφιακές ομάδες. Ο φόβος του επανατραυματισμού που απορρέει από τον ψηφιακό μισογυνικό λόγο νοηματοδοτείται ως αποτέλεσμα μίας ακόμη μορφής αποκλεισμού των θηλυκότητων από την δημόσια σφαίρα (Megarry, 2014).

Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι πλατφόρμες όπως το Facebook, το Twitter ή το Instagram, δεν έχουν δημιουργηθεί για ακτιβιστικούς σκοπούς, ένα ακόμη ζήτημα το οποίο προβληματίζει αρκετές/ούς ερευνήτριες/ές, είναι κατά το πόσο οι φεμινιστικές, ψηφιακές κοινότητες έχουν τη δυνατότητα να αναδιαμορφώσουν το δημόσιο διάλογο για την έμφυλη βία και να αλλάξουν τις κανονικότητες που περιθωριοποιούν τα υποκείμενα (Subramanian, 2015; Baer, 2016; Ghadery, 2016). Η Ghadery (2016) παρότι αναγνωρίζει την κριτική στο κίνημα #MeToo ως προϊόν μίας νεοφιλελεύθερης κουλτούρας που εστιάζει στο άτομο, διαφωνεί και υποστηρίζει ότι οι συμμετέχουσες τοποθετούνται ενάντια σε πατριαρχικές πρακτικές και θεσμούς με διάφορους τρόπους. Οι Linabary, Corple & Cooky (2020) εστιάζουν επίσης στο νεοφιλελεύθερο κοινωνικό και ιδεολογικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει παρουσία ο φεμινιστικός ψηφιακός ακτιβισμός. Μέσω της μελέτης τους, τονίζουν την προσωπική ενδυνάμωση και απελευθέρωση που προσφέρει το «σπάσιμο» της σιωπής στα θύματα/επιζώσες ενδοοικογενειακής βίας, αλλά παράλληλα εφιστούν τη προσοχή στο ότι πολλά από τα σχόλια στις μαρτυρίες που μοιράστηκαν, εστιάζουν στην ευθύνη του ατόμου και όχι στη δομική ή θεσμική δυναμική που διαμορφώνει τις αποφάσεις των θυμάτων/επιζωσών να παραμείνουν ή να αποχωρήσουν από μία κακοποιητική σχέση (Linabary, Corple & Cooky, 2020).

1.3. Ο «ψηφιακός φεμινισμός» στην Ελλάδα.

Στην Ελλάδα, η συζήτηση για την σχέση μεταξύ των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και του φεμινισμού πυροδοτήθηκε τον Νοέμβριο του 2020, έπειτα από την επίσημη μαρτυρία της αθλήτριας Σοφίας Μπεκατώρου για σεξουαλική κακοποίηση από τον προπονητή της, 23 χρόνια πριν. Η προσωπική μαρτυρία της Μπεκατώρου, τοποθετείται χρονικά ως σημείο εκκίνησης του ελληνικού #MeToo. Τους μήνες που ακολούθησαν πολλές ακόμη γυναίκες, προερχόμενες κυρίως από τον χώρο του αθλητισμού και της υποκριτικής, έφεραν στο φως τα δικά τους βιώματα σεξουαλικής παρενόχλησης ή κακοποίησης και βιασμού. Οι μαρτυρίες τους σε πολλές περιπτώσεις γνωστοποιήθηκαν μέσω του Facebook ή του Twitter και τελικά, έλαβαν ορατότητα στα ΜΜΕ. Οι πολλαπλές μαρτυρίες κακοποίησης θηλυκοτήτων τοποθέτησαν την έμφυλη βία στον δημόσιο διάλογο και λειτούργησαν ως αίτημα για την αναγνώριση αλλά και για την εξάλειψη ενός χρόνιου και επίμονου φαινομένου. Τον Φεβρουάριο του 2021, δημιουργήθηκε από το ελληνικό κράτος η ιστοσελίδα metoogreece.gr, με στόχο «τη συλλογή όλων των απαραίτητων πληροφοριών για θέματα σεξουαλικής παρενόχλησης, κακοποίησης και εξουσιαστικής βίας και τις δράσεις καταπολέμησής τους» (Metoogreece, 2021)¹.

Τον Απρίλιο του 2021, η ομάδα «Media Jokers» δημοσιεύει το «Ελληνικό #MeToo και δημόσιος λόγος», εντός του οποίου αναλύεται θεωρητικά και πολιτικά το κίνημα #MeToo στην Ελλάδα. Σε γενικές γραμμές, οι ερευνήτριες και οι ερευνητές αναφέρουν ότι το κίνημα #MeToo στην Ελλάδα, έκανε ορατό ένα χρόνιο κοινωνικό φαινόμενο (Γιαννίρη, 2021; Καραστάθη, 2021; Κυριακίδου, 2021; Μητροπούλου, 2021; Πολυμενέας, 2021). Εστιάζοντας ωστόσο, στους πολλαπλούς τρόπους, με τους οποίους το κίνημα καλύφθηκε από τα ΜΜΕ, οι ερευνήτριες/ερευνητές εκφράζουν ορισμένους προβληματισμούς..

Ο πρώτος προβληματισμός αφορά αρχικά, το κατά πόσο τα ΜΜΕ έφεραν στην επιφάνεια τις θεσμικές και συστημικές ευθύνες για το φαινόμενο της έμφυλης βίας. Η Κυριακίδου (2021) υπογραμμίζει ότι το κίνημα #MeToo καλύφθηκε με όρους «πολιτικού σκανδάλου» από τα ΜΜΕ. Παρότι όπως αναφέρει, το φαινόμενο της έμφυλης βίας έχει πολιτικό χαρακτήρα, η προβολή του ζητήματος από τα ΜΜΕ ως ένα μεμονωμένο «πολιτικό σκάνδαλο» αποσιωπά τελικά τις φωνές των γυναικών των οποίων δημοσιοποίησαν τις ιστορίες τους και «αποπροσανατολίζει το κίνημα από τον αρχικό στόχο, δηλαδή τις πατριαρχικές δομές τις οποίες

¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την ιστοσελίδα βλ. <https://metoogreece.gr/>

έχουν επιτρέψει την κακοποίηση των γυναικών, τόσο στον χώρο του θεάματος, όσο και σε άλλους επαγγελματικούς χώρους και στην ιδιωτική σφαίρα» (Κυριακίδου, 2021: 5). Η Κάββουρα (2021) επίσης αναφέρει, ότι οι συχνές ερωτήσεις τις οποίες δέχθηκαν οι επιζώσες έμφυλης βίας στο πλαίσιο των ΜΜΕ (και όχι μόνο) όπως «Γιατί τώρα;» και «Γιατί μετά από τόσα χρόνια;» υπαινίσσονται ότι η θυματοποίηση των θυληκοτήτων είναι εν μέρει και δική τους ευθύνη (Κάββουρα, 2021: 16; Μητροπούλου, 2021: 26). Σημαντικό να σημειωθεί εδώ, είναι ότι η ρητορική τέτοιων ερωτήσεων πλασιώνεται έντονα και από τον νομικό Λόγο. Ειδικότερα, το κακούργημα του βιασμού παραγράφεται στην Ελλάδα μετά το πέρας 15 έως 20 ετών. Το αυστηρά αυτό περιορισμένο χρονικό περιθώριο καταγγελίας, αφήνει εκτεθειμένες τις γυναίκες που προβαίνουν σε μία μεταγενέστερη καταγγελία. Σε αντίθεση με την Ελλάδα, στη Γερμανία, τα θύματα βιασμού μπορούν να προσφύγουν στη Δικαιοσύνη έως και το πέρας 50 ετών, ενώ στην Αγγλία, με τον νόμο «Sexual Offences Act 2003», τα εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας είναι अपराध (απαράγραπτα) διά βίου (Κορέλα, 2021). Τόσο πριν, αλλά εντονότερα και μετά την καταγγελία της Σοφίας Μπεκατώρου, ο διάλογος των φεμινιστικών κινημάτων στην Ελλάδα θέτει στο επίκεντρο το αίτημα της επιμήκυνσης του χρόνου παραγραφής τέτοιων ειδών κακούργημάτων.

Σε συνέχεια, η ανάλυση του Πολυμενέα (2021) στις δηλώσεις των θυτών (είτε άμεσων εκ των ίδιων είτε μέσω των δικηγόρων τους), φανερώνει επίσης, μία διαρκή αμφισβήτηση ή υποβάθμιση των καταγγελιών. Ειδικότερα, οι θύτες χρησιμοποιούν λεκτικές στρατηγικές για να υποβαθμίσουν το περιεχόμενο ή ακόμη και την αξιοπιστία των καταγγελιών εναντίον τους, για να ασκήσουν κριτική στις καταγγελίες ως όχι αρκετά νόμιμες ή υπολήψιμες, διότι δεν κατατέθηκαν αρχικά σε κάποιον επίσημο φορέα και για να τοποθετήσουν τον εαυτό τους στη θέση του θύματος (Πολυμενέας, 2021: 42-43).

Ένας ακόμη προβληματισμός, εκφράζεται από τις/τους ερευνήτριες/ές σχετικά με το ζήτημα της σιωπής (ή αποσιώπησης) που υπήρχε και υπάρχει ακόμη για το κοινωνικό φαινόμενο της έμφυλης βίας, αλλά και του συνθήματος «Σπάστε τη σιωπή», το οποίο υιοθετήθηκε από τα ΜΜΕ, για να περιγράψει το κίνημα #MeToo. Η αποσιώπηση που επικρατούσε και επικρατεί στα ΜΜΕ για το φαινόμενο της έμφυλης βίας ή ακόμη η προβολή του από αυτά ως «μεμονωμένο περιστατικό», έχει συμβάλει στην «κανονικοποίηση» της κακοποίησης των θυληκοτήτων (Καραστάθη, 2021; Μητροπούλου, 2021). Η σιωπή ως «μία κοινωνικά και συχνά νομικά

επιβεβλημένη συνθήκη» αποτελεί πτυχή της βίας, στην οποία τα υποκείμενα προσπαθούν να αντισταθούν (Καραστάθη, 2021: 34). Η προτροπή στις θηλυκότητες να σπάσουν τη σιωπή και να μιλήσουν για περιστατικά έμφυλης βίας εις βάρος τους, αρχικά αγνοεί το γεγονός ότι ορισμένες θηλυκότητες δεν επιθυμούν ή δεν αισθάνονται έτοιμες να δημοσιοποιήσουν τις ιστορίες τους. Επιπλέον, μέσω της προσταγής «Σπάστε τη σιωπή» η ευθύνη της σιωπής μετατίθεται στα ίδια τα θύματα και τις επιζώσες της έμφυλης βίας, ενώ αποσιωπάται η ευθύνη των κοινωνικά ενδυναμωμένων θυτών (Μητροπούλου, 2021). Από την άλλη, ενώ ασκείται κριτική στα ΜΜΕ για τους τρόπους που αναφέρονται (ή δεν αναφέρονται) στις ιστορίες των θηλυκοτήτων, «τα social media διατηρούν ψηλά το θέμα στον δημόσιο λόγο, δίνοντας έτσι χώρο και στήριξη ώστε να βρίσκουν διαρκώς τα θύματα το θάρρος για δημόσιες καταγγελίες» (Μητροπούλου, 2021: 29). Μέσω του διαδικτύου, εκατομμύρια άνθρωποι εμφανίστηκαν και εμφανίζονται δημόσια κατονομάζοντας τους κακοποιητές τους. Κατά την Bourke (2021), πρακτικές στα social media όπως οι αναδημοσιεύσεις, τα κλικ στα «αγαπημένα» και οι αποστολές προσωπικών μηνυμάτων, εκτός από συμβολικά σημάδια υποστήριξης αποτελούν και ενεργούς τρόπους ένδειξης αλληλεγγύης και συναισθηματικής στήριξης στις επιζώσες/θύματα της έμφυλης βίας.

Παρότι το κίνημα #MeToo έθεσε μαζικά το ζήτημα της έμφυλης βίας στην Ελλάδα στον δημόσιο λόγο, παρόμοιες φεμινιστικές συλλογικότητες είχαν παρουσία στο διαδίκτυο και πριν από αυτό. Ένα παράδειγμα είναι η φεμινιστική διαδικτυακή σελίδα «Καμένα Σουτιέν», η οποία ιδρύθηκε το 2013 και δημοσίευε άρθρα σχετικά με τον φεμινισμό έως το 2018. Ο βασικός στόχος της σελίδας όπως αναφέρουν οι διαχειρίστριες είναι «να διαδώσουν βασικές πληροφορίες για τον φεμινισμό» (Βαϊτσοπούλου, 2016). Τα «Καμένα Σουτιέν» κατά την διάρκεια της παρουσίας τους πραγματοποιούσαν ραδιοφωνικές εκπομπές για φεμινιστικά ζητήματα από θεωρητικής αλλά και ακτιβιστικής σκοπιάς, ενώ παράλληλα είχαν ενεργή παρουσία μέσω δημοσιεύσεων άρθρων (ελληνικά και μεταφρασμένα) στο Facebook αλλά και στην αντίστοιχη ιστοσελίδα, όπου αναδύεται το αίτημα για πληθυντικότητα της εμπειρίας (Δαμίγου-Παπώτη, 2017). Η παρουσία των άρθρων, αξιολογείται ως αίτημα για πληθυντικότητα και ταυτόχρονα, διεκδίκηση των συνθηκών που θα επιτρέψουν να υπάρξει. (Δαμίγου-Παπώτη, 2017: 61). Τα μεταφρασμένα άρθρα εστιάζουν στην αναπαράσταση του σώματος αλλά και σε ζητήματα όπως το λευκό αντρικό προνόμιο, τον τρανς φεμινισμό, τη βία κατά των μειονοτήτων, τον βιασμό και την έννοια της συναίνεσης (Βερελή, 2018). Συνοψίζοντας, η ομάδα «Καμένα

Σουτιέν» τοποθετεί την έμφυλη βία στο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο εντός του οποίου εξελίσσεται.

Η Μοτσιοπούλου (2021) εστιάζει τέλος, (όπως και η παρούσα μελέτη) στην ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα (Φ.Π.)». Η μελέτη της θέτει στο επίκεντρο τις νοηματοδοτήσεις τις οποίες επεξεργάζονται τα μέλη της ομάδας, έχοντας ως θεωρητικές κατευθυντήριες τις έννοιες του «ασφαλούς χώρου» και του «υπεξούσιου αντι-κοινού». Από τις συνεντεύξεις τις οποίες πραγματοποίησε η ερευνήτρια με μέλη της ομάδας, προκύπτει ότι στην ομάδα Φ.Π. διαμορφώνονται γνωρίσματα όπως η «δυνατότητα ελεύθερης έκφρασης σε ένα πλαίσιο αποδοχής και ενσυναίσθησης, η αίσθηση μίας κοινής ‘γλώσσας’ ή σφαίρας επικοινωνίας, η αίσθηση κοινότητας, η κατανόηση, η βοήθεια και η αλληλεγγύη» (Μοτσιοπούλου, 2021: 69). Η ασφάλεια ωστόσο εντός της ομάδας, δε νοηματοδοτείται από τα μέλη της ως μία στατική συνθήκη. Τα μέλη αναγνωρίζουν ότι ο δημόσιος χαρακτήρας της σελίδας ενέχει κινδύνους όπως μισογυνικές ή σεξιστικές επιθέσεις και κακόβουλα σχόλια και γι’ αυτό τονίζουν ότι η ενεργή παρέμβαση των διαχειριστριών και των μελών της σελίδας, για την αποφυγή αυτών των κινδύνων, κρίνεται απαραίτητη (Μοτσιοπούλου, 2021).

Όπως γίνεται ορατό, η σχέση του φεμινισμού με το διαδίκτυο δεν έχει μελετηθεί επαρκώς στο ελληνικό πλαίσιο. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να εμπλουτίσει τον επιστημονικό διάλογο σε αυτό το πεδίο, μέσω της ανάλυσης των δημοσιεύσεων των μελών της ψηφιακής, φεμινιστικής ομάδας «Φεμινιστικά Παραληρήματα». Τα κεντρικά ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία εξετάζει η παρούσα μελέτη είναι:

- Ποιοι λόγοι αναπτύσσονται σε σχέση με τη γυναικεία υποτέλεια και τη σεξουαλική παρενόχληση, στην ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα»;
- Πώς διαμορφώνεται το αίσθημα της ασφάλειας στην ομάδα και υπό ποιούς όρους;

2. Θεωρητικό πλαίσιο.

2.1. *Υβριδικές ταυτότητες και κυβόργια στη σύγχρονη μεταβιομηχανική εποχή.*

Προκειμένου να κατανοήσουμε τους σύνθετους τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα εμπλέκονται με την τεχνολογία και κατ' επέκταση, σχετίζονται, επηρεάζονται και διαπλάθονται μέσω αυτής, ανατρέχουμε σε σύγχρονους/ες θεωρητικούς της μεταδομιστικής θεωρίας. Αρχικά, θα αναφερθούμε σύντομα στην θεωρία του Foucault για την πειθαρχική εξουσία και στο πώς αυτή συμβάλλει στη συμμόρφωση των υποκειμένων σε κανονικοποιημένες κατηγορίες. Ο Foucault (1989) υποστηρίζει ότι η μορφή της τιμωρίας αλλάζει μορφή στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Ειδικότερα, η τιμωρία παύει να είναι πια ένα δημόσιο θέαμα και εντυπώνεται στη ψυχή του υποκειμένου. Με αυτόν τον τρόπο, δεν είναι η σωματική τιμωρία που αποτρέπει τα άτομα από το έγκλημα, αλλά η βεβαιότητα ότι πρόκειται να τιμωρηθούν (Foucault, 1989: 17). Η τιμωρία επιβάλλεται πλέον με διακριτικές και «απομακρυσμένες» πρακτικές όπως η στέρηση της ελευθερίας και τα καταναγκαστικά έργα, αλλά το σώμα παραμένει στο επίκεντρο αυτών (Foucault, 1989: 20).

Η αντίληψη της τιμωρίας ως συμμόρφωση στους επικυρωμένους αλλά επιβεβλημένους κανόνες του κοινωνικού συνόλου εντάσσεται στη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου. Το «αποκλίνον» από τους κυρίαρχους κανόνες σώμα αναγνωρίζεται στο κοινωνικό σύνολο μόνο ως απειλή ή προσβολή που χρήζει τιμωρίας. Οι εξουσιαστικές σχέσεις έτσι, με στόχο τον περιορισμό των «μη κανονικών», δηλαδή των υποκειμένων που τελικά δεν υπακούν στους κυρίαρχους κανόνες, οδηγούν σε πρακτικές για την καθυπόταξη και την πειθάρχηση των σωμάτων: τις «πειθαρχίες» (Foucault, 1989: 183). Μέσω της πειθαρχικής εξουσίας, «διαμορφώνεται μία πολιτική καταναγκασμών, που συνίσταται στην επεξεργασία του σώματος, στον υπολογισμένο χειρισμό των στοιχείων του, των κινήσεών του, της συμπεριφοράς του» (Foucault, 1989: 184). Τα σώματα μέσω των μηχανισμών επιτήρησης, ελέγχου και εξέτασης, διαμορφώνονται σε «πειθήνια» (Foucault, 1989: 184 & 227-228).

Η Haraway (2004) αντλώντας από την ανάλυση του Foucault, εφιστά την προσοχή στην κατασκευή και χειραγωγήση «πειθήνιων» σωμάτων στο κοινωνικό σύστημα της σύγχρονης τεχνολογικής εποχής. Με την ανάπτυξη της τεχνολογίας, η εποχή μας χαρακτηρίζεται ως ένα «σύμπτυγμα φαντασίας και υλικής πραγματικότητας, αυτών των δύο αλληλένδετων κέντρων που συγκροτούν κάθε δυνατότητα ιστορικού μετασχηματισμού» (Haraway, 2004: 7). Η Braidotti (2014: 335) περιγράφει τη θεωρία της Haraway (2004) ως «μία σύγχρονη ανάλυση του μεταβιομηχανικού συστήματος παραγωγής», όπου η λευκή καπιταλιστική πατριαρχία έχει μετασχηματιστεί σε πληροφορική της κυριαρχίας. Η μεταβιομηχανική συνθήκη παραγωγής έχει επιτρέψει στην ανάδυση ηλεκτρονικών βιοτεχνιών, στις περισσότερες από τις οποίες προσλαμβάνονται γυναίκες. Παράλληλα, η χρήση των νέων τεχνολογιών, μετασχηματίζει τον τρόπο οργάνωσης της εργασίας, διατηρώντας τα χαρακτηριστικά «που προηγουμένως είχαν οι γυναικείες θέσεις απασχόλησης, οι δουλειές που γινόντουσαν μέχρι τώρα αποκλειστικά από γυναίκες» (Haraway, 2004: 45). Η επιλογή της «εργασίας από το σπίτι», η οποία προσφέρεται μέσω της τεχνολογίας, αποτελεί μία επιτυχή επίθεση στις θέσεις εργασίας - των λευκών ανδρών που έως πρόσφατα μονοπωλούσαν τους χώρους εργασίας- σε επαγγέλματα που έχουν «σωματειακή οργάνωση» (Haraway, 2004: 46). Με αυτόν τον τρόπο, ο αντίκτυπος των νέων τεχνολογιών στις γυναίκες εντοπίζεται τόσο στην απώλεια του οικογενειακού (ανδρικού) μισθού, όσο και στον χαρακτήρα, τον οποίο αποκτούν οι δικές τους θέσεις εργασίας (Haraway, 2004). Η κατάρρευση του κοινωνικού κράτους η οποία απορρέει από τις νέες οικονομικές και τεχνολογικές διευθετήσεις της μεταβιομηχανικής εποχής, οδηγεί στην αύξηση των απαιτήσεων προς τις γυναίκες. Οι γυναίκες αναλαμβάνουν τα καθήκοντα της καθημερινής ζωής για τις ίδιες, αλλά και για τους άνδρες, τα παιδιά και τους ηλικιωμένους (Haraway, 2004). Αυτό ωστόσο, δεν αποτελεί μία καινούρια συνθήκη. Οι γυναίκες διαχρονικά εκλαμβάνονται ως υπεύθυνες για το βάρος της καθημερινής ζωής, λόγω του επιβεβλημένου προς αυτές, ρόλου της μητέρας. Η Haraway (2004: 47) τονίζει ότι εκείνο που αλλάζει είναι ο τρόπος που η παραπάνω αντίληψη «ενσωματώνεται στη σύνολη καπιταλιστική και ολοένα και πιο πολεμοκεντρική οικονομία». Η αναδιαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων που έχει επέλθει μέσω των νέων τεχνολογιών, εξουδετερώνει τη θέση των γυναικών στο ολοκληρωμένο σύστημα και εκείνες πλέον κατανοούνται εντός των γεωμετριών της διαφοράς και της αντίφασης (Haraway, 2004: 54-55).

Επειδή λοιπόν, η φύση της πληροφορικής της κυριαρχίας λειτουργεί ως «μία τεράστια όξυνση της ανασφάλειας, της πολιτισμικής εξαθλίωσης και συνάμα ως κατάρρευση των δικτύων διαβίωσης για τις πιο ευάλωτες ομάδες», καλούμαστε να φανταστούμε μία νέα μορφή φεμινιστικής υποκειμενικότητας (Haraway, 2004: 59). Η Haraway (2004) εισάγει τον όρο «κυβόργιο (cyborg)» για να περιγράψει το περιθωριοποιημένο, μεταβιομηχανικό υποκείμενο, το οποίο λόγω των κοινωνικών, οικονομικών και τεχνολογικών ανασχηματισμών, είναι αντι-ουσιοκρατικό. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι οι νέες τεχνολογίες έχουν επιφέρει μετατοπίσεις στον τρόπο με τον οποίο συνδεόμαστε και φανταζόμαστε το σώμα. Η σύζευξη φυσικού-τεχνητού, πνεύματος-σώματος, έμβιου όντος - μηχανής είναι το χαρακτηριστικό στοιχείο των κυβοργίων. Η ρευστότητα και η υβριδικότητα που διέπει το κυβόργιο ως υποκειμενικότητα, είναι τα στοιχεία εκείνα που το καθιστούν πολύτιμο «όπλο του φεμινιστικού πολιτικού φαντασιακού ενάντια στην καπιταλιστική πατριαρχική κυριαρχία» (Μιχαηλίδου, 2004: 10).

Η Μιχαηλίδου (2004) περιγράφει τη θεωρία της Haraway ως μία πρόταση πολιτικού αγώνα που ασχολείται και εμπλέκεται με τις νέες τεχνολογίες, καθώς τις κινητοποιεί για την παραγωγή ενός νέου κοινωνικού συστήματος. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η Haraway προσφέρει μία «ειρωνική στρατηγική», μέσω της οποίας επιτρέπεται η ανανοηματοδότηση του «φυσικού» σώματος και των τρόπων που αυτό συνδέεται με το (τεχνολογικό και μη) περιβάλλον του (Μιχαηλίδου, 2004: 10). Οι εναλλακτικοί τρόποι θεώρησης του σώματος μας προσκαλούν να ξαναβιώσουμε τα «φυσικά» σώματα «με τρόπους που θα αλλάξουν τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου [...] , έτσι ώστε να υπερβούμε τις ιεραρχικές δίπολες αντιθέσεις της κληρονομίας του Διαφωτισμού και του εγχειρήματος της νεωτερικότητας» (Μιχαηλίδου, 2004: 10). Εν ολίγοις, παρότι οι νέες τεχνολογίες έχουν συμβάλλει σε μία νέας μορφής εκμετάλλευση και περιθωριοποίηση των γυναικών, προσφέρουν ταυτόχρονα μία εναλλακτική θεώρηση και κατανόηση των έως πρόσφατα επιβεβλημένων διπολικών σχημάτων στη δυτική σκέψη. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ουσιοκρατικές αντιλήψεις του σώματος και οι πρακτικές διαχείρισής του εξασθενούν, αφού το «κυβόργιο», η σύζευξη οργανικού και τεχνητού, μηχανής και έμβιας ζωής, αποκαλύπτει «την απόλυτη αδυναμία των έμφυλων ρόλων και άρα και την ‘αναλήθεια’ των σύγχρονων δομών γνώσης/εξουσίας» (Μιχαηλίδου, 2004: 13).

Συμπερασματικά, εισάγοντας την έννοια του «κυβοργίου (cyborg)», η Haraway μας καλεί να αναζητήσουμε νέες δυνατότητες σε μία κοινωνία στην οποία συνυπάρχουμε και συνδεόμαστε με τα ζώα και τις μηχανές, αποτάσσοντας τα επιβεβλημένα στη δυτική σκέψη διπολικά σχήματα (άνδρας – γυναίκα, άνθρωποι – ζώα, δημόσιο – ιδιωτικό, έμβιας ζωής – μηχανής, εαυτός – άλλος, νους – σώμα). Τα τεχνολογικά εργαλεία σε αυτό το πλαίσιο, δεν είναι εχθρικά, αλλά αποτελούν μία διάσταση της ενσωματότητάς μας. Το κυβόργιο εμφανίζεται ως «μύθος» στο σημείο όπου τα διπολικά σχήματα αμφισβητούνται και αυτό μπορεί να αποτελέσει θεμέλιο μίας φεμινιστικής πολιτικής, η οποία κινητοποιεί την τεχνολογία, ώστε να ανταποκριθεί και να αντισταθεί στα επιστημολογικά συστήματα γνώσης της σύγχρονης μεταβιομηχανικής εποχής.

2.2. Δημόσια σφαίρα, «υπεξούσια αντι-κοινά» και διαδίκτυο.

Στη συνέχεια, ακολουθώντας τον συλλογισμό της Haraway σχετικά με τις δυνατότητες που «ξεπροβάλλουν» για το υποκείμενο αλλά και τους στόχους του φεμινισμού μέσω των νέων τεχνολογιών, θα αναφερθούμε στην έννοια της δημόσιας σφαίρας. Ο Habermas (1991) ήταν εκείνος ο οποίος για πρώτη φορά εισήγαγε την έννοια της «δημόσιας σφαίρας». Ειδικότερα, ο Habermas (1991) αναγνωρίζει ότι η σταδιακή άνοδος του καπιταλισμού διαμόρφωσε τα στοιχεία της δόμησης μίας νέας κοινωνικής τάξης. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ανταλλαγές προϊόντων ανάμεσα σε απομακρυσμένες μεταξύ τους πόλεις, καθώς και η ολοένα αυξανόμενη ανάγκη για τη διακίνηση πληροφοριών που αφορούσαν «μακρινά» γεγονότα, οδήγησε τελικά, στην κρατικοποίηση των εμπορικών επιχειρήσεων και στην εμφάνιση ενός αναδιαμορφωμένου τρόπου παραγωγής. Το «εξωτερικό εμπόριο» έτσι, δεν θεωρούνταν καθεαυτό πηγή πλούτου, παρά μόνο στο βαθμό που ενίσχυε την απασχόληση του πληθυσμού της εκάστοτε χώρας (Habermas, 1991: 19). Με αυτόν τον τρόπο, οι δραστηριότητες που έως τότε υποβιβάζονταν στο πεδίο της οικονομίας του «οικιακού νοικοκυριού», αποκτούν πλέον σημασία στη δημόσια διαχείριση. Ο ανασχηματισμός αυτός της τάξης πραγμάτων, έφερε στο προσκήνιο ιδιώτες που είχαν ως στόχο τον έλεγχο της κρατικής εξουσίας.

Με τον όρο «αστική δημόσια σφαίρα», περιγράφεται η κατάσταση στην οποία ένας μεγάλος αριθμός ανδρών της μεσαίας τάξης, ως ιδιώτες, συγκεντρώνονταν ώστε να συζητούν για γενικά ζητήματα δημόσιου συμφέροντος (Habermas, 1991: 27). Η «αστική δημόσια σφαίρα», διακριτή από το Κράτος, είχε ως στόχο τον έλεγχο και την άσκηση κριτικής σε αυτό. Ο Habermas (1991) ονομάζει το πεδίο στο οποίο τα άτομα συζητούν «δημόσιο χώρο» και εξηγεί το πώς τα καφενεία, οι λέσχες ανάγνωσης και οι εφημερίδες λειτούργησαν ως τέτοιοι. Το κρίσιμο χαρακτηριστικό της «αστικής δημόσιας σφαίρας», αποτελεί για τον Habermas, η πολιτική συμμετοχή από πλευράς ιδιωτών, μέσω της χρήσης του Ορθού Λόγου, της σκέψης και της κριτικής ικανότητας.

Η θεωρία του Habermas έχει αποτελέσει σημείο ενδιαφέροντος και κριτικής για πολλές φεμινίστριες θεωρητικούς. Η κριτική εστιάζει κυρίως σε δύο συστατικά στοιχεία της θεωρίας: την περιορισμένη συζήτηση σχετικά με τον ρόλο του «φύλου» στη δόμηση της δημόσιας σφαίρας και την παρουσίαση του «δημοσίου καλού» ως οικουμενικό (Fraser, 1990; Benhabib, 1997; Goode, 2005). Η αντίληψη του «δημοσίου καλού» ως μοναδικό, ενισχύει τέλος, την εννοιολογική διάκριση μεταξύ του «δημοσίου» και του «ιδιωτικού», κάτι στο οποίο οι φεμινίστριες επίσης έχουν αντιταχθεί (Fraser, 1990; Fleming, 1995; Susen, 2007).

Η Fraser (1990) υποστηρίζει ότι η αστική δημόσια σφαίρα στην οποία αναφέρεται ο Habermas, είχε τα θεμέλια της σε σημαντικούς αποκλεισμούς. Για παράδειγμα, οι δομές που επέτρεψαν στην ανάδυση της «αστικής δημόσιας σφαίρας» στη Γαλλία, είχαν ως βάση «αρρενωπές» ιδεολογίες και αυτό οδήγησε στην ενσωμάτωση μη-φιλικών ιδεών προς τις γυναίκες στην έννοια της δημόσιας σφαίρας. Εξαιτίας αυτού, οι γυναίκες αυτο-αποκλείονταν από την πολιτική συμμετοχή στα «κοινά» (Fraser, 1990: 59). Επιπλέον, παραθέτοντας τον Geoff Eley, η Fraser (1990) αναφέρει ότι και στην Αγγλία και στη Γερμανία, οι αποκλεισμοί λόγω φύλου συνδέονταν και με άλλους αποκλεισμούς, οι οποίοι σχετίζονταν με τις κοινωνικές τάξεις και επηρέαζαν άμεσα τη δυνατότητα πρόσβασης στη δημόσια σφαίρα. Η Susen (2007: 54) αναφέρεται επίσης, στην αποσιώπηση του παράγοντα «φύλου» στη θεωρία του Habermas και εστιάζει στην ανάγκη συμπερίληψής του, στις μελέτες που αφορούν τη δημόσια σφαίρα, αφού οι «αρσενικές μορφές» κανονιστικότητας αποτελούν κεντρικό στοιχείο των σύγχρονων δημόσιων σφαιρών.

Η Fraser (1990) συστήνει την ύπαρξη πολλαπλών «κοινών» ως προτιμότερη τόσο στις κοινωνίες όπου υπάρχουν «θεσμοθετημένες» κοινωνικές ανισότητες, όσο και στις κοινωνίες, στις οποίες οι θεσμοί δεν δημιουργούν (φαινομενικά) άνισες κοινωνικές ομάδες. Τα μέλη περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων, όπως αυτή των γυναικών, έχουν επανειλημμένα στην ιστορία δημιουργήσει «υπεξούσια αντι-κοινά», μέσω των οποίων διατυπώνονται και προωθούνται αντι-λόγοι σε σχέση με τις ταυτότητες, τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες τους (Fraser, 1990: 67). Η παρουσία «υπεξούσιων αντι-κοινών» ως απάντηση στους κυρίαρχους λόγους που τείνουν να αποκλείουν υποκείμενα από τη δημόσια σφαίρα, συμβάλλουν στη διεύρυνση του συνομιλιακού χώρου. Τα «υπεξούσια αντι-κοινά» απευθύνονται στο ευρύτερο κοινό και στοχεύουν να εξαλείψουν τα άδικα προνόμια που απολαμβάνουν τα μέλη των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων (Fraser, 1990: 68).

Όπως προκύπτει και από τις έρευνες τις οποίες σημειώσαμε στην προηγούμενη ενότητα, ο χώρος του διαδικτύου αξιοποιείται από πολλαπλές φεμινιστικές συλλογικότητες για την διατύπωση λόγων, οι οποίοι έρχονται σε σύγκρουση με τους λόγους των κυρίαρχων «κοινών». Ένα παράδειγμα είναι τα hashtag #WhyILeft, #WhyIStayed και #WhyIDidntReport, μέσω των οποίων τα μέλη/θύματα απορρίπτουν την ευθύνη που τους αποδίδεται για την κακοποίηση τους. Οι hashtag ιστορίες παράγονται από μεμονωμένα υποκείμενα, στοχεύοντας ωστόσο, να κάνουν ορατά τα φαινόμενα της έμφυλης βίας και της γυναικείας υποτέλειας ως θέματα που χρήζουν δημοσίου ενδιαφέροντος και κοινωνικών μετασχηματισμών. Ο διαχωρισμός μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου και χρόνου απασχολεί τις φεμινίστριες διαχρονικά. Ένα παράδειγμα, είναι το ζήτημα της ενδοοικογενειακής βίας, το οποίο θεωρείτο ως ιδιωτική υπόθεση μεταξύ ορισμένων, μεμονωμένων, ετεροφυλόφιλων ζευγαριών και όχι ως θέμα που χρήζει δημόσιας προσοχής και ενδιαφέροντος. Παρότι συνεχίζουν να αναπαράγονται λόγοι που τοποθετούν την ενδοοικογενειακή βία στο πεδίο του «ιδιωτικού», η παρουσία –πλέον- θεσμικής υποστήριξης για τα θύματα, αποδεικνύει ότι το ζήτημα έχει καταστεί δημόσιο. Με αυτόν τον τρόπο, κατανοούμε ότι δεν υπάρχει ασφαλής τρόπος να χαράζουμε αυστηρά όρια μεταξύ «δημόσιου» και «ιδιωτικού», αφού ενυπάρχει ο κίνδυνος τα «ιδιωτικά» ζητήματα να έχουν καταστεί ως τέτοια, λόγω των κυρίαρχων, άνισων κανόνων, στους οποίους τα υποκείμενα καλούνται να συμμορφωθούν.

2.3. *Επισφάλεια στο πλαίσιο των νέων μέσων τεχνολογίας.*

Η διεθνής παρουσία φεμινιστικών συλλογικοτήτων στο διαδίκτυο αναδεικνύει νέες μορφές σύνδεσης μεταξύ των υποκειμένων, τα οποία συμμετέχουν σε αυτές. Τα νέα μέσα ενημέρωσης έχουν διευκολύνει τη δημιουργία ψηφιακών συμμαχιών που από τη μία, δεν διαμορφώνονται αποκλειστικά στη βάση μίας κοινής ταυτότητας και από την άλλη, διαπερνούν τον χώρο και τον χρόνο. Ο συλλογισμός της Judith Butler στο βιβλίο της *«Σημειώσεις για μια επιτελεστική θεωρία της συνάθροισης»*, θα αποτελέσει το βασικό εργαλείο πλαisiώσης του παραπάνω επιχειρήματος. Παρότι η Butler εστιάζει στις ενσώματες συναθροίσεις, η χρήση των νέων τεχνολογιών σε διαμαρτυρίες των τελευταίων ετών κατέχει ιδιαίζουσα θέση στη θεωρία της.

Ένα από τα βασικά επιχειρήματα της Butler (2017: 37) είναι ότι πολλές από τις τελευταίες διαμαρτυρίες των τελευταίων ετών, διακατέχονται από ένα κοινό στοιχείο: την εναντίωσή τους στην επισφάλεια που προκαλείται από κοινωνικές και οικονομικές αιτίες. Η επισφάλεια ως «διαφορική κατανομή της επικινδυνότητας» εις βάρος ορισμένων πληθυσμών, είναι η συνθήκη που συνδέει ομάδες ανθρώπων «που κατά τα άλλα δεν έχουν πολλά κοινά» (Butler, 2017: 40 & 47). Η επισφάλεια συνδέεται με την τρωτότητα που εγγενώς χαρακτηρίζει το σώμα και το αφήνει εκτεθειμένο και αντιμέτωπο «με τη στέρηση, τον τραυματισμό, την ασθένεια, την αδυναμία ή το θάνατο εξαιτίας γεγονότων ή διαδικασιών πέρα από τον έλεγχό μας» (Butler, 2017: 33). Όσο κοινή και αν θεωρείται αυτή η συνθήκη τρωτότητας, ο τρόπος που βιώνεται από τα υποκείμενα διαφέρει λόγω των κυρίαρχων κανονικοτήτων που ορίζουν ποιές ζωές είναι άξιες πένθους άρα και προστασίας, και ποιές όχι (Butler, 2017: 145). Η επισφάλεια διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο σε αυτό. Για να κατανοήσουμε τον τρόπο που συνδέονται αρκεί να σκεφτούμε το εξής:

Κανένας δεν υποφέρει από την έλλειψη στέγας χωρίς να υπάρχει η αποτυχία της κοινωνίας να οργανώσει τη στέγη με τέτοιο τρόπο ώστε κάθε άτομο να έχει πρόσβαση σε αυτήν. Και κανένας δεν πλήττεται από την ανεργία χωρίς να υπάρχει ένα σύστημα ή μία πολιτική οικονομία που δεν καταφέρνει να προφυλαχθεί από αυτό το ενδεχόμενο (Butler, 2017: 33-34).

Η Butler (2017: 146) υποστηρίζει ότι η σωματική τρωτότητα και κατ' επέκταση η επισφάλεια με την μορφή της άδικης κατανομής του βαθμού της επικινδυνότητας στον οποίο εκτίθεται, είναι η συνθήκη μέσω της οποίας οι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να αναγνωρίσουν και να θεμελιώσουν την αλληλεξάρτησή τους. Η αλληλεξάρτηση δηλαδή, προκύπτει από την επισφάλεια της ζωής και το γεγονός ότι κάθε ζωή συνδέεται με κοινωνικούς δεσμούς που την υποστηρίζουν, ώστε να γίνει βιώσιμη (Κακολύρης, 2021: 206). Η Butler (2017) επαναδιατυπώνει το ερώτημα του Αντόρνο «Μπορούμε να ζήσουμε μία καλή ζωή σε μια κακή ζωή;» για να αναφερθεί στην έννοια της αλληλεξάρτησης. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι η προσπάθεια τού να σκεφτούμε τις συνθήκες μίας βιώσιμης ζωής, μας φέρνει αντιμέτωπους με την αναγνώριση της ζωής ως «κοινωνικά και οικονομικά οργανωμένης» (Butler, 2017: 253). Με τον όρο «κακή ζωή» περιγράφεται η ανεπάρκεια της οργάνωσης να παρέχει τις συνθήκες για μία «καλή» ζωή, επειδή η βιωσιμότητα άρα και ο κίνδυνος εξασθένησης ή αφανισμού της ζωής κατανέμεται άνισα.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα υποκείμενα τα οποία συμμετέχουν στις φεμινιστικές, ψηφιακές εκστρατείες δεν γνωρίζονται μεταξύ τους, αλλά ούτε μπορούν συνήθως να αναγνωρίσουν κοινά στοιχεία ταυτότητας μόνο μέσω της ανάγνωσης των ιστοριών τους. Οι περιγραφές των περιστατικών έμφυλης βίας είναι εκείνες, οι οποίες αρχικά, φανερώνουν ότι οι συντάκτριες εκτίθενται σε επισφάλεια. Η επισφάλεια συνδέεται άμεσα με τις νόρμες των φύλων, επειδή όσοι «δε ζουν το φύλο τους με κατανοητό τρόπο διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο να υποστούν παρενόχληση, παθολογικοποίηση και βία» (Butler, 2017: 48). Ταυτόχρονα, οι έμφυλες νόρμες έχουν τη δυναμική να τοποθετούν τα υποκείμενα σε θέση επισφάλειας ή αυξημένης επικινδυνότητας. Τα υποκείμενα των ψηφιακών εκστρατειών εκθέτουν την άδικα κατανεμημένη επικινδυνότητα της σωματικής τους τρωτότητας, με στόχο να αναγνωριστούν και να μετασχηματιστούν οι έμφυλες νόρμες που της επιτρέπουν να αρθρωθεί ως τέτοια. Για παράδειγμα, στα hashtags #WhyIStayed και #WhyILeft όπως είδαμε παραπάνω, τα μέλη αφηγούνται ιστορίες κακοποίησης εις βάρος τους (θέση επισφάλειας), εκθέτοντας τις αιτίες που τις απέτρεψαν ή αντίθετα, τις κινητοποίησαν να αποχωρίσουν από την κακοποιητική σχέση (ο κακοποιητής αναγνωρίζεται ως τέτοιος, άρα εξασθενεί η αντίληψη της συμπεριφοράς του ως 'κανονικής').

Στο σημείο αυτό, θα αναφερθούμε στον ρόλο που διαδραματίζουν τα νέα μέσα τεχνολογίας στην αναγνώριση της αλληλεξάρτησής μας, όπως περιγράψαμε νωρίτερα. Το σώμα και η δράση που φέρει, δεν μπορεί να διαχωριστεί από τις τεχνολογίες του (Butler, 2017: 115). Η Butler (2017: 160) συμφωνεί με την Haraway για την αντίληψη των σωμάτων ως μη διαχωρισμένων, αλλά αντίθετα συνδεδεμένων, με το περιβάλλον, τις μηχανές και τα συστήματα κοινωνικής υποστήριξης στα οποία βασίζονται. Η Butler (2017: 124) εστιάζει στις «εικόνες μακρινής οδύνης» με τις οποίες συχνά άθελά μας, ερχόμαστε αντιμέτωπες/οι με την χρήση των μέσων ενημέρωσης που μας αναγκάζουν «να ενδιαφερθούμε και μας παρακινούν να δράσουμε». Το γεγονός ότι οι εικόνες οδύνης μας «ξαφνιάζουν» και έχουν την τάση να μας πλήττουν οπτικά, ακουστικά, αλλά και ηθικά, αφού κατανοούνται ως πόροι ηθικών αιτημάτων, δεν οδηγεί στη παράλυση, αλλά αντιθέτως, σε μία κατάσταση στην οποία:

α) Κινητοποιούμαστε και έτσι, δρούμε, ακριβώς επειδή έχουμε δεχτεί μια επενέργεια και β) είμαστε συγχρόνως εκεί και εδώ και, με διαφορετικούς τρόπους, αποδεχόμαστε και διαπραγματευόμαστε την πολυτοπικότητα και τη διαχρονικότητα των ηθικών δεσμών, που, ορθώς, αποκαλούμε παγκόσμιους (Butler, 2017: 129-130).

Αναφερόμαστε στα νέα μέσα τεχνολογίας ως μέρος της ενσωματότητας των υποκειμένων που τα χρησιμοποιούν, ώστε να τονίσουμε τις πολύπλοκες δυνατότητες τα οποία προσφέρουν, λόγω της αναδιάρθρωσης του χρόνου και του χώρου. Οι «μακρινές» αφηγήσεις βιασμού, κακοποιητικών συμπεριφορών και γενικότερα, περιστατικών έμφυλης βίας παύουν να είναι μακρινές και από μεμονωμένες εμπειρίες, γίνονται αντικείμενο συλλογικής κατανόησης και συναισθηματικής εμπλοκής από ένα ευρύ κοινό.

2.4. Ψηφιακά διαμεσολαβημένα συν-αισθήματα.

Η ευαλωτότητα έχει αποτελέσει ένα συναίσθημα το οποίο σύμφωνα με τις συμβάσεις του Κυρίαρχου Λόγου, περιγράφεται ως «ιδιωτικό» και «γυναικείο». Διαχρονικά, η αντίληψη της ευαλωτότητας ως συναίσθημα ή κατάσταση, η οποία αδρανοποιεί και θυματοποιεί έχει αποτελέσει σημαντικό εμπόδιο για τις φεμινιστικές προόδους (Fotopoulou, 2016: 16). Πώς ανανοηματοδοτείται ωστόσο, η ευαλωτότητα - στην οποία εκτίθενται περισσότερο ορισμένα σώματα, αφού κατανέμεται άνισα όπως εξετάσαμε και παραπάνω με τον όρο «επισφάλεια» - όταν χρησιμοποιείται «καταχρηστικά» για να αναδείξει τις συνθήκες που συντελούν στην ανισότητα; Η Fotopoulou (2016) υποστηρίζει ότι εάν η δημόσια έκθεση της ευαλωτότητας συντάσσεται σε σχέση με το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο που καθιστά τα υποκείμενα ως ευάλωτα, έχει την ικανότητα να λειτουργεί ενδυναμωτικά. Επιπλέον, συμπληρώνει ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αποτελούν ένα ευνοϊκό εργαλείο των σύγχρονων φεμινιστριών, στην αμφισβήτηση των αναπαραστάσεων της έμφυλης βίας.

Τον παραπάνω ισχυρισμό, ενισχύουν και οι θεωρίες της Papacharissi (2015) και της Hutchison (2016) για τα συν-αισθηματικά «κοινά» όπως θα αναφέρουμε παρακάτω. Η Papacharissi, εστιάζει στο συν-αίσθημα² (affect) και πιο συγκεκριμένα, στις δημόσιες εκδηλώσεις συν-αισθήματος ως πολιτικές δηλώσεις (Papacharissi, 2017: 7). Η Hutchison (2016) ακολουθεί επίσης, μία «συν-αισθηματική στροφή» ανάλυσης των πολιτικών διεκδικήσεων του σήμερα, συμφωνώντας με την Papacharissi σχετικά με τις δυνατότητες του συν-αισθήματος ως βάση για πολιτική. Οι παρούσες θεωρίες σε συνδυασμό με τη θεωρία της Butler, αποτελούν πολύτιμα εργαλεία κατανόησης των «δομών» του ψηφιακού φεμινισμού. Το κοινό στοιχείο των θεωριών, είναι η αντίληψη του συν-αισθήματος από τη μία, και της ευαλωτότητας από την άλλη, ως καταστάσεις που κινητοποιούν τα υποκείμενα για πολιτική δράση. Θεωρούμε, ότι οι έννοιες της ευαλωτότητας και του συν-αισθήματος συνδέονται, αφού τα υποκείμενα, τα οποία έχουν

² Η Αβραμοπούλου (2018: 11) αναφέρεται στο συν-αίσθημα ως «κάτι το απροσδιόριστο, που διαφεύγει του λόγου και της εννοιολόγησης, ως μία ζωτικότητα ή ένα γίνεσθαι που δεν εμπίπτει εύκολα σε ήδη αναγνωρίσιμες δομές, ιδεολογίες και μεγάλα αφηγήματα αναπαραστάσης και συγκρότησης δομών εξουσίας». Η ίδια, σημειώνει ότι η χρήση της ιδιάζουσας παύλας προκειμένου να μεταφράσει τον αγγλικό όρο «affect», «προσπαθεί να αποτυπώσει μια εκπαιδευτική διαδικασία σμίλευσης με όρους που δεν μπορούν εύκολα να εξηγηθούν [...] αν και βρίσκονται ήδη στη γλώσσα (του σώματος) που χρησιμοποιούμε για να εκφράσουμε το αποτύπωμα που αφήνει η επαφή μας με τον κόσμο καθημερινά» (Αβραμοπούλου, 2018: 12).

καταστεί ως «ευάλωτα» λόγω των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών, είναι περισσότερο πιθανό να εκτίθενται σε αρνητικά, κοινά συν-αισθήματα.

Η Papacharissi (2017) υποστηρίζει ότι οι δικτυωμένες, ψηφιακές δομές έκφρασης χαρακτηρίζονται σε μεγάλο βαθμό από το συν-αίσθημα. Οι λόγοι που αναπτύσσονται στο διαδίκτυο με τη μορφή της αφήγησης, έχουν την ικανότητα να παράγουν κοινά δημόσια συν-αισθήματα, τα οποία μπορούν να συμβάλλουν σε μελλοντικές, σημαντικές πολιτικές δράσεις (Rai, 2016). Η Papacharissi (2017: 4) τονίζει ότι οι εικόνες και οι αναπαραστάσεις που προβάλλονται στα νεότερα μέσα κοινωνικής δικτύωσης καλεί τις/τους αποδέκτριες/ες να «συντονιστούν με γεγονότα, που από τη μία, απέχουν σωματικά, αλλά από την άλλη, μπορούν να φανταστούν πώς βιώνονται ή πώς προσλαμβάνονται συν-αισθηματικά από τους ανθρώπους που εμπλέκονται άμεσα». Η παραπάνω δυνατότητα σύνδεσης με «μακρινές» καταστάσεις και υποκείμενα ενισχύει την έκφραση και την ανταλλαγή πληροφοριών που τελικά, απελευθερώνουν την ατομική και συλλογική φαντασία (Papacharissi, 2017). Κατανοούμε έτσι, ότι τα ψηφιακά μέσα δεν συμβάλλουν στην επίτευξη ή στην αποφυγή επαναστάσεων, αλλά δανείζουν στα αφηγηματικά κοινά τα μέσα για να νιώσουν την πορεία τους ή τη συμμετοχή τους στο αναπτυσσόμενο κοινωνικό γεγονός που πραγματεύονται οι ιστορίες τους (Papacharissi, 2017: 5).

Η Hutchison (2016) επίσης, αποδίδει στα συναισθήματα και ειδικότερα στο τραύμα, πολιτική και κοινωνική σημασία. Αντιμετωπίζοντας όπως η Butler και η Harraway, ως προβληματικές τις προσεγγίσεις που διχοτομούν τις έννοιες του συναισθήματος και της λογικής, εστιάζει στην πολιτική φύση και τις δυνατότητες των συναισθημάτων (Hutchison, 2016). Ωστόσο, δεν αναφέρεται στα συναισθήματα ως εσωτερικούς, βιολογικούς μηχανισμούς, αλλά ως κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα, τα οποία παράγονται από την κοινωνία στην οποία δημιουργούνται. Μέσω της διαδικασίας της επαναλαμβανόμενης αναπαράστασης του τραύματος, το ίδιο νοηματοδοτείται εντός του κοινωνικού πλαισίου όπου παράγεται. Το στοιχείο της επαναληψιμότητας είναι ικανό να μεταφράσει το τραύμα σε φαινόμενο, γεγονός το οποίο ενισχύει τη δημιουργία συλλογικών μορφών πολιτικών κοινοτήτων (Hutchison, 2016: 70). Με λίγα λόγια, οι συναισθηματικές αποκρίσεις διαμορφώνονται σε άμεση συσχέτιση με την γλώσσα, τα πρότυπα επικοινωνίας και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης σε συγκεκριμένους ιστορικά θεμελιωμένους τρόπους συνύπαρξης (Hutchison, 2016). Το τραύμα και οι

συναισθηματικές αποκρίσεις σε αυτό, είναι ικανό να δημιουργήσει έτσι, κοινότητες από υποκείμενα, τα οποία δεσμεύονται από «κοινές συναισθηματικές αντιλήψεις» σύμφωνα με τη θέση τους στο κοινωνικό πλαίσιο. Η Hutchison (2016: 110) ονομάζει τις κοινότητες αυτές «συναισθηματικές».

Κεντρικό ρόλο στη θεωρία της Hutchison, κατέχει η αναπαράσταση του τραύματος. Η ίδια τονίζει ότι τα συναισθήματα και ιδιαίτερα το τραύμα, δεν είναι συνθήκες εύκολα αναπαραστάσιμες (Hutchison, 2016: 122). Όταν τα υποκείμενα προσπαθούν να αρθρώσουν κατανοητά σχήματα λόγου για να περιγράψουν την «ανέκφραστη» συνθήκη του τραύματος, βρίσκονται σε μία διαδικασία σύνδεσης με τον κοινωνικό τους κόσμο (Hutchison, 2016: 124). Οι λέξεις λειτουργούν δηλαδή, ως εργαλείο μετατροπής της τραυματικής εμπειρίας σε κάτι κατανοητό, τόσο από τα ίδια τα θύματα, όσο και από τους/τις άλλους/άλλες. Η αναπαράσταση του τραύματος επιτρέπει δηλαδή στην εμπειρία, να γίνει γεγονός προς γνώση και κατανόηση, διευκολύνοντας έτσι, κοινές νοηματοδοτήσεις, οι οποίες μπορούν να κινητοποιήσουν μία αίσθηση κοινού σκοπού (Hutchison, 2016: 129). Η Hutchison (2016: 129) εξηγεί ότι με αυτόν τον τρόπο, το τραύμα γίνεται ένα συλλογικό γεγονός ή εμπειρία, ικανό να λειτουργήσει ως εργαλείο σε μία διαδικασία επανεγγραφής των υπάρχουσων κανονικοτήτων σχετικά με τις ταυτότητες ή τις κοινότητες. Η σχέση της αναπαράστασης του τραύματος με το πολιτικό διαφαίνονται από το γεγονός ότι οι γλωσσικές, γραπτές, οπτικές ή προφορικές πρακτικές, αναπαράστασης του τραύματος, μπορούν να χρησιμοποιηθούν συνειδητά, ώστε να καλλιεργήσουν συγκεκριμένες αντιλήψεις και να παρέχουν κοινωνικές προσκολλήσεις και συναισθήματα αλληλεγγύης για την εδραίωση πολιτικών κοινοτήτων (Hutchison, 2016: 138). Με λίγα λόγια, όταν τα συν-αισθήματα τα οποία κατακλύζουν τα υποκείμενα, αναπαριστώνται σε απάντηση ενός συγκεκριμένου φαινομένου, μπορούν να αμφισβητήσουν τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας, ανανοηματοδοτώντας τη θέση των υποκειμένων στον κοινωνικό κόσμο και μεταμορφώνοντας τους τρόπους με τους οποίους σκέφτονται τις προσκολλήσεις τους με τους/τις άλλους/ες (Hutchison, 2016: 146).

3. Μεθοδολογία.

3.1. Περιγραφή του πλαισίου: Η ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα»

Η ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα» (Φ.Π.) έχει ψηφιακή παρουσία στο Facebook από το 2019 έως και σήμερα. Πρόκειται για μία φεμινιστική ομάδα, η οποία συγκεντρώνει ανώνυμες «ιστορίες, εμπειρίες, απορίες, ανησυχίες, μαρτυρίες και οποιοδήποτε άλλο σχόλιο» θηλυκοτήτων και συμμάχων του φεμινισμού, σχετικά με το φεμινισμό ή τον σεξισμό που βιώνουν (Φεμινιστικά Παραληρήματα, 2019). Η ομάδα αριθμεί σχεδόν 21.000 μέλη. Τα κείμενα καταγράφονται μέσω μίας ειδικά διαμορφωμένης φόρμας (google form) και δημοσιεύεται από τις διαχειρίστριες, σύμφωνα με τη δική τους χρονική επιλογή. Μετά τη δημοσίευση των ανώνυμων κειμένων, τα υπόλοιπα μέλη έχουν τη δυνατότητα να απαντήσουν, να σχολιάσουν και γενικότερα, να μοιραστούν τις δικές τους σκέψεις ή εμπειρίες, σε σχέση με το περιεχόμενο τους.

Σημείο εκκίνησης της δημιουργίας των Φ.Π. υπήρξε η σελίδα «Ναι, είσαι μισογύνης» (N.E.M.), η οποία επίσης, εντοπίζεται στην πλατφόρμα του Facebook, αλλά και σε ομώνυμη ιστοσελίδα. Η ομάδα N.E.M. δημιουργήθηκε το 2014 από τη διαχειρίστρια των Φ.Π. Βασικός στόχος της ομάδας N.E.M. είναι μέσω της δημοσιοποίησης «σχολίων, αναρτήσεων και άρθρων με σεξιστικό περιεχόμενο» που κυκλοφορούν στον δημόσιο λόγο, να αναδειχθούν «οι διαφορετικές μορφές που παίρνει ο σεξισμός» και να αποδειχθεί ότι «ο ακραίος μισογυνισμός δεν περιορίζεται σε μεμονωμένα περιστατικά, αλλά είναι διάχυτος παντού» (Ναι είσαι μισογύνης, 2015). Η διαχειρίστρια αναφέρει ότι η σελίδα Φ.Π. δημιουργήθηκε ως «ένας χώρος για να μοιράζονται οι γυναίκες τις εμπειρίες τους μέσα στην πατριαρχία»³. Ταυτόχρονα, υπογραμμίζει ότι η ανάγκη για την παρουσία μίας τέτοιας σελίδας, προέκυψε από το γεγονός ότι πολλές γυναίκες απευθύνονταν με προσωπικά μηνύματα στη σελίδα N.E.M. για να αφηγηθούν περιστατικά με σεξιστικό περιεχόμενο. (antivirus, 2019). Εν ολίγοις, ενώ η ομάδα N.E.M. θέτει στο επίκεντρο τους λόγους, μέσω των οποίων συντηρούνται και επιτελούνται οι

³ Επιπλέον, περιγράφει τις ιστορίες αυτές, ως «παζλ της πατριαρχίας [...] του οποίου κάθε μία από εμάς μόνο μερικά κομμάτια έχει βιώσει» και αναφέρει ότι μέσω της ανάγνωσης εμπειριών που δεν έχουμε βιώσει άμεσα, αλλά και μέσω της παρατήρησης των τρόπων, με τους οποίους οι ιστορίες αναπαριστώνται, τα συναισθήματα περιγράφονται και οι συνέπειες ακολουθούν τα περιστατικά, εμπλουτίζεται η φεμινιστική μας ανάλυση (antivirus, 2019). Και πράγματι, ακόμη και από το όνομα της ψηφιακής αυτής κοινότητας, αντιλαμβανόμαστε ότι οι ιστορίες, οι οποίες δημοσιοποιούνται, κατανοούνται από τα υποκείμενα ως ζητήματα, τα οποία άπτονται του φεμινισμού.

έμφυλες κανονιστικές πρακτικές, στο πλαίσιο της πατριαρχίας, η ομάδα Φ.Π. θέτει στο επίκεντρο, τις καθημερινές εμπειρίες των μελών της ομάδας, εντός των πρακτικών αυτών.

Η επιλογή της συγκεκριμένης σελίδας για την παρούσα μελέτη, εκκινεί από την προσωπική μου συμμετοχή ως μέλος, από τη χρονική στιγμή έναρξης της έως και σήμερα. Ενθαρρυντικά για την απόφασή μου λειτούργησε και το γεγονός ότι πρόκειται για μία δημόσια, «ανοιχτή» προς το ευρύ κοινό ομάδα, η οποία συγκεντρώνει ανώνυμες αναρτήσεις, άρα δεν τίθενται ιδιαίτερα ζητήματα δεοντολογίας.

3.2. Μέθοδος ανάλυσης.

Η παρούσα μελέτη υιοθετεί τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης. Η θεματική ανάλυση, στοχεύει στη συστηματική αναγνώριση, οργάνωση και κατανόηση επαναλαμβανόμενων μοτίβων νοημάτων εντός ενός συνόλου δεδομένων (Braun & Clarke, 2006; Παπαγεωργίου, 2010; Ίσαρη & Πούρκος, 2015; Τσιώλης, 2018). Τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα νοημάτων σε ένα φαινομενικά ετερογενές δείγμα κειμένων προσφέρουν στις/στους ερευνήτριες/ές τη δυνατότητα γνωστικής πρόσβασης σε συλλογικούς τρόπους νοηματοδότησης και εμπειρίες (Τσιώλης, 2018). Παρότι η θεματική ανάλυση αποτελεί μία συστηματική μορφή μεθόδου, οι ερευνήτριες/ές, καλούνται να έχουν μία διαλογική σχέση με τα δεδομένα τους (Τσιώλης, 2018). Οι ερευνήτριες/ές είναι θεμιτό να κατέχουν ενεργό και δημιουργικό ρόλο κατά τη διαδικασία παρατήρησης, οργάνωσης και ανάλυσης των δεδομένων και επιπλέον, να μην αντιμετωπίζουν τα δεδομένα τους ως στατικά ή προκαθορισμένα σε κατηγορίες (σύμφωνα με ό,τι έχει προκύψει δηλαδή, από παρόμοιες έρευνες στο παρελθόν). Τα θέματα που προκύπτουν από τη μελέτη των δεδομένων, περισσότερο συγκροτούνται από τις ερευνήτριες/ές, παρά αποκαλύπτονται από τα δεδομένα (Τσιώλης, 2018).

Οι Braun & Clarke (2013) προτείνουν ορισμένα βήματα για την διεξαγωγή της θεματικής ανάλυσης, χωρίς ωστόσο να προϋποθέτουν την ακολουθία τους σε μία γραμμική πορεία. Αντιθέτως, αφορά μία διαδικασία επαναφοράς ή κυκλικότητας, όπου οι ερευνήτριες/ές μπορούν ταυτόχρονα να εμπλέκονται με άλλες διαδικασίες του ερευνητικού σχεδιασμού. Τα βήματα, μέσω των οποίων μπορεί να διευκολυνθεί η ανάλυση και γι' αυτό, υιοθετήθηκαν στην παρούσα μελέτη είναι: η λεπτομερής ανάγνωση και εξοικείωση με τα δεδομένα, η κωδικοποίηση (απόδοση ενός εννοιολογικού προσδιορισμού σε συγκεκριμένα αποσπάσματα των δεδομένων), η αναζήτηση των θεμάτων (οι ερευνήτριες/ές καλούνται να εντοπίσουν πιθανά μοτίβα ανάμεσα στους κωδικούς που προέκυψαν ή συγκροτήθηκαν, νωρίτερα), η επανεξέταση των θεμάτων, ο ορισμός και η ονομασία των θεμάτων (θεματικός χάρτης) και η έκθεση των ευρημάτων-συγγραφή (Braun & Clarke, 2013: 202-203).

3.3. *Ερευνητικό υλικό.*

Η μελέτη εστιάζει στην ανάλυση δευτερογενών δεδομένων. Τα δεδομένα δηλαδή, προϋπήρχαν της διεξαγωγής της έρευνας. Οι Braun & Clarke (2013) αναφέρουν ότι τα δευτερογενή δεδομένα αποδεικνύονται χρήσιμα στη μελέτη ερευνητικών ερωτημάτων, που σχετίζονται με τις αναπαραστάσεις των ανθρώπων για συγκεκριμένα φαινόμενα. Επιπλέον, τονίζουν ότι ορισμένες δευτερογενείς πηγές δεδομένων, όπως τα online φόρουμς, στα οποία τα υποκείμενα γράφουν τις εμπειρίες τους ή την οπτική τους για συγκεκριμένα συμβάντα, μπορούν να φανούν πολύτιμες στην ανάλυση που αφορά εμπειρίες, νοηματοδοτήσεις, απολογισμούς πρακτικών και παραγόντων επιρροής (Braun & Clarke, 2013: 153). Τα δευτερογενή δεδομένα τέλος, επιτρέπουν στις ερευνήτριες/ές να έχουν πρόσβαση σε εμπειρίες ή νοηματοδοτήσεις των υποκειμένων, χωρίς αυτές, να επηρεάζονται ή να διαμορφώνονται υπό το πρίσμα ερωτήσεων (στη περίπτωση της συνέντευξης) ή άλλων μεθόδων συλλογής δεδομένων (Braun & Clarke, 2013).

Για την παρούσα μελέτη αντλήθηκαν «χειροκίνητα», από τη ψηφιακή ομάδα του Facebook «Φεμινιστικά Παραληρήματα», 654 αναρτήσεις και 76 σχόλια, το σύνολο των οποίων τοποθετείται χρονικά από τον Μάιο του 2020 έως και τον Απρίλιο του 2021. Οι αναρτήσεις, αρχειοθετήθηκαν σύμφωνα με το υπάρχον σύστημα αριθμομέτρησης στην ομάδα Φ.Π., σε μορφή hashtag και το νούμερο της κάθε ιστορίας (π.χ. #feminist_rants_XXXX). Για τη διευκόλυνση της ανάλυσης επίσης, οι αναρτήσεις τμηματοποιήθηκαν σε τρία αρχεία:

1. Περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης (153 αναρτήσεις).
2. Σκέψεις, προβληματισμοί, ανησυχίες σχετικά με τα έμφυλα ζητήματα και τον φεμινισμό (447 αναρτήσεις).
3. Αναρτήσεις από την ομάδα διαχείρισης (54 αναρτήσεις).

Το βασικό κριτήριο επιλογής των αναρτήσεων ήταν η χρονική στιγμή δημοσίευσής τους, ενώ για τα σχόλια χρησιμοποιήθηκε τυχαία δειγματοληψία. Το χρονικό αυτό διάστημα, με ενδιαφέρει για δύο λόγους. Αρχικά, επειδή τοποθετείται λίγο πριν την εκκίνηση του ελληνικού #MeToo και έπειτα, επειδή τοποθετείται εντός μίας συγκυρίας, αυτή της καραντίνας λόγω της πανδημίας, κατά την οποία οι ενσώματες διαμαρτυρίες, έφεραν και έναν ακόμη σωματικό κίνδυνο, αυτόν της προσβολής από τον ιό.

4. Ανάλυση.

4.1. Σεξουαλική παρενόχληση: Πώς ορίζεται από τη βιβλιογραφία και το ελληνικό νομικό πλαίσιο.

Ένας από τους συχνά αναφερόμενους προβληματισμούς στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση είναι η ανεπαρκής ορολογία, την οποία χρησιμοποιούμε για να τη μελετήσουμε (Kissling, 1991; Fileborn, 2013; Logan, 2015; Vera-gray, 2016). Ειδικότερα, πολλές/οι ερευνήτριες/ές αναφέρουν ότι η χρήση του όρου «σεξουαλική παρενόχληση» (sexual harassment) μπορεί να συμπεριλάβει ποικίλες και διαφορετικές συμπεριφορές, τα όρια των οποίων δεν είναι εύκολα διακριτά μεταξύ τους (Fileborn, 2013). Η Fileborn (2013) για παράδειγμα, αναφέρει ότι χρησιμοποιώντας όρους όπως σεξουαλική βία (sexual violence) ή παρενόχληση (harassment) εγείρεται ο κίνδυνος ιεράρχησης ανάμεσα στις παραβιαστικές συμπεριφορές και επομένως, στις συνέπειες που έχουν στις ζωές των θυμάτων. Ωστόσο, η ίδια, σε συμφωνία με άλλες/ους ερευνήτριες/ές (Kissling, 1981; Logan, 2015; Vera-Gray, 2016) τονίζει την ανάγκη για μελέτη της σεξουαλικής παρενόχλησης και των τρόπων με τους οποίους αρθρώνεται, θέτοντας ως στόχο την ανάπτυξη ενός καταλληλότερου λεξιλογίου για την περιγραφή και την ανάλυση της.

Η Kelly (1987) αναφέρει ότι όλες οι μορφές σεξουαλικής βίας/παρενόχλησης είναι σοβαρές και έχουν επιπτώσεις στις ζωές των γυναικών. Προτείνει τη μελέτη της σεξουαλικής παρενόχλησης ως «συνεχές», δηλαδή ως ένα σύνολο αλληλοδιαπλεκόμενων μεταξύ τους, συμπεριφορών και στοιχείων, το οποίο στοχεύει στον κοινωνικό έλεγχο των γυναικών (Kelly, 1987). Παρομοίως, η Kissling (1991) περιγράφει τη σεξουαλική παρενόχληση στον δημόσιο χώρο, ως ένα σύνολο πρακτικών, μέσω των οποίων δημιουργείται και συντηρείται ένα περιβάλλον «σεξουαλικής τρομοκρατίας» με στόχο επίσης τον κοινωνικό έλεγχο των γυναικών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, οι πρακτικές αυτές οι οποίες μπορεί να περιλαμβάνουν από φαινομενικά αθώα σχόλια στον δρόμο έως και απειλές, έχουν τη δυναμική να χαρακτηρίζουν τις γυναίκες ως «παραβάτες» σε δημόσιους χώρους που «ανήκουν» σε άνδρες (Kissling, 1991: 454). Η Carol-Brooks (1995) σημειώνει τέλος, ότι η σεξουαλική παρενόχληση στον δημόσιο χώρο, υποδηλώνει ότι η θέση των γυναικών εαυτών παραμένει στο σπίτι.

Στο ελληνικό νομικό πλαίσιο, η σεξουαλική παρενόχληση αναφέρεται στους νόμους Ν.3896/2010, Ν.4351/2018, Ν.4604/2019 και στο άρθρο 337 του ποινικού κώδικα. Στον Ν.4604/2019 μέσω του οποίου τροποποιήθηκε το άρθρο 2 του Ν.3896/2010 ως σεξουαλική παρενόχληση ορίζεται «οποιαδήποτε ανεπιθύμητη λεκτική, μη λεκτική ή σωματική συμπεριφορά σεξουαλικού χαρακτήρα που αποσκοπεί ή έχει ως αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειας ενός προσώπου, ιδίως με τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος». Επιπλέον, στο άρθρο 337 του ποινικού κώδικα αναφέρεται ότι «Όποιος με ασελγείς χειρονομίες ή προτάσεις που αφορούν ασελγείς πράξεις, προσβάλλει βάνανυσα την αξιοπρέπεια άλλου στο πεδίο της γενετήσιας ζωής του τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι ενός έτους ή χρηματική ποινή». Η ποινή διαμορφώνεται στους 6 μήνες έως 3 έτη φυλάκισης ή με επιβολή χρηματικού ποσού τουλάχιστον 1000 ευρώ, όταν η προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας συμβαίνει στον εργασιακό χώρο ή κατά την αναζήτηση εργασίας. Είναι σημαντικό να σημειωθεί σχετικά με το νομικό πλαίσιο για τη σεξουαλική παρενόχληση αλλά και τον βιασμό, ότι πολύ συχνά τα έμφυλα εγκλήματα «αποχαρακτηρίζονται, αναλόγως σε ποιο κεφάλαιο του ποινικού κώδικα εντάσσονται» (Στεντούμη οπ. αναφ. στη Λύκου, 2021). Ένα παράδειγμα είναι το αδίκημα της εκδικητικής πορνογραφίας, το οποίο αντιμετωπίζεται ως προσβολή των προσωπικών δεδομένων, αποσιωπώντας έτσι τον έμφυλο παράγοντα (Στεντούμη οπ. αναφ. στη Λύκου, 2021).

4.2. Η σεξουαλική παρενόχληση στην ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα».

4.2.1. Οι τόποι της σεξουαλικής παρενόχλησης.

Τα περισσότερα περιστατικά τα οποία εξομολογούνται τα μέλη της ομάδας Φεμινιστικά Παραληρήματα (Φ.Π.) στο χρονικό διάστημα του Μαΐου 2020 έως και τον Απρίλιο του 2021, αναφέρουν ότι η σεξουαλική παρενόχληση έλαβε πράξη σε δημόσιους χώρους, όπως ο δρόμος και τα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς⁴. Η παρενόχληση στον δημόσιο χώρο (street harassment) είναι ένα από τα ζητήματα στα οποία εστίασαν πολλές διαδικτυακές, φεμινιστικές εκστρατείες όπως το *Hollaback!*⁵ ή το *Everydaysexism*⁶, δίνοντας έμφαση στην ανάπτυξη και στην προώθηση πολιτικών ίσης πρόσβασης στους δημόσιους χώρους για τις γυναίκες. Στην περίπτωση των Φ.Π., η παρενόχληση στον δημόσιο χώρο περιγράφεται ως μία βίαιη διακοπή της καθημερινότητας των αφηγητριών, γεγονός το οποίο τους προκαλεί έντονα συναισθήματα όπως φόβο, θλίψη, θυμό και αηδία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε μία από τις δημοσιεύσεις:

[...] Ξαφνικά περνάει ένα αμάξι με τρεις τύπους μέσα, ξεπροβάλλει ο συνοδηγός προς το μέρος μου και αρχίζει να μου δίνει φιλάκια και να μου κλείνει το μάτι [...] Δεν τολμάω να βγω έξω πουθενά μόνη μου γιατί πάντα θα είναι ένας μαλάκας που θα νομίζει πως μπορεί να πει ό,τι γουστάρει και θα περάσει έτσι γιατί «δεν είναι και τίποτα». Α στο διάολο, βαρέθηκα να με περνάνε για τρελή και υπερβολική (#feminist_rants_3524, Φεβρουάριος 2021).

⁴ Σε 60 δημοσιεύσεις από το σύνολο το υλικού.

⁵ Η ψηφιακή, φεμινιστική εκστρατεία *Hollaback!* (πλέον *Right to Be*), θέτει στο επίκεντρο την εξάλειψη του φαινομένου της σεξουαλικής παρενόχλησης μέσω πολιτικών ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του ευρύ κοινού. Στην επίσημη ιστοσελίδα, γυναίκες και θηλυκότητες από όλο τον κόσμο, έχουν τη δυνατότητα να δημοσιεύσουν τις δικές τους ιστορίες σεξουαλικής παρενόχλησης και να λάβουν υποστήριξη (*Right to Be*, 2022). Για περισσότερα σχετικά με τη φεμινιστική εκστρατεία *Right to Be* βλ. <https://righttobe.org/>

⁶ Η ψηφιακή, φεμινιστική εκστρατεία *Everydaysexism* εστιάζει στον καθημερινό σεξισμό τον οποίο βιώνουν γυναίκες και θηλυκότητες από όλο τον κόσμο. Ειδικότερα, οι δημιουργοί της εκστρατείας *Everydaysexism* καλούν γυναίκες και θηλυκότητες να εκθέσουν σεξιστικά περιστατικά εις βάρος τους, με στόχο να αναδειχθεί η επαναληψιμότητα άρα και η σοβαρότητα του φαινομένου. Η εκστρατεία *Everydaysexism* προσφέρει έναν χώρο καταγραφής περιστατικών των οποίων ανάγονται κοινωνικά ως ασήμαντα, επιτρέποντας έτσι στην αναπαραγωγή και στην επικύρωση σεξιστικών συμπεριφορών. Για περισσότερα σχετικά με τη φεμινιστική, ψηφιακή εκστρατεία *Everydaysexism* βλ. <https://everydaysexism.com/>

Όπως γίνεται ορατό στο παράδειγμα, η συντάκτρια νοσηματοδοτεί τη σεξουαλική παρενόχληση στον δρόμο ως μέσο περιορισμού της ελευθερίας της στους δημόσιους χώρους. Ειδικότερα, γίνεται εμφανές ότι η σεξουαλική παρενόχληση στον δρόμο είναι μία συνθήκη η οποία επηρεάζει σημαντικά την καθημερινότητά της, αλλά δεν αναγνωρίζεται ως βίαιη ή γενικότερα προβληματική από το κοινωνικό σύνολο. Η κανονικοποίηση του φαινομένου της σεξουαλικής παρενόχλησης στον δρόμο, οδηγεί στην πρόσληψη των γυναικών οι οποίες αντιδρούν, διαμαρτύρονται ή εκφράζουν τη δυσαρέσκειά τους για αυτή τη συνθήκη ως «τρελές ή υπερβολικές». Σημαντικό να σημειωθεί είναι βέβαια, ότι η κανονικοποίηση αυτή, συντηρείται σε μεγάλο βαθμό και από την αποσιώπηση του φαινομένου ως ζήτημα με νομικές κυρώσεις. Σε αντίθεση δηλαδή, με χώρες όπως το Βέλγιο, η Γαλλία, η Πορτογαλία, ο Καναδάς, η Νέα Ζηλανδία και ορισμένες πολιτείες των ΗΠΑ όπου η σεξουαλική παρενόχληση στον δρόμο ορίστηκε (πρόσφατα) ως παράνομη (King, 2016), στο ελληνικό νομικό πλαίσιο δεν υπάρχουν παρόμοιες αναφορές.

Η σεξουαλική παρενόχληση στον δρόμο περιγράφεται επίσης, ως πρόβλημα το οποίο επηρεάζει την ευρύτερη κινητικότητα των υποκειμένων στην πόλη, δημιουργώντας τους μία συνεχή αίσθηση απειλής. Για τον λόγο αυτό, επινοούν μεθόδους πρόληψης ή υπεράσπισης των εαυτών τους σε τέτοιου είδους περιστατικά όπως το να κρατάνε αιχμηρά αντικείμενα στα χέρια καθώς περπατούν μόνες τους, το να τηλεφωνούν σε κάποιο οικείο πρόσωπο, ώστε να γνωρίζουν το σημείο στο οποίο βρίσκονται, το να στέλνουν μήνυμα ότι έφτασαν ασφαλείς στον προορισμό τους ή το να περπατάνε βιαστικά. Είναι φανερό ωστόσο, ότι το βάρος της ευθύνης της διαχείρισης τέτοιων περιστατικών από τις ίδιες, είναι κάτι το οποίο τους προκαλεί δυσαρέσκεια. Ένα παράδειγμα είναι το εξής:

Γύρω στις 3 πάρα, στην λεωφόρο Αλεξάνδρας ενώ οι δρόμοι ήταν άδειοι φρενάρει δίπλα μας ένα αυτοκίνητο με πέντε άντρες γύρω στα 25 και ο ένας βγάζει το κεφάλι του και μας λέει «συγγνώμη να κάνω μια ερώτηση;». Εμείς νιώσαμε κατευθείαν απειλή και επιβραδύναμε με την ελπίδα ότι θα φύγουν [...] Βιαστήκαμε προς το σπίτι. Αυτή είναι η πραγματικότητα που βιώνουμε καθημερινά, αυτός είναι ο κόσμος που ζούμε. Τα κλειδιά στο χέρι, το βιαστικό περπάτημα, το τηλεφώνημα στη φίλη όσο περπατάμε για να ξέρει κάποιος που βρισκόμαστε και το μήνυμα ότι φτάσαμε που θα στείλουμε όταν κλείσουμε την πόρτα πίσω μας. Μέχρι να αλλάξουν αυτά, η ισότητα που πολλοί με θράσος υποστηρίζουν ότι απο καιρό έχει επέλθει, θα είναι το μεγαλύτερο ψέμα (#feminist_rants_3217, Μάιος 2020).

Τις παραπάνω «μεθόδους» εντοπίζει και η Fleetwood (2019) στη μελέτη της σχετικά με τους τρόπους αντίστασης των γυναικών στη σεξουαλική παρενόχληση σε δημόσιους χώρους, όπως αυτοί αποτυπώνονται στη ψηφιακή, φεμινιστική εκστρατεία *Hollaback!*. Η ίδια, αποκαλεί το σύνολο αυτών των μεθόδων «καθημερινή αυτο-άμυνα» και υποστηρίζει ότι οι διαδικτυακοί, φεμινιστικοί χώροι όπως το *Hollaback!* λειτουργούν ως ένα βοηθητικό μέσο για την επεξεργασία και διάδοσή της (Fleetwood, 2019: 2). Το ίδιο, εντοπίζεται και στην ομάδα Φ.Π., αφού σε ορισμένες περιπτώσεις οι συντάκτριες όχι μόνο περιγράφουν τις μεθόδους «αυτο-άμυνας», τις οποίες χρειάστηκε να αναπτύξουν στις περιπτώσεις σεξουαλικής παρενόχλησης σε δημόσιους χώρους, αλλά στοχεύουν ρητά στη διάδοση αυτών των μεθόδων.

Εκτός από περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης σε δημόσιους χώρους, τα μέλη της ομάδας εξομολογούνται συμβάντα σεξουαλικής παρενόχλησης στο σχολικό περιβάλλον⁷. Ειδικότερα, νοσηματοδοτούν ως παρενοχλήσεις παρελθόντα περιστατικά τα οποία στο πλαίσιο του σχολείου, εκλαμβάνονταν ως «αστεία», «παιχνίδια». Σε μία από τις δημοσιεύσεις για παράδειγμα αναφέρεται ότι:

[...] Κάποια μέρα, πρέπει να ήμουν στη δευτέρα δημοτικού, κατά την επιστροφή από το σχολείο, ξεκίνησε ένα παιχνίδι μεταξύ των αγοριών, όπου οι μεγαλύτεροι και πιο «μάγκες» πρότειναν στα μικρότερα αγόρια να αρχίζουν να χουφτώνουν τα κορίτσια του λεωφορείου. Έτσι και έγινε. Θυμάμαι που μας έπιαναν στα οπίσθια και στο στήθος και δε καταλάβαινα γιατί το έκαναν αυτό.. φυσικά τους λέγαμε να σταματήσουν αλλά δε το έκαναν.. Με είχαν πιάσει τα κλάματα γιατί παρόλο που δεν αντιλαμβανόμουν πλήρως αυτό που έκαναν, ένιωθα ότι ήταν λάθος και ότι δεν έπρεπε να γίνεται! Με τα χίλια ζόρια κατάφερα να φτάσω στον οδηγό και να του πω τι μας κάνουν τα αγόρια και αυτό που μου απάντησε είναι «Άστους, παίζουν. Αν σε πειράζει τόσο άλλαξε θέση». Η αλήθεια είναι πως τότε το ξέχασα γρήγορα το σκηνικό, όμως κάθε φορά που το επαναφέρω στη μνήμη μου με πιάνει μια αηδία (#feminist_rants_3557, Μάρτιος 2021).

Από το παράδειγμα γίνεται ορατό, ότι τα παραβιαστικά αγγίγματα προσλαμβάνονται ως «παιχνίδι» και από τον οδηγό του λεωφορείου, δηλαδή τον «ενήλικα» στον οποίο απευθύνθηκε η αφηγήτρια ώστε να σταματήσει αυτή τη συμπεριφορά, αφού η δική της προτροπή δεν λειτούργησε. Η απάντησή του μάλιστα «Αν σε πειράζει τόσο, άλλαξε θέση», καθρεφτίζει όπως είδαμε νωρίτερα και στην περίπτωση της παρενόχλησης στον δρόμο ότι η ευθύνη διαχείρισης του περιστατικού αποδίδεται στην ίδια.

⁷ Σε 26 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

Ο χώρος εργασίας, αναφέρεται επίσης στις αφηγήσεις σεξουαλικής παρενόχλησης⁸. Η σεξουαλική παρενόχληση στον χώρο εργασίας, αποτελεί μία ιδιαίτερα δυσμενή συνθήκη, επειδή η εργασία σχετίζεται άμεσα με την οικονομική εξασφάλιση άρα και τις συνθήκες οι οποίες συνδέονται με μία βιώσιμη ζωή. Μία ζωή δηλαδή, που εξασφαλίζει τα στοιχειώδη αγαθά για επιβίωση: το φαγητό, τη στέγαση, την ιατρική περίθαλψη κλπ. Στις αφηγήσεις τις οποίες μελετήσαμε, η σεξουαλική παρενόχληση στον χώρο εργασίας λειτουργεί ως μέσο πίεσης και άγχους στις εργαζόμενες με συχνό αποτέλεσμα την παραίτησή τους. Όπως περιγράφει ένα από τα μέλη της ομάδας:

Έχει περάσει ένας μήνας από τότε που έφυγα από τη δουλειά μου. Που αναγκάστηκα να φύγω από τη δουλειά μου [...] Χαμόγελα αηδιαστικά και κλείσιμο ματιού από τον ένα και σχόλια για το πόσο ωραία πόδια και πόσο συχνά πρέπει να τα δείχνω από τον άλλον καθώς και μερικές ακόμη κινήσεις, ήταν αυτά που με έκαναν να φύγω και να μείνω άνεργη [...] Το θέμα μου είναι πως μπορεί να αντιμετωπιστεί μια τέτοια κατάσταση σε έναν χώρο εργασίας; Δεν γίνεται κάθε φορά να καταφεύγεις στην παραίτηση. Όμως δεν είμαι και υπέρ του «θα το συνηθίσεις, αυτό υπάρχει σε όλες τις εταιρείες» που άκουσα από γυναίκα συνάδελφο μεγαλύτερης ηλικίας..! (#feminist_rants_3592, Απρίλιος 2021).

Παράλληλα, όπως φαίνεται και από το παραπάνω απόσπασμα από την προτροπή της μεγαλύτερης συναδέλφου της συντάκτριας, η σεξουαλική παρενόχληση στον χώρο εργασίας ακόμη και όταν αναγνωρίζεται ως τέτοια, μπορεί να αποσιωπάται. Η έννοια της σιωπής, τέθηκε στον πυρήνα της νοηματοδότησης των ψηφιακών, φεμινιστικών hashtag εκστρατειών, τόσο από τα Κυρίαρχα Μέσα Ενημέρωσης όπως σημειώθηκε νωρίτερα στην επισκόπηση, προωθώντας το σύνθημα «Σπάστε τη σιωπή» όσο και από τους αντίλογους σε όσες/όσους «σπάσανε» τη σιωπή με το ερώτημα «Γιατί τώρα; Γιατί δεν μίλησε νωρίτερα;». Και στις δύο περιπτώσεις, οι φράσεις απευθύνονται στα υποκείμενα, τα οποία έχουν υποστεί σεξουαλική παρενόχληση, χωρίς ωστόσο να λαμβάνονται υπόψη όλες οι ενδεχόμενες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν ή θα αντιμετωπίσουν εάν «σπάσουν τη σιωπή». Στις εξομολογήσεις, τις οποίες αναλύσαμε σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση στον χώρο εργασίας, η σιωπή περιγράφεται ως αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, όπως ο φόβος και η έλλειψη «αποδεικτικών στοιχείων». Όπως περιγράφει ένα από τα μέλη της ομάδας:

⁸ Σε 15 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

Ήμουν καθαρίστρια σε μια υπηρεσία και πολλάκις ημερησίως είχα έναν αργόσχολο -που ποιος ξέρει γιατί τον πληρώνανε εκεί μέσα- να με παίρνει στο κατόπι να αερολογεί και να με πρήζει. Του 'χα πει επανειλημμένως να μ' αφήσει ήσυχη να τελειώνω τη δουλειά μου, τίποτα αυτός. Δεν έκανε κάτι συγκεκριμένο, ώστε να μπορέσω να αντιδράσω πιο αποτελεσματικά, αλλά είχε μπει -τάχα για να μου μιλάει- μέχρι και μέσα στην τουαλέτα, την ώρα που την καθάριζα! [...] Το πιο τραγικό, όμως, ήταν ότι δε μπορούσα να το πω σε κανέναν. Γιατί αν έφτανε στ' αυτιά του άντρα μου, θα πήγαινε να κάνει «χαμουλάκο». Όχι για μένα, αλλά γιατί θα ένιωθε ο ίδιος θιγμένος [...] Καταλαβαίνετε τι βάρος είναι αυτό; Να σε παρενοχλούν, να μη μιλάς στη δουλειά γιατί θα σε βγάλει τρελή, να μη μιλάς σε δικούς σου ανθρώπους μην φτάσει στ' αυτιά του «άντρα»! (#feminist_rants_3532, Φεβρουάριος 2021)

Στο παραπάνω απόσπασμα, η σιωπή αναδεικνύεται ως μέσο αυτο-προστασίας της συντάκτριας από ενδεχόμενες αρνητικές αντιδράσεις τόσο των υποκειμένων στον χώρο εργασίας της, όσο και των οικείων προσώπων της. Στο παράδειγμα, αποτυπώνεται μία από τις δυσκολίες που ενδεχομένως αντιμετωπίζουν οι θηλυκότητες στην προσπάθειά τους να καταγγείλουν περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης, σε ένα κοινωνικό και πολιτικό σύστημα το οποίο επιρρίπτει την ευθύνη στο θύμα.

Οι αφηγήσεις αναφέρονται τέλος, σε περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης στο διαδίκτυο⁹. Στην περίπτωση των Φ.Π., η δημοσιότητα που προσφέρει το διαδίκτυο ως χώρος, χρησιμοποιείται συχνά ως απειλητικό μέσο. Πιο συγκεκριμένα, τα μέλη της ομάδας πώς οι άνθρωποι με τους οποίους είχαν μοιραστεί στο παρελθόν προσωπικές φωτογραφίες ή βίντεο σεξουαλικού περιεχομένου, τα απείλησαν ότι θα τα δημοσιοποιήσουν στο διαδίκτυο, χωρίς τη συνέναισή τους:

[...] Τώρα λοιπόν ξέκοψα και σταμάτησα να του μιλάω και αυτός μου έστελνε εδώ και καιρό μόνος του και δεν απαντούσα ώσπου κάποια στιγμή μου έγραψε θα μου το πληρώσεις και ότι θα ανεβάσει το βίντεο αυτό στο pornhub και θα ταγκάρει το ινστα μου από κάτω και θα με ξεφτιλίζει, όχι μόνο εκεί αλλά και στην εφαρμογή όπου θα το στείλει σε όλους εκεί (#feminist_rants_3455, Οκτώβριος 2020).

⁹ Σε 15 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

Η εκδικητική πορνογραφία είναι ένα φαινόμενο το οποίο επηρεάζει στην πλειονότητα θηλυκότητες. Οι Eikren & Waters (2016) αναφέρουν ότι η εκδικητική πορνογραφία είναι μέρος ενός φάσματος βίαιων ενεργειών κατά των γυναικών και αποτελεί συστημική σεξουαλική βία. Το γεγονός ότι η σεξουαλική διαθεσιμότητα της συντάκτριας προς τον θύτη στο παρελθόν, αποτελεί στοιχείο για το οποίο ο θύτης μπορεί να την απειλήσει, συνδέεται στενά με τη ντροπή την οποία κοινωνικά αποδίδεται στις γυναίκες για τη σεξουαλικότητά τους (slut-shaming).

4.2.2. Οι δρώντες.

Στο μεγαλύτερο μέρος των ιστοριών της ομάδας Φ.Π., η σεξουαλική παρενόχληση συνέβη από άγνωστο στα θύματα πρόσωπο. Οι περισσότερες ιστορίες αναφέρονται σε περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης σε δημόσιους χώρους, όπως αναφέραμε νωρίτερα. Σε άλλες περιπτώσεις ωστόσο, συχνά οι αφηγήτριες αναφέρουν τη σχέση τους με τον θύτη. Η παρούσα υποενότητα εστιάζει στην παρουσίαση αυτών των περιπτώσεων.

Όπως προκύπτει από τη μελέτη, ο θύτης συχνά είναι ιατρός¹⁰. Τα μέλη της ομάδας περιγράφουν περιστατικά παρενόχλησης τα οποία εξελίχθηκαν κατά τη διάρκεια κυρίως γυναικολογικών ή άλλων εξετάσεων. Ειδικότερα, οι αφηγήτριες αναφέρουν ότι δέχθηκαν σεξουαλικά σχόλια ή υποβλήθηκαν σε βίαιες εξετάσεις, μη γνωρίζοντας σε τι συναινούν (στις περιπτώσεις τις οποίες ερωτήθηκαν) και για ποιο λόγο πραγματοποιούνται γεγονός που τις έκανε να αισθανθούν πολύ άβολα:

Περίεργη εξέταση σε ενδοκρινολόγο [...] Ξεκινάει κανονικά ψηλάφηση στο λαιμό κτλ και μετά μου είπε να δει και το στήθος μου, αν βγαίνει υγρό ή γάλα από τις θηλές τις οποίες τσίμπησε πάρα πολύ δυνατά (2 μέρες μετά πονούσαν ακόμα), θέλησε να δει την τριχοφυΐα σε εφηβαίο, στα οπίσθια και στην πλάτη μου. Όλα αυτά χωρίς να μου εξηγήσει ότι θα το κάνει και γιατί, με αποτέλεσμα εγώ να του σπρώχνω τα χέρια και να λέω να δεν υπάρχει λόγος, δεν έχω παραπάνω τριχοφυΐα [...] Το μόνο που άγγιξε ήταν οι θηλές μου με τόση δύναμη, τα υπόλοιπα δεν τον άφησα καθώς μου τραβούσε τα ρούχα, λέγοντας μου κάτι που εκείνη τη στιγμή δεν άκουσα καθόλου [...] Θέλω να ρωτήσω αν ήταν φυσιολογικό να μου εξετάσει όλες αυτές τις περιοχές στο σώμα μου και αν αντέδρασα εγώ υστερικά [...] Ξέρω ότι ένιωσα πολύ άβολα (#feminist_rants_3488, Νοέμβριος 2020).

Χαρακτηριστικό αυτών των παραδειγμάτων, όπως το παραπάνω, είναι η δυσκολία των συντακτριών να αναγνωρίσουν τη σεξουαλική παρενόχληση από ιατρό, ως τέτοια. Η Shabot

¹⁰ Σε 12 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

(2020) αναφέρει ότι μία από τις αιτίες για τις οποίες οι θηλυκότητες δυσκολεύονται να αναγνωρίσουν τη μαιευτική βία ως βία, είναι η κανονικοποιημένη πρόσληψη των γυναικείων σωμάτων ως σεξουαλικών αντικειμένων. Με δεδομένο δηλαδή, ότι η αντικειμενοποίηση των γυναικείων σωμάτων βρίσκεται στον πυρήνα των οργανωτικών δομών της πατριαρχίας, οι βιωμένες ως βίαιες εμπειρίες από ειδικούς της Υγείας, κανονικοποιούνται.

Επίσης, όπως και σε πολλές ακόμη διαδικτυακές hashtag ομάδες στις οποίες αναφερθήκαμε στην πρώτη ενότητα, ως θύτης αναφέρεται ο ερωτικός σύντροφος ή κάποιο πρόσωπο του οικείου περιβάλλοντος¹¹. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι αφηγήτριες επεξεργάζονται με ποικίλους και πολύπλοκους τρόπους την έννοια της συναίνεσης. Ειδικότερα, συχνά αναφέρονται σε παρελθόντα περιστατικά στα οποία συμμετείχαν χωρίς να το θέλουν, αισθανόμενες πίεση να το κάνουν ώστε να ικανοποιήσουν τον σύντρόφό τους. Γεγονός ωστόσο, το οποίο τους προκαλεί συναίσθημα αηδίας τις στιγμές που το επαναφέρουν στη μνήμη τους.

Κατά την διάρκεια της πολυετούς σχέσης μου με έναν πολύ καλό άνθρωπο, έτυχε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα να υποφέρω από προεμμηνορροϊκό σύνδρομο με αποτέλεσμα να πονάω πάρα πολύ [...] και ο πόνος φυσικά να επιτείνεται κατά την διάρκεια του σεξ. Μεγαλωμένη στην εξαιρετική κοινωνία μας, δεν αρνήθηκα ποτέ σεξ, παρόλο που το γνώριζε και ο σύντροφός μου ότι πονούσα και έτσι και αλλιώς φαινόταν και κατά την διάρκεια. Φυσικά, πάντα με ρωτούσε αν πονάω πολύ και μήπως να το αφήσουμε καλύτερα, αλλά εγώ απαντούσα παντα: όχι, δεν πειράζει, αντέχω. Ειλικρινά και εγώ δεν ξέρω τι σκεφτόμουν [...] αλλά τότε το θεωρούσα φυσιολογικό αυτό που έκανα, γιατί ήθελα να τον ικανοποιήσω. Τώρα πλέον που έχω μπει σ' αυτήν την καταπληκτική ομάδα και έχω συνειδητοποιήσει τις λανθασμένες αντιλήψεις μου, μου έρχεται μια αηδία [...] Θα ήθελα πολύ να ακούσω την γνώμη σας. Φταίω μόνο εγώ που τον άφηνα; Αφού με ρωτούσε και έλεγα ναι ήταν σωστός απέναντι μου πιστεύετε; (#feminist_rants_3406, Οκτώβριος 2020).

Η ανάγκη για ικανοποίηση του ερωτικού συντρόφου ως προτεραιότητα όπως αναφέρεται παραπάνω, σχετίζεται με το γεγονός ότι τα 'γυναικεία' σώματα στις δυτικές κοινωνίες, δομούνται κοινωνικά ως αντικείμενα σεξουαλικής απόλαυσης ή ευρύτερα ως αντικείμενα τα οποία παρατηρούνται, εξετάζονται και αξιολογούνται (Fredrickson & Roberts, 1997). Με δεδομένο το παραπάνω, οι θηλυκότητες καλούνται να ανταποκριθούν σε έμφυλες νόρμες οι οποίες σχετίζονται με την εικόνα, τις στάσεις και ευρύτερα, τους τρόπους ύπαρξης και διεπίδρασης στην κοινωνία. Η μη συμμόρφωσή τους στις νόρμες, συχνά οδηγεί επιπλέον σε

¹¹ Σε 50 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

τιμωρητικές αντιδράσεις εις βάρος τους όπως η αμφισβήτηση ή η υποβάθμισή τους, η σωματική ή/και ψυχολογική βία, και οι προσβολές, τόσο από τους θύτες όσο και από τον υπόλοιπο κοινωνικό περίγυρο.

Ως θύτες επίσης, περιγράφονται πρόσωπα σε θέση ισχύος όπως ο καθηγητής τους στο σχολείο ή στο πανεπιστήμιο και ο δάσκαλος οδήγησης¹². Σε αυτά τα περιστατικά, οι αφηγήτριες αναφέρουν ότι οι θύτες εκμεταλλεύονται την εξουσία την οποία τους προσδίδει η θέση τους, για να τις παρενοχλήσουν. Από τις αφηγήσεις προκύπτει επίσης, ότι οι θύτες επικαλούνται τη θέση ισχύος τους, ώστε οι επιζώσες να μην αποκαλύψουν τα περιστατικά. Ένα από τα μέλη της ομάδας για παράδειγμα, περιγράφει το εξής:

Η συγκεκριμένη κοπέλα είναι 18 ετών και ξεκίνησε μαθήματα για δίπλωμα αυτοκινήτου [...] Σε ένα από αυτά τα μαθήματα, λοιπόν, ο δάσκαλος την οδήγησε σε κάποιο απόμερο σημείο και της έπιασε το στήθος και τα γεννητικά όργανα. Η κοπέλα όπως είναι φυσικό σάστισε και του ζήτησε με ήρεμο τρόπο επανειλημμένα να σταματήσει, το οποίο και έκανε ευτυχώς. Το θέμα είναι ότι έχει φοβηθεί πάρα πολύ ώστε να καταγγείλει το περιστατικό και να το κυνηγήσει νομικά [...] Ο δάσκαλος από αυτό το σκηνικό και μετά την τραμπουκίζε λέγοντάς της ότι δεν πρόκειται να πάρει το δίπλωμα, ότι είναι άχρηστη και ότι θα την κόψουν στις εξετάσεις (#feminist_rants_3281, Ιούνιος 2020).

Στις περισσότερες περιπτώσεις (όπως και παραπάνω), οι επιζώσες φοβούνται να καταγγείλουν τα περιστατικά. Ωστόσο, ακόμη και σε περιπτώσεις που μοιράζονται το περιστατικό με στόχο την τιμωρία των θυτών, παρουσιάζονται εμπόδια τα οποία συμβάλλουν τελικά, στην αποσιώπησή τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η παρακάτω ιστορία, η οποία αναφέρεται στη σεξουαλική παρενόχληση την οποία υπέστη η αφηγήτρια από καθηγητή της στο σχολείο και πιο συγκεκριμένα, στην αντίδραση την οποία έλαβε όταν αποφάσισε να δημοσιοποιήσει το περιστατικό:

[...] Το είπα στους γονείς μου απευθείας και την επόμενη κιόλας μέρα πήγαμε στη διευθύντρια να αναφέρουμε το συμβάν [...] Η διευθύντρια όμως, μου είπε πως επειδή ήμασταν στα τελειώματα της χρονιάς ότι απλώς θα του κάνει παρατήρηση και πως θα παρω απαλλαγή από το μάθημα του! (#feminist_rants_3527, Φεβρουάριος 2021).

Τα εμπόδια που συναντούν οι θηλυκότητες όταν αποφασίζουν να καταγγείλουν τα περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης όπως στην παραπάνω περίπτωση, αποτελούν μέρος μίας ευρύτερης

¹² Σε 10 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

κουλτούρας στην οποία η σεξουαλική βία νομιμοποιείται. Η αδυναμία λήψης αποφάσεων για την αντιμετώπιση του φαινομένου από τη διευθύντρια στην προκειμένη περίπτωση, καθρεφτίζει τη συνολικότερη απουσία πολιτικών που στοχεύουν στην εξάλειψη του φαινομένου.

4.2.3. *Οι μορφές της σεξουαλικής παρενόχλησης.*

Όπως ήδη γίνεται κατανοητό από τις δύο προηγούμενες υποενότητες, η σεξουαλική παρενόχληση εκδηλώνεται και νοσηματοδοτείται με ποικίλους τρόπους ανάλογα τον χώρο στον οποίο εξελίσσεται αλλά και ανάλογα τη σχέση των θυμάτων/επιζωσών με τους θύτες. Η σεξουαλική παρενόχληση σε δημόσιους χώρους, συμβαίνει κυρίως από αγνώστους και συνήθως περιλαμβάνει ανεπιθύμητα σεξουαλικά υπονοούμενα, σχόλια, προτάσεις, παραβιαστικά σεξουαλικά αγγίγματα και καταδίωξη. Οι συμπεριφορές αυτές, εκδηλώνονται χωρίς τη συναίνεση των υποκειμένων (που περιγράφουν τα περιστατικά) και συνολικά, αφήνουν την αίσθηση ότι οι θύτες δρουν κατά αυτούς τους τρόπους, επειδή έχουν το δικαίωμα να το κάνουν. Η κάθε συμπεριφορά ξεχωριστά αλλά και όλες μαζί συνολικά, δημιουργούν φόβο στα υποκείμενα, αλλά και μία γενικότερη ανασφάλεια όταν βρίσκονται σε δημόσιους χώρους. Ένα παράδειγμα σεξουαλικής παρενόχλησης σε δημόσιο χώρο, η οποία εκδηλώνεται με σεξουαλικά υπονοούμενα και σχόλια είναι το εξής:

[...] Έξω από ένα σουβλατζίδικο είναι δύο αρσενικά [...] Κι ακούω τον έναν να λέει «μην αγχώνεσαι θα σε πάρουμε εμείς και οι δύο» [...] Το πιο εξοργιστικό είναι ότι ενώ είχα τόσα να πω, τόσα να φωνάξω, ήμουν τόσο σοκαρισμένη και είπα μόνον αυτό έχοντας μάλιστα από το άγχος και την ταραχή ένα αμήχανο χαμόγελο... Λυπάμαι που δεν μπόρεσα να βρίσω, φοβόμουν και για τη σωματική μου ακεραιότητα, φοβάμαι ότι με τον τρόπο που αντέδρασα θα το ξανακάνουν... (#feminist_rants_3523, Φεβρουάριος 2021).

Ο φόβος, σε συνδυασμό με το συναίσθημα της αμηχανίας ή του «μουδιάσματος» διαμορφώνουν κατά πολύ τις αντιδράσεις των θυμάτων στα περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης στους δημόσιους χώρους. Όπως περιγράφεται και στο παραπάνω παράδειγμα, το συναίσθημα του φόβου ενδέχεται να «ακινητοποιήσει» τα θύματα σεξουαλικής παρενόχλησης, γεγονός το οποίο τους προκαλεί θλίψη και θυμό αργότερα.

Η σεξουαλική παρενόχληση από άτομα τα οποία είναι οικεία στα θύματα/επιζώσες, εκδηλώνεται με ανεπιθύμητα σεξουαλικά αγγίγματα, σεξιστικά αστεία, σεξουαλική βία, βιασμό και άρνηση χρήσης προφυλακτικού από τους άνδρες κατά τη σεξουαλική πράξη μεταξύ

ετεροσεξουαλικών ζευγαριών. Μία διαφορά η οποία εντοπίζεται σε σχέση με τη σεξουαλική παρενόχληση στους δημόσιους χώρους, είναι ότι οι μορφές σεξουαλικής παρενόχλησης από πρόσωπα του οικείου περιβάλλοντος των θυμάτων/επιζώσων πλαισιώνονται με επιμονή και πίεση από τους θύτες. Οι παραπάνω συμπεριφορές συμβαίνουν κατ' εξακολούθηση, χωρίς οι θύτες να αφήνουν περιθώρια άρνησης και σαφώς, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη ότι οι πράξεις τους δεν είναι επιθυμητές από τα θύματα. Σε μία από τις ιστορίες τις οποίες μελετήσαμε για παράδειγμα, αναφέρεται ότι:

Όταν ήμουν 17 βγήκα με ένα παλικάρι μεγαλύτερο από εμένα, φοιτητή στα ΤΕΦΑΑ [...] Όταν έφτασα στο σημείο που είχαμε κανονίσει να μην τα πολυλογώ αφού μου είπε δικαιολογίες τύπου «δεν είμαι καλά ντυμένος, ήμουν πριν έξω με φίλους και ήπια ήδη μπύρα» με έπεισε να μπω στο αμάξι για βόλτα [...] Με πήγε πίσω από το κολυμβητήριο, σκοτεινά και απόμερα, και εκεί που μιλούσαμε πέταξε έξω το πουλί του και έβαλε το χέρι μου εκεί και δεν με άφηνε να το πάρω. Στα καλά καθούμενα. Με το ζόρι. Ενώ του έλεγα θέλω να φύγω [...] Είχα φρικάρει.. Δε θα ξεχάσω ποτέ την αηδία που ένιωθα. [...] Μου έχει μείνει τραύμα με όλα τα αγόρια από τότε... ένιωσα αηδία, τρόμο και ντροπή. Σαν να με βίασαν με κάποιο τρόπο (#feminist_rants_3277, Ιούνιος 2020).

Όπως χαρακτηριστικά φαίνεται στο παραπάνω παράδειγμα, ο δράστης πιέζει τη συντάκτρια να συναινέσει σε κάτι το οποίο δεν είχαν συμφωνήσει εξ αρχής. Με αυτόν τον τρόπο, η συναίνεσή της δε παρέχεται με ενθουσιασμό, δηλαδή ως μία συνειδητή επιλογή ανάμεσα σε άλλες διαθέσιμες επιλογές. Αντιθέτως, παρέχεται σε ένα πλαίσιο εξαναγκασμού και επιπλέον ακόμη και σε αυτές τις πιεστικές συνθήκες, παρέχεται σχετικά με τη βόλτα και όχι προφανώς, για τα υπόλοιπα.

Η άρνηση χρήσης προφυλακτικού από άνδρες κατά τη σεξουαλική πράξη ετεροσεξουαλικών ζευγαριών δεν είναι συχνό αντικείμενο συζήτησης σε άλλες ψηφιακές, φεμινιστικές ομάδες. Το γεγονός ότι στα Φ.Π. τα μέλη το συζητούν, είναι αποτέλεσμα της ευρύτερης διάθεσης της ομάδας, για επεξεργασία της υποτελούς συνθήκης στην οποία βρίσκονται μέσω του μοιράσματος εμπειριών. Εν ολίγοις, σε αντίθεση με άλλες διαδικτυακές hashtag ομάδες όπως σημειώσαμε στην πρώτη ενότητα, η ομάδα Φ.Π. δεν συγκεντρώνει αφηγήσεις γύρω από μία μόνο πτυχή της γυναικείας υποτέλειας. Οι εμπειρίες τις οποίες μοιράζονται, αγγίζουν πολλαπλές και διάχυτες συνέπειες της πατριαρχίας. Σε αυτό το πλαίσιο, τα μέλη της ομάδας πραγματεύονται εμπειρικά την κοινωνική τους θέση, αναζητούν τις αιτίες που τις φέρουν σε

αυτή τη θέση και προσπαθούν να αποδομήσουν και τα ίδια, εσωτερικευμένα κατάλοιπα πατριαρχικών πρακτικών.

Από τις αφηγήσεις, προκύπτει ότι η άρνηση των ανδρών να χρησιμοποιήσουν προφυλακτικό παρά την προτροπή των ερωτικών συντρόφων τους να το κάνουν, εκφράζεται όπως και σε περιστατικά τα οποία συναντήσαμε νωρίτερα, με τέτοιο τρόπο, ώστε τα υποκείμενα τα οποία παρενοχλούνται, να αισθάνονται ότι δεν έχουν περιθώριο άρνησης. Ένα παράδειγμα:

[...] Απ' την πρώτη κιόλας φορά που κάναμε σεξ υπήρξε το γνωστό πρόβλημα του προφυλακτικού το οποίο αρνούνταν κατηγορηματικά να χρησιμοποιήσει. Το δέχτηκα. Κάθε φορά μου υποσχόταν ότι είναι και η τελευταία και ότι την επόμενη θα το βάλει. Κάθε φορά μου ήταν όλο και πιο δύσκολο αλλά ήταν τόσο χειριστικός που ένιωθα ότι δεν έχω άλλη επιλογή (#feminist_rants_3530, Φεβρουάριος 2021).

Και σε αυτή την περίπτωση, αποτυπώνεται η πίεση του θύτη στο θύμα, να συμμετάσχει σε πράξεις οι οποίες μοιάζουν ως «μοναδική επιλογή», αφού ο ίδιος δεν αφήνει περιθώρια άρνησης.

4.3. Οι πτυχές της γυναικείας υποτέλειας στην ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα».

Στην παρούσα ενότητα καταγράφονται οι πτυχές της γυναικείας υποτέλειας όπως προκύπτουν από τις δημοσιεύσεις της ομάδας Φ.Π. το χρονικό διάστημα Μάιος 2020-Απρίλιος 2021. Η παρουσίαση αυτών, αποτελείται από τρεις υποενότητες. Η πρώτη, αφορά τους θεσμούς στους οποίους σύμφωνα με τα Φ.Π., τα υποκείμενα «εκπαιδεύονται» να συμμορφώνονται και ενσωματώνουν τους έμφυλους ρόλους του διπολικού σχήματος άνδρα-γυναίκα. Η δεύτερη, αφορά τους τομείς που οι έμφυλες ανισότητες γίνονται ορατές στα υποκείμενα, και έχουν σοβαρές επιπτώσεις στις ζωές των γυναικών. Η τρίτη τέλος, αφορά την από κοινού επεξεργασία και προσπάθεια κριτικής στον Κυρίαρχο Λόγο, από τα μέλη της ομάδας Φ.Π.

4.4. Το συνεχές βιολογικό φύλο-κοινωνικό φύλο-ετεροκανονική σεξουαλικότητα.

Η Epstein (2007) αναφέρει την κατηγοριοποίηση των ανθρώπων με βάση το φύλο ως τον πιο βασικό κοινωνικό διαχωρισμό. Το διπολικό σχήμα άνδρας-γυναίκα βρίσκεται στα θεμέλια της οργανωτικής βάσης των περισσότερων θεσμών, συμπεριλαμβανομένων του καταμερισμού εργασίας στο σπίτι, του εργατικού δυναμικού, της πολιτικής και της θρησκείας (Epstein, 2007). Ο Γιαννακόπουλος (2003) αναφέρει ότι το κυριότερο μέσο σύστασης και εδραίωσης ποικίλων κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων και «διαφορών», όπως η κατηγοριοποίηση με βάση το φύλο είναι η βιολογία. Μέσω της επικαλούμενης βιολογικής διαφοράς, οι ταυτότητες «άνδρας» και «γυναίκα» φυσικοποιούνται και παρουσιάζονται ως αναλλοίωτες και σταθερές. Τα χαρακτηριστικά αυτών των ταυτοτήτων, διαμορφώνονται ενδεχομενικά από το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο που τοποθετούνται και τα υποκείμενα οφείλουν να ρυθμιστούν σε αυτά, για να αναγνωριστούν στο πεδίο του ανθρώπινου (Butler, 2009).

Σύμφωνα με την Butler (2009: 43) «διανοητά φύλα» είναι εκείνα που «κατά κάποιον τρόπο θεσπίζουν και διατηρούν σχέσεις συνοχής και συνέχειας ανάμεσα στο βιολογικό φύλο, το κοινωνικό φύλο, τη σεξουαλική πρακτική και την επιθυμία». Κατά αυτόν τον τρόπο, ορισμένα είδη «ταυτοτήτων», δηλαδή εκείνα στα οποία το κοινωνικό φύλο δε συμμορφώνεται στα χαρακτηριστικά που του αποδίδονται λόγω του βιολογικού φύλου ή εκείνα στα οποία οι

επιθυμίες δεν διατηρούν σχέσεις συνοχής με το βιολογικό ή το κοινωνικό φύλο, δεν μπορούν να «υπάρχουν». Στη διατήρηση της συνέχειας βιολογικό φύλο-κοινωνικό φύλο-ετεροκανονική σεξουαλικότητα συμβάλουν τα ίδια τα υποκείμενα μέσω της επανάληψης ενσώματων πράξεων, χειρονομιών και επιθυμιών. Η Butler (2009: 177) ονομάζει αυτές τις δράσεις «επιτελεστικές». Το σύνολο των δράσεων αυτών, υποδηλώνει την ύπαρξη μίας «ουσίας» στα φύλα, χωρίς να αποκαλύπτει ποτέ την οργανωτική αρχή της ταυτότητας ως τέτοιας (Butler, 2009). Το φύλο με λίγα λόγια, είναι ένα δρώμενο, μία συνεχής μίμηση χωρίς πρωτότυπο κατά την οποία οι δράσεις των υποκειμένων μάλιστα, «διορθώνονται» ή ελέγχονται από το κοινωνικό τους περιβάλλον.

Η διχοτόμηση των υποκειμένων σε άνδρες-γυναίκες και κατ' επέκταση η εννοιολόγηση των ταυτοτήτων αυτών, ως εκ διαμέτρου αντίθετες λειτουργεί ως θεμέλιο της γυναικείας υποτέλειας. Σε αυτό το πλαίσιο, η ταυτότητα φύλου αποτελεί μία (ιστορικά προσδιορισμένη) κοινωνική κατασκευή ή σειρά από επιτελέσεις, της οποίας τα χαρακτηριστικά διαμορφώνονται βάσει αυτών που φαινομενικά επιτάσσει η φύση.

4.5. *Ο οικογενειακός και εκπαιδευτικός θεσμός ως πειθαρχικοί μηχανισμοί συμμόρφωσης στους έμφυλους ρόλους.*

4.5.1. *Η οικογένεια.*

Ένα μεγάλο μέρος των δημοσιεύσεων¹³ που μελετήθηκαν, αναφέρεται σε πρακτικές, υποδείξεις και συστάσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος σε σχέση με το σώμα, τις κινήσεις, τους τρόπους συμπεριφοράς και γενικότερα, τον τρόπο εκφοράς των υποκειμένων κατά τη παιδική και εφηβική κυρίως ηλικία. Ειδικότερα, νοηματοδοτώντας κυρίως παρελθούσες εμπειρίες οι αφηγήτριες αναφέρουν πώς από νεαρή ηλικία, το σώμα τους αποτελούσε αντικείμενο κριτικής. Τα σχόλια σχετικά με το τι είναι επιτρεπτό ή όχι να φοράνε, το ποιο είναι το «ιδανικό» βάρος γι' αυτές ή το ποιες συμπεριφορές χρειάζεται να υιοθετούν ή να αποφεύγουν ούσες θηλυκότητες, τις έκανε από πολύ νωρίς να ντρέπονται για το σώμα τους ή να αισθάνονται ανεπαρκείς. Όπως χαρακτηριστικά περιγράφει μία από τις αφηγήτριες της ομάδας:

Αυτό το κείμενο έχει να κάνει με τη χαμένη αίσθηση ελέγχου πάνω στο σώμα μας και σε εμάς τις ίδιες. Νομίζω ότι αρκετές από εσάς το νιώθετε καθημερινά. Εδώ και πολύ καιρό ήθελα να κόψω τα μαλλιά μου πολύ κοντά. Ο μόνος λόγος που δίσταζα είναι επειδή πήρα πολύ βάρος και η μητέρα μου δεν έχανε ευκαιρία να μου επισημάνει ότι το κοντό μαλλί θα τονίζει περισσότερο το σώμα μου, έχει εμμονή άλλωστε με τα φαρδιά ρούχα που κρύβουν το πάχος μου [...] Με έκανε να σκέφτομαι ότι δεν θα είμαι αρκετά θηλυκή, κι αυτό ήταν κακό – εκτός από τα φαρδιά ρούχα πολύ συχνά με πίεζε να βάφομαι όταν επρόκειτο να γνωρίσω φίλους και γνωστούς της [...] Ένα βράδυ, χωρίς να έχει προηγηθεί κάποιο αρνητικό συμβάν, απλά σηκώνομαι, παίρνω το πρώτο ψαλίδι που βρίσκω πρόχειρο, πηγαίνω στον καθρέφτη του μπάνιου και κοιτάζω την αντανάκλασή μου [...] Πιάνω μια μικρή τούφα από την άκρη και την κόβω [...] Έκοβα και με κάθε κίνηση του ψαλιδιού ένιωθα ότι είχα και πάλι τον έλεγχο στη ζωή μου, στο σώμα μου, στο πως θα φαίνομαι, στο πως θα νιώθω, δεν έχει σημασία αν θα είμαι όμορφη ή άσχημη, θα είμαι απλά εγώ χωρίς να νιώθω ενοχές ή την ανάγκη να απολογηθώ, ένιωθα ότι είχα τη δύναμη να διώξω αυτό το νεκρό βάρος αλλά και τη δύνη που με στοιχειώνει (#feminist_rants_3538, Οκτώβριος 2020).

¹³ Σε 63 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

Όπως παρατηρούμε και στο παραπάνω παράδειγμα, η συγγραφέας της ανάρτησης δεν ενσωματώνει με ευκολία τα κυρίαρχα (αλλά ενδεχομενικά) κοινωνικά προτάγματα, παρά τις προσδοκίες και την πίεση προς συμμόρφωση στους έμφυλους ρόλους από το οικογενειακό περιβάλλον. Αντιθέτως, η συνεχής κριτική λειτουργεί ως μέσο επιτήρησης, πειθάρχησης και αστυνόμευσης του σώματος, κάνοντάς την να αισθάνεται ότι χάνει την αυτεξουσιότητα της.

Η αντιμετώπιση των σωμάτων τους ως αντικείμενα προς εξέταση από το οικογενειακό περιβάλλον, πλαισιώνεται επίσης, με λεκτικές πρακτικές οι οποίες επικυρώνουν την ετεροσεξουαλικότητα. Πιο συγκεκριμένα, αυτό που «επανέρχεται» ως θεματική στις δημοσιεύσεις¹⁴, είναι η προτροπή του οικογενειακού περιβάλλοντος να βρεθούν οι συντάκτριες, σε μία ετεροσεξουαλική ερωτική σχέση. Χαρακτηριστικό είναι το εξής παράδειγμα:

Είμαι ψηλή και αυτό είναι πρόβλημα για την οικογένειά μου [...] Δεν θα βρεις άντρα με τέτοιο ύψος, φόρα μόνο χαμηλά παπούτσια, είσαι ψηλότερη και από τον αδελφό σου που είναι αγόρι και το χειρότερο που έκλαιγα εβδομάδες: «Κρίμα που είσαι κορίτσι με τέτοιο ύψος. Αν ήσουν αγόρι θα είχες καλύτερη ζωή και σίγουρα θα ήσουν μπασκετμπολίστας». ΣΟΒΑΡΑ ΤΩΡΑ? ΕΙΝΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΟΥ. Μέχρι και ομοφυλόφιλη μου είπαν ότι θα γίνω επειδή δεν θα αρέσω [...] Με πληγώνουν. (#feminist_rants_3288, Ιούνιος 2020).

Τα χαρακτηριστικά των θηλυκοτήτων όπως γίνεται ορατό και στο παράδειγμα, διαμορφώνονται σε σχέση με αυτά των αρρενωποτήτων. Και οι αρρενωπότητες, ακόμη και αν δεν αποτελούν ενιαία κατηγορία, πάντα υπερισχύουν. Λειτουργούν δηλαδή, ως σημείο αναφοράς για τις θηλυκότητες. Το παραπάνω, φαίνεται και από τις ιστορίες της ομάδας Φ.Π. στις οποίες τα υποκείμενα αναφέρουν ότι μέλη του οικογενειακού τους περιβάλλοντος τις πιέζουν να διαμορφώσουν τη συμπεριφορά τους ως θηλυκότητες υπό το πρίσμα των αρρενωποτήτων. Καλούνται για παράδειγμα, να ντύνονται με συγκεκριμένο τρόπο ώστε να μη «προκαλούν» τα ανδρικά βλέμματα ή να συμμετέχουν σε δουλειές του σπιτιού επειδή τα αρρενωπά μέλη της οικογένειας δεν είναι αρκετά «ικανά» να το κάνουν. Ένα από αυτά τα παραδείγματα είναι το εξής:

¹⁴ Σε 38 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

[...] Σήμερα ο πατέρας μου (γενικά κάνει δουλειές στο σπίτι προφανώς και αυτός όπως όλ@ μας) πέταξε την παρακάτω «ατακάρα» : εγώ δεν μπορώ να τακτοποιήσω το σπίτι τόσο καλά όσο εσύ και η μητέρα σου γιατί έτσι είναι φτιαγμένος ο εγκέφαλος των περισσότερων αντρών που πολλές φορές κάτι είναι μπροστά μας και δεν το βρίσκουμε [...] Δεν γεννηθήκαμε γνωρίζοντας να καθαρίζουμε, να σιδερώνουμε, να τακτοποιούμε!! Η πατριαρχία όλες μας πληγώνει στον δρόμο και στο σπίτι ποτέ καμία μόνη (#feminist_rants_3475, Νοέμβριος 2020).

Ο πατέρας της αφηγήτριας σε αυτή την περίπτωση, επικαλείται τη «βιολογική διαφορά» και με αυτόν τον τρόπο, νομιμοποιεί κοινωνικές πρακτικές οι οποίες ευνοούν τη γυναικεία υποτέλεια. Η αφηγήτρια ωστόσο, αναγνωρίζει ότι το παρόν επιχείρημα λειτουργεί ως μέσο καταπίεσης των θηλυκοτήτων, γεγονός που αποδίδει στο πατριαρχικό σύστημα οργάνωσης των έμφυλων σχέσεων.

4.5.2. Το σχολείο.

Ένα ακόμη μέρος αφηγήσεων επίσης¹⁵, αναφέρεται σε σεξιστικές φράσεις, σχόλια και υποδείξεις τις οποίες οι θηλυκότητες έχουν εκλάβει στο σχολικό πλαίσιο κυρίως από δασκάλους/ες, καθηγητές/τριες αλλά και συμμαθητές/τριες. Ενώ οι ιστορίες από το οικογενειακό περιβάλλον, όπως είδαμε έχουν στον πυρήνα τους την υποκειμενοποίηση των ατόμων, οι ιστορίες από το σχολικό πλαίσιο αναφέρονται σε πρακτικές πειθάρχησης των έμφυλων σχέσεων. Από τις αφηγήσεις αυτές, προκύπτει ότι οι δάσκαλοι/ες, καθηγητές/τριες ενθαρρύνουν συμπεριφορές και αναπαράγουν λεκτικές πρακτικές οι οποίες συστήνουν και επικυρώνουν τις (άνισες) έμφυλες σχέσεις εξουσίας:

[...] Θα ήθελα να μοιραστώ μια ιστορία, από τα σχολικά μου χρόνια που ακόμα και τώρα μετά από χρόνια μου έχει μείνει πραγματικά εντυπωμένη. Είχαμε μια συζήτηση στην τάξη με έναν καθηγητή για τον γάμο. Κάποια στιγμή ο καθηγητής λοιπόν λέει την εξής κουβέντα: «Πάντως αγόρια εγώ θα σας δώσω μια μόνο συμβουλή, να την σκίσετε από νωρίς την γάτα». Όλη η τάξη χασκογέλασε... Εγώ είχα μείνει άναυδη... Αηδιασμένη...[...] Ζήτησα να πάω έξω γιατί δεν ένιωθα καλά. Μετά ένιωθα δειλή γιατί δεν μίλησα (#feminist_rants_3340, Αύγουστος 2020).

¹⁵ Σε 31 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

Από το παράδειγμα, είναι εμφανές ότι ο καθηγητής της αφηγήτριας όντας σε θέση ισχύος αναπαράγει μία μισογυνική, στερεοτυπική φράση ώστε να προτείνει στις αρρενωπότητες του σχολικού τμήματος τη συμπεριφορά την οποία πρέπει να έχουν στο πλαίσιο ενός ετεροκανονικού γάμου. Μία ακόμη ιστορία, στην οποία η καθηγήτρια μίας από τις αφηγήτριες της ομάδας Φ.Π. ενθαρρύνει συμπεριφορές που ευνοούν τη γυναικεία υποτέλεια είναι η εξής:

Στην τάξη μου είναι ένας τύπος, πολύ μεγαλύτερος από εμάς [...] Το πρόβλημα είναι ότι κάθε μέρα, όποτε με βλέπει ήρεμη και ακίνητη, «σα νεκρή» όπως λέει, με βρίζει πατόκορφα. Μπροστά στην εκάστοτε καθηγήτρια, η οποία μπαίνει στη μέση και τα βάζει μόνο μαζί μου επειδή εγώ του απαντάω [...] Βασικά περισσότερο με θλίβει το ότι οι καθηγήτριες προσπαθούν να καταπνίξουν τις αντιδράσεις μου λες και επιδιώκουν να με εκπαιδεύουν να μην αντιδρώ σε αυτά που μου κάνουν. Να νουθετήσουν αυτόν ούτε λόγος. Εσείς τι πιστεύετε ότι πρέπει να κάνω; (#feminist_rants_3182, Μάιος 2020).

Η αφηγήτρια στο παρόν παράδειγμα, αντιλαμβάνεται ότι βρίσκεται σε μία ευάλωτη συνθήκη λόγω του φύλου της. Η απόδοση της ευθύνης στο θύμα είναι μία από τις κυρίαρχες αντιδράσεις του κοινωνικού περίγυρου στις περιπτώσεις έμφυλης βίας όπως σημειώθηκε και στην πρώτη ενότητα (Li et al., 2020; Linabary, Corple & Cooky, 2020). Η ομάδα Φ.Π. ωστόσο σε αυτή την περίπτωση, μοιάζει να νοηματοδοτείται ως χώρος στον οποίο τα υποκείμενα από κοινού επινοούν ή προτείνουν τρόπους αντιμετώπισης αυτής της συνθήκης. Οι απαντήσεις που έλαβε η παραπάνω ιστορία, αναδεικνύουν ότι η αντιμετώπιση τέτοιων περιστατικών χρειάζεται την υποστήριξη από τους θεσμούς και τους άλλους ανθρώπους:

Απάντηση νο1: Η απόλυτη ταύτιση. Στο λύκειο ένας τέτοιος τύπος, τύπου 21 ενώ εγώ ήμουν 17 μου είχε επιτεθεί σωματικά επειδή απαντούσα στις μαλακίες του. Δε βρήκα ποτέ το δίκιο μου, οπότε θα σου έλεγα να μην περιμένεις από το ίδιο το σχολείο. Ίσως αν έπαιρνες την αστυνομία;

Απάντηση νο2: Φοβόμουν ότι θα ανοίξω τα σχόλια και θα δω κάποια ρομαντικοποίηση του γεγονότος όπως γίνεται συνήθως: «Έλα μωρέ, επειδή σε θέλει το κάνει για να σου τραβήξει την προσοχή, δεν τα ξέρεις τα αγόρια;». Μετά συνειδητοποίησα σε ποια σελίδα είμαι και πραγματικά, το χαμόγελο μου έφτασε μέχρι τα αυτιά. (Μάιος 2020).

Ανακαλώντας παρόμοιες εμπειρίες, η σχολιάστρια προτείνει την εμπλοκή και την υποστήριξη του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος της συντάκτριας για την αντιμετώπιση του φαινομένου (Απάντηση νο1). Η ανάρτηση λειτουργεί επίσης, ως αφορμή για περαιτέρω συζήτηση σχετικά με τις νόρμες που καθιστούν την αφηγήτρια ευάλωτη σε τέτοιου είδους περιστατικά εξαρχής (Απάντηση νο2).

4.6. *Οι έμφυλες ανισότητες για την ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα».*

4.6.1. *Εργασία.*

Η εργασία αναφέρεται συχνά¹⁶ στις δημοσιεύσεις της ομάδας Φ.Π., ως χώρος στον οποίο τα υποκείμενα βιώνουν άνιση μεταχείριση λόγω του φύλου τους. Εκτός από τη σεξουαλική παρενόχληση που αναφέρθηκε ήδη, οι αφηγήτριες αναφέρουν ότι συχνά στον χώρο εργασίας λαμβάνουν σεξιστικά σχόλια και συμπεριφορές, στοιχεία που τις κάνουν να αισθάνονται πολύ υποτιμητικά. Αυτό μάλιστα, φαίνεται να εντείνεται όταν θηλυκότητες εργάζονται σε «ανδροκρατούμενους» κλάδους:

Σήμερα πήγα σε μια συνέντευξη για ρόλο software engineering. Ενώ ήμουν αρκετά ενθουσιασμένη για την θέση, μια από τις ερωτήσεις ήταν: «Πολλές γυναίκες που ξέρω στον χώρο αποφασίζουν στην πορεία να ασχοληθούν με κάτι λιγότερο technical, εσένα πώς και σε ενδιαφέρει τόσο πολύ η τεχνολογία και το engineering;». Πραγματικά είχα μείνει άναυδη. Όλο σκεφτόμουν την υπόλοιπη μέρα πως δεν θα μου έκαναν ποτέ αυτήν την ερώτηση αν ήμουν άντρας [...] Κι εγώ η ίδια μπήκα στο τριπάκι να κάνω σκέψεις για το κατά πόσο νόημα έχει να συνεχίσω την πορεία σε μια καριέρα που αγαπώ, αν συνεχώς λαμβάνω τέτοια σχόλια. Γιατί προφανώς δεν είναι η πρώτη φορά που ακούω τέτοιες απόψεις ενώ είμαι σε αυτόν τον χώρο (#feminist_rants_3529, Φεβρουάριος 2021).

Τα σεξιστικά σχόλια όπως αυτά τα οποία έλαβε η συντάκτρια της ιστορίας, λειτουργούν συχνά ως κατασταλτικός παράγοντας για την επαγγελματική πορεία των θηλυκοτήτων. Τα εμπόδια που συναντούν οι θηλυκότητες όταν ακολουθούν επαγγέλματα τα οποία στεροτυπικά εκλαμβάνοντα ως αρρενωπά, λειτουργούν ως μέτρα διατήρησης της κυρίαρχης τάξης, ικανά να ευνοούν την αναπαραγωγή της γυναικείας υποτέλειας.

Η μητρότητα αναφέρεται επίσης ως παράγοντας για τον οποίο οι εργαζόμενες γυναίκες λαμβάνουν άνιση μεταχείριση λόγω φύλου στον χώρο εργασίας. Ειδικότερα, η γονεϊκότητα φαίνεται να κατανοείται από τους/τις συναδέλφους/ισες των αφηγητριών ως αποκλειστική ευθύνη των γυναικών, γεγονός που λειτουργεί αντιθετικά, με την επαγγελματική εξέλιξη τους. Σε μία από τις ιστορίες, η αφηγήτρια καταγγέλει:

¹⁶ Σε 24 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

Συνέβη πριν λίγες ώρες. Μόλις άκουσε ο διευθυντής ιατρός του νοσοκομείου ότι λείπουν κάποιες νοσηλεύτριες με ειδική άδεια ωρνούμενος έδωσε εντολή στην προϊσταμένη να μην ξαναπροσλάβει γυναίκες με παιδιά, «μόνο ελεύθερες ή τελειωμένες» (#feminist_rants_3496, Νοέμβριος 2020).

Η μισογυνική φράση του διευθυντή της αφηγήτριας «μόνο ελεύθερες ή τελειωμένες» φέρει στην επιφάνεια, την ουσιοκρατική συσχέτιση και τον ετεροκαθορισμό των γυναικών από την αναπαραγωγική ικανότητα. Με δεδομένο το παραπάνω, όταν οι γυναίκες «παύουν» να επιτελούν τον ρόλο τους με τρόπο κατανοητό, όπως με το να είναι, να επιθυμούν ή να μπορούν να είναι μητέρες, χαρακτηρίζονται «τελειωμένες». Η επίκληση στη βιολογική «διαφορά» και η θεώρηση της μητρότητας και των κυρίαρχων αφηγημάτων γύρω από αυτή, ως αναπόσπαστο στοιχείο της γυναικείας ταυτότητας, θέτει την επαγγελματική (και όχι μόνο) ευημερία των γυναικών υπό αμφισβήτηση. Το πρόβλημα ωστόσο, δεν είναι η μητρότητα αυτή καθαυτή αλλά το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο «που την καθορίζει εξ αρχής ως αντιφατική με τις έννοιες της ελευθερίας και της ισότητας» (Βαρίκα, 2000: 56).

4.6.2. Οικογένεια.

Ένα ακόμη πεδίο της κοινωνικής ζωής στο οποίο οι γυναίκες βιώνουν άνιση μεταχείριση ή/και βία λόγω του φύλου τους σύμφωνα με τις δημοσιεύσεις της ομάδας Φ.Π., είναι η οικογένεια. Πιο συγκεκριμένα, οι αφηγήτριες των Φ.Π. εντυπώνουν εμπειρίες οι οποίες σχετίζονται με τον άνισο καταμερισμό των εργασιών στο σπίτι και την ενδοοικογενειακή βία¹⁷.

Ο θεσμός της οικογένειας, λειτουργεί ως «πυλώνας» στη διατήρηση της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης (Walby, 1990) ενώ ταυτόχρονα, προσλαμβάνεται ως διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην ιδιωτική και δημόσια σφαίρα. Σύμφωνα με τη Rosaldo (1994: 199), οι έμφυλες ασυμμετρίες ανταποκρίνονται σε αυτόν τον θεσμικό διαχωρισμό μεταξύ οικιακής και δημόσιας σφαίρας, με τις γυναίκες να είναι υπεύθυνες για την αναπαραγωγή, τους οικογενειακούς και συναισθηματικούς δεσμούς (οικιακή σφαίρα) και τους άνδρες να διαμορφώνουν το δίκαιο και τις δημόσιες δραστηριότητες (δημόσια σφαίρα). Ο ορισμός του οίκου ως αντίποδας του

¹⁷ Σε 41 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

πολιτικού, θέτει τη θηλυκότητα, την αγνότητα και τη μητρική αφοσίωση ως «εργαλεία ελέγχου του πάθους των ανδρών προς όφελος της πολιτικής κοινότητας» (Βαρίκα, 2000: 356).

Στις υφιστάμενες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, οι γυναίκες καλούνται να ανταποκριθούν μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου βίου, μεταξύ (άμισθης) οικογενειακής φροντίδας και μισθωτής εργασίας:

Βαρέθηκα να πρέπει να κάτσω σπίτι επειδή το παιδί είναι άρρωστο και δε μπορεί να πάει σχολείο ή επειδή σχολάει νωρίς και δεν υπάρχει ψυχή να το κρατήσει και να βλέπω τους άντρες συναδέλφους να μου ροκανίζουν τις δουλειές, είτε επειδή δεν έχουν παιδιά, είτε επειδή τα παιδιά τους τα κρατάνε οι γυναίκες τους ώστε εκείνοι να κυνηγάνε ανενόχλητοι τις καριέρες τους. BAPEΘΗΚΑ (#feminist_rants_3569, Μάρτιος 2021).

Οι συνέπειες της εννοιολόγησης της μητρότητας ως «γυναικείας» ευθύνης, επανέρχονται και σε δημοσιεύσεις που αναφέρονται στον άνισο καταμερισμό των εργασιών στο σπίτι, αυτή τη φορά από την πλευρά των μητέρων¹⁸. Το συγκεκριμένο (αλλά και άλλα) παραδείγματα, καταγγέλλουν ότι η φροντίδα των παιδιών, εντός της πυρηνικής ετεροκανονικής οικογένειας παραμένει ευθύνη των γυναικών. Με τη διαφορά ότι, στις παρούσες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, οι γυναίκες καλούνται να ανταποκριθούν σε έναν πολλαπλό ρόλο, αυτόν της εργαζόμενης-μητέρας-νοικοκυράς.

Οι αφηγήτριες αναφέρουν επίσης, ότι οι εργασίες στο σπίτι συχνά επιβάλλονται από τον σύντροφό τους, ειδικά όταν εκείνες δεν απασχολούνται σε αμειβόμενη εργασία. Στις περιπτώσεις αυτές μάλιστα, αναφέρουν ότι εξαρτώνται οικονομικά από εκείνον, γεγονός το οποίο τους δημιουργεί μία αίσθηση επιτήρησης:

[...] Νιώθω πως τελώ με έναν τρόπο υπό καθεστώς αστυνόμευσης σε ό,τι κάνω, ό,τι ξοδέψω (έχω ελάχιστα δικά μου εισοδήματα), μεγαλώνουμε ένα παιδί κι ενώ την περισσότερη μέρα ήμασταν μαζί, τώρα που θα πάει προνήπιο θα έχω αρκετές ώρες διαθέσιμες και μου δηλώθηκε πριν λίγο πως θα το καταστήσει απαιτητό από εμένα το σπίτι να είναι στην εντέλεια (#feminist_rants_3580, Μάρτιος 2021).

Η απαίτηση του συντρόφου της αφηγήτριας να διατηρεί «το σπίτι στην εντέλεια» επειδή εκείνη δεν απασχολείται σε αμειβόμενη εργασία, δεν μπορεί να ερμηνευθεί εκτός της υπάρχουσας

¹⁸ Σε 17 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

έμφυλης κοινωνικότητας. Το 2016, το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών σε αμειβόμενη εργασία στην Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν 61% ενώ των ανδρών 72%. Το χάσμα αυτό ήταν πιο έντονο, όταν τα άτομα τα οποία ερωτήθηκαν είχαν παιδιά. Για την ακρίβεια, το ποσοστό απασχόλησης ατόμων με τρία ή περισσότερα παιδιά, διαμορφώνονταν σε 55% για τις γυναίκες και 89% για τους άνδρες (Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2016). Το 2022, η Ελλάδα σημειώνει τα χαμηλότερα ποσοστά απασχόλησης των γυναικών σε αμειβόμενη εργασία, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες (Οικονομικός Ταχυδρόμος, 2022). Με δεδομένο το παραπάνω, η έλλειψη απασχόλησης των θηλυκοτήτων σε αμειβόμενες εργασίες δεν αποτελεί έναν παράγοντα σύμφωνα με τον οποίο μπορούν να ρυθμιστούν οι εργασίες στο σπίτι. Η άνιση πρόσβαση των θηλυκοτήτων σε αμειβόμενες εργασίες τοποθετείται στην οργανωτική βάση των κοινωνικών θεσμών και η απαίτηση οι εργασίες στο σπίτι να παραμένουν δική τους ευθύνη, επιδεινώνουν αυτή τη συνθήκη.

Εκτός από τον άνισο καταμερισμό εργασιών στο σπίτι, οι αφηγήτριες αναφέρονται σε περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας. Όπως και στις περιπτώσεις των #WhyIStayed και #WhyILeft¹⁹ (που σημειώσαμε στο πρώτο κεφάλαιο), οι αφηγήσεις της ομάδας Φ.Π. αναδεικνύουν τις πολύπλοκες μορφές βίας που ενδέχεται να υφίστανται οι θηλυκότητες στον θεσμό της οικογένειας. Η βία σε αυτές τις περιπτώσεις, νοσηματοδοτείται ως σωματική και ψυχολογική, με τη ψυχολογική εκφορά της να περιλαμβάνει χειριστικότητα και άσκηση συνεχούς ελέγχου και επιτήρησης στα σώματα των θυμάτων από την πλευρά του θύτη. Ένα παράδειγμα:

Έφαγα χαστούκι από τον πρώην τότε σύντροφο όταν πήρα κρυφά χάπι για να διακόψω τον θηλασμό [...] Δεν ένιωθα καλά με τον θηλασμό, δεν ήθελα, ένιωθα άσχημα κατά την πράξη, όσο και να προσποιούμουν ήμουν χάλια. Δεν με άφηνε να το κόψω, πήρα χάπι κρυφά και μετά του το ανακοίνωσα. Η απάντηση ήταν «Εμ βέβαια μόνο για πήδημα τα έχεις τα βυζιά παλιό π...». Και αυτή την κακοποίηση την είχε πάντα πάνω μου σε κάθε ευκαιρία (#feminist_rants_3598, Απρίλιος 2021).

¹⁹ Θυμίζουμε ότι τα hashtags WhyIStayed/WhyILeft αποτελούνται από ιστορίες επιζώσων ενδοοικογενειακής βίας, εστιάζοντας στις αιτίες για τις οποίες αποχώρησαν ή παρέμειναν σε κακοποιητικές σχέσεις. Τα συγκεκριμένα hashtags απέκτησαν ψηφιακή παρουσία το 2014, από τη συγγραφέα και επιζώσα ενδοοικογενειακής βίας, Beverly Gooden. Η ίδια, αναφέρει ότι δημιούργησε τα hashtags WhyIStayed/WhyILeft με στόχο να αλλάξει ο τόνος της συζήτησης γύρω από το ζήτημα (Grinberg, 2014).

Όπως ήδη έχει γίνει κατανοητό και στις προηγούμενες υποενότητες, η κοινωνικά και πολιτικά κατασκευασμένη εννοιολόγηση της μητρότητας ως κατεξοχήν στοιχείο της γυναικείας ταυτότητας, διαμορφώνει τις εμπειρίες των θηλυκοτήτων σε πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής τους. Όταν τα υποκείμενα διαρρηγνύουν την κανονικοποιημένη, αιτιακή σχέση ανάμεσα στο βιολογικό φύλο και τις κοινωνικές πρακτικές όπως στο παραπάνω παράδειγμα, τιμωρούνται και περιθωριοποιούνται. Η επισφαλής αυτή συνθήκη, πραγματεύεται και σε σχόλια τα οποία έλαβε η παραπάνω ιστορία:

Επιτέλους κάποια να πει για τον φασισμό του θηλασμού, και τις αμέτρητες σελίδες μαμάδων που μιλάνε για τα οφέλη του μητρικού γάλακτος και για τα μισητά σκονογάλατα και όλες αυτές τις βλακείες. Έκλαψα πολύ γιατί δυσκολεύτηκα πολύ με αντλήσεις και ιστορίες και όλα αυτά εξαιτίας αυτής της ανόητης πίεσης. Σε σελίδα υποτίθεται φεμινιστριών μαμάδων όταν μπήκε κάποια και είπε ότι δεν ήθελε να θηλάσει και ο σύζυγος και το περιβάλλον την πίεζε, πολλές της απάντησαν ότι πρέπει να δει ψυχολόγο γιατί δεν είναι φυσιολογικό να μη θέλει, η εμμονή με τον θηλασμό είναι επιλόχεια βία! (Απρίλιος 2021).

Μέσα από τα σχόλια, η συζήτηση σχετικά με τη βία που υφίστανται οι γυναίκες οι οποίες δεν επιτελούν τον έμφυλο ρόλο τους σύμφωνα με τις κυρίαρχες νόρμες, μετατοπίζεται σε επίπεδο συλλογικής εμπειρίας. Στο παραπάνω παράδειγμα, η συντάκτρια όχι μόνο ανακαλεί τις δικές της σχετικές εμπειρίες αλλά τοποθετεί αυτές τις εμπειρίες ως μέρος ενός φαινομένου, στο οποίο η άρνηση να θηλάσουν στιγματίζεται και παθολογικοποιείται.

Σημαντικό να σημειωθεί είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος του υλικού που αναφέρεται σε περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, δεν προέρχεται από τα θύματα καθεαυτά. Φίλες/οι και οικεία πρόσωπα του περιβάλλοντος των θυμάτων, δημοσιεύουν στην ομάδα Φ.Π. τα περιστατικά με στόχο να αντλήσουν πληροφορίες για την αντιμετώπιση τους. Στην ομάδα Φ.Π. έτσι, δημιουργούνται άτυπα δίκτυα ενημέρωσης σχετικά με τις διαθέσιμες κοινωνικές δομές τις οποίες υπάρχουν και μπορούν να υποστηρίξουν τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας. Τα μέλη της ομάδας επίσης, που εμπλέκονται στις δράσεις αντιμετώπισης της ενδοοικογενειακής βίας προσφέρουν μία άμεση ανταπόκριση. Για παράδειγμα, μία από τις απαντήσεις στην παραπάνω ιστορία είναι η εξής: «Αν θέλετε επικοινωνήστε μαζί μου, ως δικηγόρος θα σας κατευθύνω και θα σας ενημερώσω για τις επιλογές σας» (Νοέμβριος 2020).

4.7. Η κριτική της ομάδας «Φεμινιστικά Παραληρήματα» στον Κυρίαρχο Λόγο.

4.7.1. Κριτική σε πολιτισμικά προϊόντα.

Ένα μεγάλο μέρος των δημοσιεύσεων²⁰ της ομάδας Φ.Π., εστιάζει και προβληματοποιεί τις αναπαραστάσεις τις οποίες προωθούν διάφορα πολιτισμικά προϊόντα για τις θηλυκότητες και τις έμφυλες σχέσεις εξουσίας. Οι αφηγήτριες αναφέρονται σε τηλεοπτικές εκπομπές και σειρές, ραδιοφωνικές εκπομπές, λογοτεχνικά βιβλία αλλά και άλλες ψηφιακές ομάδες στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ώστε να φέρουν προς συζήτηση στην ομάδα τον ρόλο αυτών, στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και στη διατήρηση της γυναικείας υποτέλειας. Η Boyle (2008) αναφέρει ότι τα MME έχουν ιδιαίτερη σημασία επειδή τόσο διαμορφώνουν όσο και αντανakλούν το πώς αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο, τις έμφυλες σχέσεις, τη βία και τη δικαιοσύνη.

Στις δημοσιεύσεις που μελετήθηκαν, οι αφηγήτριες καταγγέλουν ότι πληθώρα πολιτισμικών προϊόντων διέπονται από μισογυνισμό και προωθούν την ανισότητα των έμφυλων σχέσεων. Ένα παράδειγμα είναι το εξής:

Μόλις είδα στην εκπομπή της Μενεγάκη θέμα «Πώς να μάθετε τους άντρες σας τα βασικά για ένα νεογέννητο μωρό έτσι ώστε να ξεκουράσουν τη μητέρα». Και έδειξε οδηγίες πώς να αλλάξει την πάνα, να το πλύνει και να το ταΐσει! Τελειώνει και πετάγεται μια απ' τό πάνελ και λέει: «Επίσης, είναι σημαντικό να μην τους μιλάμε άσχημα, να μην τους μαλώνουμε, τύπου πώς τα έκανες έτσι χάλια όλα, γιατί δεν θα το ξανακάνουν». ΣΟΒΑΡΑ ΤΩΡΑ;;;;; Πάνε καλά;;; Δεν είναι υποχρέωση και του άντρα η φροντίδα του παιδιού του;;; (#feminist_rants_3347, Αύγουστος 2020).

Στη παραπάνω αφήγηση, η συντάκτρια αναγνωρίζει τον ρόλο των πολιτισμικών προϊόντων στη διαμόρφωση αλλά και στην προώθηση των συμβάσεων για τις έμφυλες ταυτότητες και εκφράζει μέσω του λόγου της, την αντίστασή της στο αφήγημα της γονεϊκότητας ως αποκλειστική ευθύνη των γυναικών. Ταυτόχρονα, αντιπροτείνει ότι η φροντίδα των παιδιών στο πλαίσιο μιας πυρηνικής οικογένειας, είναι ευθύνη και των δύο γονέων. Στον ίδιο τόνο κυμαίνονται και τα σχόλια τα οποία έλαβε η παραπάνω δημοσίευση:

²⁰ Σε 56 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

Απάντηση νο1: [...] Εγώ γύρισα στη δουλειά 20 μέρες αφού γέννησα και τα μωρά τα ανέλαβε ο άνδρας μου. Το τι ακούσαμε δεν λέγεται. Όχι ότι μας ένοιαζε απλώς το μέγεθος της ελληνικής παθογένειας προσωπικά το βίωσα πολύ τότε. Κανείς μας δεν ήξερε τίποτα για τη φροντίδα ενός νεογέννητου. Μαζί τα μάθαμε όμως.

Απάντηση νο2: Καταρχάς γιατί να τους μάθουμε πώς να το αλλάζουν; Εμείς με λυσσάρι γεννηθήκαμε; Όπως ενδιαφέρεται να μάθει μια γυναίκα ας ενδιαφερθεί και ο άντρας. Το βρίσκω λίγο προβληματικό σαν ιδέα ότι τους μαθαίνουμε, τους βοηθάμε κλπ. Και το «δεν τους μαλώνουμε» μέσα στην ίδια λογική πέφτει, δεν έχει διαφορά (Αύγουστος 2020).

Στις απαντήσεις όπως γίνεται ορατό, δημιουργείται ένας διάλογος σχετικά με το κύριο ζήτημα το οποίο έφερε η αρχική ανάρτηση. Η προώθηση της γονεϊκότητας ως αποκλειστική ευθύνη των γυναικών από τα ΜΜΕ, μετατρέπεται έτσι, από προσωπική παρατήρηση σε αντικείμενο συλλογικής κατανόησης. Ανακαλώντας επιπλέον, τις δικές τους εμπειρίες (Απάντηση νο1), τα υποκείμενα εκφράζουν τη δική τους συναισθηματική εμπλοκή στο αρχικό κοινωνικό γεγονός.

Ορισμένες αφηγήτριες αναφέρουν επίσης, ότι συχνά ενημερωτικές εκπομπές στα ΜΜΕ υποβαθμίζουν ή ακόμη και «συγκαλύπτουν» τα περιστατικά έμφυλης βίας. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το εξής:

Μια δημοσιογράφος έκανε ένα ρεπορτάζ σχετικά με την παραβατικότητα ανηλίκων που απασχόλησε τις τελευταίες μέρες, αφενός λόγω του βιασμού 14χρονης από 7 ανήλικους, αφετέρου για τον φόνο ηλικιωμένου από δύο ανήλικα. Καθώς λοιπόν η δημοσιογράφος προσπαθούσε να περιγράψει το ειδικό περιστατικό του βιασμού του κοριτσιού και να τονίσει την σημασία του, ο Παπαδάκης την έκοψε και είπε να προχωρήσουν στο «πιο συγκλονιστικό» περιστατικό της δολοφονίας του ηλικιωμένου [...] Δεν μειώνω την αξία του δεύτερου περιστατικού, ωστόσο συνειδητοποίησα για ακόμα μια φορά, σε τι κοινωνία ζούμε, στην οποία ένας βιασμός είναι λιγότερο συγκλονιστικός από έναν φόνο. Για ακόμα μια φορά, δεν σκέφτηκαν την κοπέλα, το τι πέρασε, το πως νιώθει, το ποσό την έχει τραυματίσει το περιστατικό, το ότι θα ζει με αυτό όλη την ζωή της [...] Και δεν ήταν επειδή τους πίεζε ο χρόνος, τα αίτια είναι άλλα, το πόσο δηλαδή πατριαρχική είναι η κοινωνία που ζούμε (#feminist_rants_3495, Δεκέμβριος 2020).

Η αποσιώπηση των ΜΜΕ για περιστατικά βιασμού και σεξουαλικής παρενόχλησης είναι ένα ζήτημα το οποίο όπως σημειώθηκε στην επισκόπηση, μελετήθηκε στο ελληνικό πλαίσιο με αφορμή το κίνημα #MeToo. Ειδικότερα, η υποβάθμιση (Πολυμενέας, 2021) ή η αντιμετώπιση τέτοιων περιστατικών ως «μεμονωμένα σκάνδαλα» (Μητροπούλου, 2021; Καραστάθη, 2021)

φαίνεται να επιβεβαιώνεται μέσω της παρούσας αφήγησης. Ένα τελευταίο παράδειγμα σχετικά με την υποβάθμιση των περιστατικών έμφυλης κακοποίησης, ειδικά όταν εκείνα πραγματοποιούνται εις βάρος στιγματισμένων κοινωνικών ομάδων είναι το εξής: «Είναι δυνατόν να παρουσιάζουν είδηση για κακοποίηση και ληστεία σεξεργατριών και να δείχνουν σέξι πλάνα;» (#feminist_rants_3028, Μάιος 2020). Σε αυτή την περίπτωση, τα MME όχι μόνο υποβαθμίζουν το περιστατικό κακοποίησης, αλλά αναπαριστώντας τα θύματα ως σεξουαλικά αντικείμενα ανακαλούν τον μύθο ότι εκείνα το προκάλεσαν (Boyle, 2008: 168). Αυτό το γεγονός καταγγέλεται και σε μία από τις απαντήσεις τις οποίες έλαβε αυτή η ανάρτηση:

Ναι γιατί υποσυνείδητα περνάει το μήνυμα των πατριαρχικών αντιλήψεων ότι πάνε γυρεύοντας. Βλέπε κάτω σέξι, ερωτικό κλπ που το θεωρούν «κατώτερη» κατάσταση, πόσο μάλλον όταν αφορά άτομα που είναι το επάγγελμά τους αυτό και είναι και περιθωριοποιημένα λόγω αυτού (Μάιος 2020).

Ο αναδιαρθρωμένος χρόνος και χώρος του διαδικτύου ενθαρρύνει διαλόγους ανάμεσα σε υποκείμενα τα οποία δε γνωρίζονται, αλλά μοιράζονται κοινές ανησυχίες που ενδεχομένως ο κοινωνικός περίγυρος τους «δεν αναγνωρίζει, δεν κατανοεί ή υποτιμά [...] αποδίδοντάς τους το χαρακτηρισμό του ‘υπερβολικού’» (Μοτσιοπούλου, 2021: 63)²¹.

4.7.2. *Αφηγήσεις για τη σεξουαλικότητα και την απόλαυση.*

Η παρούσα υποενότητα αφορά τις αφηγήσεις για την «εκτός των ορίων» του ετεροσεξουαλικού συστήματος, σεξουαλικότητα και απόλαυση των υποκειμένων²². Σε αυτό το μέρος των αφηγήσεων, τα υποκείμενα εκθέτουν τις «ασυνέχειες» που προκύπτουν ανάμεσα στις ερωτικές προσκολλήσεις των ταυτοτικών προσδιορισμών που καλούνται να αφομοιώσουν και να επιτελέσουν (Αθανασίου & Μπάτλερ, 2016) και στις δράσεις/συναισθήματα/επιθυμίες τους. Οι εμπειρίες των υποκειμένων φαίνεται να τοποθετούνται εντός και ταυτόχρονα εκτός, των κυρίαρχων κανονικοποιημένων αφηγημάτων για τη σεξουαλικότητα. Το παραπάνω γίνεται ορατό από την προσπάθειά τους να «αποκολλήσουν» τις σεξουαλικές επιθυμίες τους από «τα

²¹ Υπενθυμίζουμε ότι η Μοτσιοπούλου (2021), μελέτησε τις νοηματοδοτήσεις της ομάδας «Φεμινιστικά Παραληρήματα» από μέλη της, μέσω συνεντεύξεων.

²² Σε 21 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

μέσα με τα οποία ρυθμίζονται το φύλο και η σεξουαλικότητα» (Αθανασίου & Μπάτλερ, 2016: 75). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το εξής:

Trigger warning²³: τρανσφοβία

Βάζω μόνη μου το trigger warning γιατί δε θέλω σε καμία περίπτωση να φέρω κάποι@ σε δύσκολη θέση. Είμαι γυναίκα λεσβία. Σε μια συζήτηση που είχα με τ@ συγκατοικ@ μου (fluidgender) με ρώτησε αν θα μπορούσα να ενδιαφερθώ ερωτικά για ένα τρανς άτομο. Η αλήθεια είναι ότι προβληματίστηκα γιατί εκτός από τον αυτοπροσδιορισμό (θέλω η ερωτική μου σύντροφος να αυτοπροσδιορίζεται ως γυναίκα), ένα από τα στοιχεία που μου προκαλούν σεξουαλικό ενδιαφέρον είναι και το γυναικείο αναπαραγωγικό σύστημα. Απ' αυτήν τη σκοπιά, δε νομίζω ότι θα με ενδιέφερε σεξουαλικά ένα τρανς άτομο γιατί, αν μιλάμε για τρανς γυναίκα, είναι μεν γυναίκα, αφού έτσι νιώθει, αλλά δε διαθέτει τα γενετικά όργανα που ικανοποιούν τη δική μου σεξουαλικότητα, και, εντάξει, εννοείται ότι αν μιλάμε για τρανς άντρα δε με ενδιαφέρει γιατί δεν είναι γυναίκα. Αναρωτιέμαι όμως αν αυτό είναι τρανσφοβία που δεν την έχω πάρει χαμπάρι αλλά υπάρχει μέσα μου [...] Απλώς αναρωτιέμαι αν οι επιλογές μου καθορίζονται από μια τρανσφοβική αντίληψη που δεν είχα εντοπίσει ως τώρα (#feminist_rants_3465, Νοέμβριος 2020).

Από το παράδειγμα, κατανοούμε ότι η συζήτηση για τη σεξουαλικότητα ανάγεται στα φύλα. Η δυσκολία μάλιστα, την οποία αντιμετωπίζουν τα υποκείμενα για να μιλήσουν γι' αυτή, να την ορίσουν αλλά ταυτόχρονα να την ανανοηματοδοτήσουν, συνδέεται με το γεγονός ότι το φύλο βρίσκεται στον πυρήνα της υποκειμενοποίησης. Το φύλο δηλαδή, λειτουργεί ως αόρατη αλλά παράλληλα προαπαιτούμενη κατηγορία στην οποία τα υποκείμενα συμμορφώνονται ώστε να αναγνωριστούν στο πεδίο του ανθρώπινου. Αυτό που ωστόσο, εντοπίζεται στο παραπάνω και σε άλλα παραδείγματα, είναι η προσπάθεια κατανόησης και αποδόμησης των λειτουργιών των έμφυλων κανονικοτήτων και των συνέπειών τους στη σεξουαλικότητα.

Η συζήτηση για τη σεξουαλικότητα και την απόλαυση με όρους σεβασμού, αποδοχής και ορατότητας επιτελεί καθεαυτή αντίσταση στον Κυρίαρχο Λόγο, μέσω του οποίου οι «μη κανονικές» σεξουαλικές επιθυμίες και πρακτικές παθολογικοποιούνται και περιθωριοποιούνται. Η νοηματοδότηση της ομάδας Φ.Π. ως χώρο στον οποίο σε αντίθεση με τον υπόλοιπο κοινωνικό τους περίγυρο, τα υποκείμενα μπορούν να εκφράσουν σκέψεις σχετικά

²³ Η έννοια «Trigger warning» χρησιμοποιείται στο μεγαλύτερο μέρος των αφηγήσεων της ομάδας Φ.Π. και λειτουργεί ως προειδοποίηση για περιεχόμενο το οποίο ενδέχεται να ανακαλέσει σχετικές τραυματικές εμπειρίες στα μέλη τα οποία θα διαβάσουν την ιστορία. Η δομή της φόρμας της οποίας συμπληρώνουν τα μέλη, ώστε να δημοσιευτεί η ιστορία τους στην ομάδα Φ.Π. περιέχει επίσης, ξεχωριστό πεδίο σχετικά με αυτό.

με τη σεξουαλικότητά τους, χωρίς να στιγματιστούν αναδεικνύεται από πολλά παραδείγματα. Ένα από αυτά:

Τον τελευταίο χρόνο είμαι με μια κοπέλα, με την οποία ήμασταν κολλητές κάποια χρόνια κι απλώς έτυχε να εκδηλώσουμε κάποια παραπάνω συναισθήματα πέρσι που μας οδήγησαν πλέον σε αυτό που έχουμε τώρα [...] Έχουμε συζητήσει πολλές φορές όμως για το «τι είμαστε». Προσωπικά, δεν νιώθω λεσβία ούτε με ελκύει κάποια κοπέλα έξω παρά μόνο εκείνη, δοκιμασμένο δηλαδή. Οπότε δεν ξέρω αν «θεωρούμαι» και μπάι. Γενικότερα δε θέλω να βάλω ταμπέλα στον εαυτό μου, νομίζω πως δεν υπάρχει λόγος. Η παρέα μας δεν ξέρει για εμάς, παίζουμε πολύ καλά αυτό το θέατρο του «φρεντς φορ εβερ» απλά γιατί φοβόμαστε πως κατευθείαν θα μας χαρακτηρίσουν και ίσως και να θέλουν να ξεκόψουν. Υπάρχει κάποια ή κάποιος που να είναι σε κάτι αντίστοιχο και να θέλει να βοηθήσει κάπως δίνοντας καμιά ιδέα; (#feminist_rants_3547, Μάρτιος 2021).

Να σημειωθεί εδώ, ότι η παρούσα υποενότητα δεν παρουσιάζει ως κριτική στον Κυρίαρχο Λόγο τις αφηγήσεις καθεαυτές. Αυτό το οποίο λειτουργεί αναστοχαστικά, είναι αυτό που φέρουν από κοινού, σε επίπεδο αναπαράστασης και κατανόησης της σεξουαλικότητας. Η συνύπαρξη και οι εμπειρίες που μοιράζονται από πλήθος υποκειμενοτήτων με διαφορετικές ταυτοτικές θέσεις, σε συνδυασμό με το ευρύτερο κλίμα σεβασμού το οποίο αναπτύσσει η ομάδα, φέρουν στην επιφάνεια τη σεξουαλικότητα ως ζήτημα προς αναστοχασμό και όχι ως ζήτημα το οποίο ανάγεται στο βιολογικό ή το κοινωνικό φύλο.

4.7.3. Διαμορφώνοντας μία φεμινιστική συνείδηση.

Η τελευταία υποενότητα αφορά τις δημοσιεύσεις στις οποίες τα υποκείμενα εκφράζουν απορίες, κάνουν δηλώσεις, μοιράζονται ή και αναζητούν βιβλιογραφία σχετικά με τον «φεμινισμό» όπως αναφέρουν πολλές από αυτές²⁴. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα υποκείμενα εκφράζουν την ανάγκη να μάθουν να ερμηνεύουν διάφορες καταστάσεις της καθημερινότητάς τους ή των κοινωνικών τους σχέσεων. Ένα παράδειγμα είναι το εξής:

[...] Έχει διαβάσει κανέναν άρθρα σχετικά με τη σχέση μητέρας-κόρης και το πώς αυτή συνδέεται με τη πατριαρχία? Νιώθω ότι όλοι οι τσακωμοί που είχα με τη μαμά μου στην εφηβεία ήταν γιατί αυτή κυρίως μου επέβαλλε τα στερεότυπα που είχε αναγκαστεί να ακολουθήσει εκείνη και ενώ θα έπρεπε να είναι

²⁴ Σε 39 δημοσιεύσεις από το σύνολο του υλικού.

σύμμαχός μου μέσα στη καταπίεση ήταν τελικά ο πιο μεγάλος αντίπαλος. Μου φαίνεται πολύ λογική εξήγηση αλλά δεν έχω βρει σχετικές έρευνες (#feminist_rants_3496, Δεκέμβριος 2020).

Τέτοιου είδους δημοσιεύσεις, ενδέχεται να δημιουργήσουν έναν ζωντανό διάλογο γύρω από τα θέματα τα οποία πραγματεύονται. Η Μοτσιοπούλου (2021: 51) αναφέρει ότι τα μέλη της ομάδας Φ.Π. με τα οποία επικοινωνήσε στο πλαίσιο της μελέτης της, δήλωσαν ότι η εμπλοκή τους στη σελίδα «έχει επιτρέψει να έρθουν σε επαφή με πληροφορίες, γνώσεις αλλά και όψεις ζητημάτων, κάποια από τα οποία δεν τους είχαν απασχολήσει σε βιωματικό επίπεδο και ενδεχομένως να παρέμεναν ανοίκεια, αν δεν μεσολαβούσε η επαφή τους με τη σελίδα». Το γεγονός αυτό, επιβεβαιώνει ότι η ομάδα Φ.Π. μπορεί να λειτουργεί ως χώρος στον οποίο τα υποκείμενα αναπτύσσουν διάλογο για φεμινιστικά ζητήματα, στοχεύοντας να αναπτύξουν τελικά μία φεμινιστική συνείδηση.

Συνολικά, από την παρούσα υποενότητα γίνεται ορατή μία διάθεση αυτομόρφωσης σχετικά με τα έμφυλα ζητήματα. Ειδικότερα, τα μέλη δείχνουν ενδιαφέρον για συζήτηση και περαιτέρω μελέτη σχετικά με τις συνθήκες που συντελούν στη γυναικεία υποτέλεια. Μολονότι μέσω των συζητήσεων δε διατυπώνονται καθαρές πολιτικές στοχεύσεις και οι ίδιες, λειτουργούν περισσότερο προς όφελος της προσωπικής ενδυνάμωσης των υποκειμένων, στους λόγους τους οποίους αναπτύσσουν τα υποκείμενα ατομικά αλλά ταυτόχρονα από κοινού:

- α) Αναγνωρίζονται οι εμπειρίες ως μέρος μίας ευρύτερης κοινωνικής συνθήκης, στην οποία οι θηλυκότητες υποβιβάζονται.
- β) Τίθενται ως αντικείμενα προς εξέταση και διάλογο, φυσικοποιημένοι κατά τα άλλα κοινωνικοί παράγοντες οι οποίοι ευνοούν τη γυναικεία υποτέλεια.

4.8. Η ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα» ως ασφαλής χώρος.

Στην παρούσα ενότητα, καταγράφουμε τους όρους σύμφωνα με τους οποίους η ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα» διαμορφώνεται ως ένας ασφαλής χώρος. Το αίσθημα της ασφάλειας στην ομάδα Φ.Π., γίνεται εύκολα αντιληπτό από τις πολλαπλές καταγγελίες περιστατικών έμφυλης βίας στις οποίες οι συντάκτριες αναφέρουν ότι είναι η πρώτη φορά που τις μοιράζονται. Ως αιτία γι' αυτό, αναφέρουν από τη μία, το αίσθημα της ντροπής και του φόβου για τις ενδεχόμενες αντιδράσεις από τον οικείο τους κοινωνικό περίγυρο εάν μοιραστούν αυτές τις εμπειρίες και από την άλλη, το αίσθημα της κατανόησης που προσδοκούν από τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας Φ.Π., με τη δημοσιοποίηση των ιστοριών τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μία από τις συντάκτριες – ένα από τα μέλη, της ομάδας Φ.Π.:

Είναι η πρώτη φορά που γράφω και μέχρι να νιώσω έτοιμη να το μοιραστώ σε τρίτους, έστω και ανώνυμα, δεν το έκανα. Ακόμη και τώρα, αμφιβάλλω για το αν είμαι πλήρως έτοιμη, όμως θα ήθελα να το μοιραστώ με άτομα που δε θα με χλευάσουν και δυστυχώς κάποια θα μπορέσουν να νιώσουν ότι ένιωσα και ακόμη νιώθω (#feminist_rants_3603, Απρίλιος 2021).

Τα συναισθήματα της ενοχής και της ντροπής, σε συνδυασμό με τον φόβο ότι θα επανατραυματιστούν εάν μοιραστούν τα περιστατικά με τον κοινωνικό τους περίγυρο, συνδέονται άμεσα με το γεγονός ότι η συχνότερη αντίδραση της κοινωνίας στα θύματα έμφυλης βίας είναι η απόδοση ευθυνών στα ίδια (Mendes, 2015). Αυτό το οποίο ωστόσο, γίνεται ορατό και στο παράδειγμα, είναι ότι όταν τα υποκείμενα αναγνωρίζουν κοινές εμπειρίες και στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, αισθάνονται πιο ασφαλή να εκφραστούν χωρίς τον φόβο να κριθούν ή να αμφισβητηθούν. Η ελευθερία έκφρασης χωρίς φόβο, αποτελεί βασικό γνώρισμα αλλά και προϋπόθεση των ασφαλών, διαδικτυακών, φεμινιστικών χώρων (Clark-Parsons, 2017).

Δεν θα μπορούσε ωστόσο, η συνθήκη της ασφάλειας στην ομάδα να αντιμετωπιστεί ως στατική. Αντιθέτως, ο δημόσιος χαρακτήρας της, συνοδεύεται από τον κίνδυνο του επανατραυματισμού των υποκειμένων που εκθέτουν τα βιώματά τους, γεγονός το οποίο θέτει το αίσθημα της ασφάλειας ως μία συνθήκη υπό συνεχούς διασφάλισης από τα μέλη, αλλά και τις διαχειρίστριες (Μοτσιοπούλου, 2021). Η διακινδύνευση που συνοδεύει τη δημοσίευση των περιστατικών έμφυλης βίας στο διαδίκτυο, έχει ήδη γίνει ορατή από την ενότητα της επισκόπησης και τις μελέτες που εστιάζουν στον επανατραυματισμό των θυμάτων μέσω μισογυνικών ή υποτιμητικών σχολίων (Megarry, 2018; Koo, 2019). Λαμβάνοντας υπόψη τα

παραπάνω, σε αυτή την ενότητα δίνεται έμφαση στις συνθήκες που διαμορφώνουν τόσο οι διαχειρίστριες, όσο και τα μέλη, προκειμένου η ομάδα Φ.Π. να παραμένει ένας ασφαλής, ψηφιακός χώρος. Η παρούσα ενότητα αποτελείται από δύο υποενότητες. Η πρώτη, αφορά τις πρακτικές που αναπτύσσουν οι διαχειρίστριες, προκειμένου η ομάδα να νοηματοδοτείται ως ασφαλής χώρος από τα μέλη της και η δεύτερη, αφορά την από κοινού προσπάθεια των μελών, ώστε η ομάδα να διατηρεί την ασφάλεια ως γνώρισμά της.

4.8.1. Οι πρακτικές της ομάδας διαχείρισης για την επίτευξη ενός ασφαλούς, φεμινιστικού χώρου.

Παρατηρώντας και μελετώντας τους τρόπους λειτουργίας και οργάνωσης των αναρτήσεων και γενικότερα της σελίδας, η ομάδα διαχείρισης έχει ενεργό ρόλο στη σύσταση των Φ.Π. ως έναν ψηφιακό, φεμινιστικό, ασφαλή χώρο. Κομβική σημασία έχει αρχικά, η διαδικασία που ακολουθούν τα μέλη, ώστε να δημοσιευτούν οι ιστορίες τους. Όπως ήδη αναφέρθηκε, στη γενική περιγραφή της ομάδας Φ.Π. σε προηγούμενη ενότητα, η ομάδα διαχείρισης έχει φτιάξει μία ειδικά διαμορφωμένη φόρμα (google form) την οποία τα μέλη συμπληρώνουν ανώνυμα με τις ιστορίες τους, προσθέτοντας την επιγραφή «προειδοποίηση περιεχομένου (trigger warning)» όταν αυτή κρίνεται απαραίτητη. Αυτό σημαίνει, ότι οι ιστορίες, οι απορίες, οι σκέψεις και ό,τι άλλο επιλέγουν τα μέλη της ομάδας Φ.Π. να δημοσιεύσουν και να φέρουν προς συζήτηση, παραμένει ανώνυμο τόσο για τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, όσο και για τις διαχειρίστριες (Hurrfem Sultan οπ. αναφ. στη Μποσταντζόγλου, 2021). Με δεδομένο ότι, οι θηλυκότητες και τα υποκείμενα που αποκλίνουν από τη διατήρηση του συνεχούς «βιολογικό φύλο-κοινωνικό φύλο-ετεροσεξουαλική επιθυμία», όπως σημειώθηκε στη δεύτερη ενότητα, διατρέχουν πολλαπλούς –σωματικούς ή συμβολικούς- κινδύνους στις υπάρχουσες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, η χρήση της ανωνυμίας είναι αυτή που εξασφαλίζει την προστασία των μελών από ένα μεγάλο μέρος των κινδύνων αυτών. Η ανωνυμία, επιτρέπει στα υποκείμενα της ομάδας Φ.Π., να εκφράσουν προβληματισμούς, εμπειρίες ή απορίες, οι οποίες ενδεχομένως να «λογοκρίνονται», να αμφισβητούνται ή να υποβαθμίζονται από τον κοινωνικό τους περίγυρο, χωρίς να επωμίζονται τις συνέπειες που αυτό φέρει στις κοινωνικές τους σχέσεις. Ταυτόχρονα, με αυτόν τον τρόπο τα υποκείμενα εμπλέκονται σε νέες μορφές κοινωνικών σχέσεων, όπου σε αντίθεση με τις «φυσικές» ή ενσώματες κοινωνικές τους σχέσεις, υπάρχει ένα πλαίσιο

αποδοχής και κατανόησης για όσα έζησαν, χωρίς να αναγνωρίζονται τέλος, ταυτοτικά χαρακτηριστικά.

Ένα ακόμη σημείο στο οποίο η ομάδα διαχείρισης, έχει ενεργό ρόλο και διακριτικά επηρεάζει όλη τη λειτουργία της σελίδας, είναι η επιλογή και ταυτόχρονα επιτήρηση του περιεχομένου. Η επιλογή του περιεχομένου της ομάδας, των κειμένων δηλαδή, τα οποία τελικά εμφανίζονται δημόσια στη σελίδα, εξαρτάται αποκλειστικά από την ομάδα διαχείρισης. Αυτό σημαίνει, ότι η ομάδα διαχείρισης επιλέγει συνειδητά τις αναρτήσεις που δημοσιεύει, ώστε οι ίδιες να «είναι σχετικές με το περιεχόμενο της σελίδας» (Φεμινιστικά Παραληρήματα, 2019). Η αποφυγή αναρτήσεων με χλευαστικό ή μισογυνικό περιεχόμενο είναι ακόμη ένα πλεονέκτημα, που προσφέρει η εφαρμογή της ειδικά διαμορφωμένης φόρμας από τα μέλη της ομάδας.

Επίσης, όπως έχει ήδη αναδειχθεί από τη μελέτη της Μοτσιοπούλου (2021), τα μέλη της ομάδας Φ.Π., αποζητούν αλλά και επικροτούν το γεγονός ότι οι διαχειρίστριες παρεμβαίνουν είτε μέσω σχολίων είτε μέσω αναφοράς ή αποκλεισμού (block) στο περιεχόμενο το οποίο αναρτάται στη σελίδα. Το ίδιο, επισημαίνει και η ίδια η διαχειρίστρια σε συνέντευξή της σχετικά με τον μισογυνισμό στο διαδίκτυο:

Τα μηνύματα που δεχόμαστε κυμαίνονται από το δήθεν αθώο mansplaining ανδρών που θέλουν να μας εξηγήσουν ότι καταλάβαμε λάθος, έως και ευθείες απειλές σωματικής βίας. Είναι και κάτι τρολ που μας μιλούν «βρώμικα» στο inbox, όχι φυσικά επειδή γουστάρουν αλλά για να μας βάλουν στη θέση μας, να καταλάβουμε κι εμείς ότι δεν είμαστε παρά ένα σεξουαλικό αντικείμενο. Αυτά όμως έχουμε μάθει να τα αντιμετωπίζουμε - συνήθως με ένα block (Hurfem Sultan οπ. αναφέρεται στη Νίνη, 2017).

Εκτός από το γεγονός ότι η επιλογή των αναρτήσεων που αποκτούν ορατότητα μέσω της σελίδας, πραγματοποιείται από την ομάδα διαχείρισης, η ίδια έχει ενεργή παρουσία και στις συζητήσεις τις οποίες φέρουν οι ιστορίες των μελών. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρείται ότι οι διαχειρίστριες συχνά συμμετέχουν στις συζητήσεις των αναρτήσεων, είτε για να επισημάνουν τότε ορισμένα σχόλια είναι προβληματικά, είτε για να δώσουν τη δική τους οπτική σε ερωτήματα που αρθρώνονται από τις συντάκτριες. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η απάντηση

της διαχειρίστριας σε ένα σχόλιο που δέχθηκε μία δημοσίευση η οποία αφορά περιστατικό σεξουαλικής κακοποίησης²⁵:

Απάντηση vol1: Λυπάμαι που ο κόσμος είναι τόσο έτοιμος να βγάλει διαδικτυακά συμπεράσματα και δε λαμβάνει υπόψη την εγκεφαλική πλύση των ανδρών εξίσου με των γυναικών που όπως λέει η θεωρία αποτελούν και αυτοί θύματα της πατριαρχίας [...] Ίσως και εσύ να χρειάζεσαι κάποιον επαγγελματία ψυχικής υγείας. Δε ξέρω. Αυτό θα το κρίνεις εσύ.

Απάντηση της διαχείρισης: Το να λειτουργεί η πατριαρχία εις βάρος ενός άντρα έχει να κάνει με τους κοινωνικούς ρόλους που του έχουν ανατεθεί και με τις αντίστοιχες προσδοκίες αρρενωπότητας, σίγουρα δεν έχει να κάνει με το γεγονός ότι αγνοούσε τον πόνο της συντρόφου του κατά τη διάρκεια του σεξ. Πως καταφέρνετε να μας πείτε ότι σε αυτή τη συνθήκη, που ο τύπος βγαίνει καθ' όλα κερδισμένος μάλιστα, οι άντρες είναι θύματα της πατριαρχίας, τι άλλο θα ακούσουμε πια ~Valide Sultan (Οκτώβριος 2020).

Όπως γίνεται ορατό στο παράδειγμα, οι διαχειρίστριες έχουν ενεργητική παρουσία και στις συζητήσεις που διεξάγονται στα σχόλια, απαντώντας σε ό,τι θεωρούν ότι μπορεί να υπονομεύσει την αίσθηση ασφάλειας στα μέλη. Το γεγονός επιπλέον, ότι τουλάχιστον η μία από τις δύο διαχειρίστριες έχει ασχοληθεί σε επίπεδο σπουδών με τα έμφυλα ζητήματα στο παρελθόν (Hurrifem Sultan οπ. αναφέρεται στη Χαμαλέλη, 2016), εμπλουτίζει τις απαντήσεις που δίνει με μία θεωρητική σκοπιά, ικανή να λειτουργήσει «παιδαγωγικά» για τα μέλη τα οποία τις διαβάζουν.

²⁵ Θα ήθελα να μοιραστώ την ιστορία μου μαζί σας. Κατά την διάρκεια της πολυετούς σχέσης μου με έναν πολύ καλό άνθρωπο, έτυχε ένα μεγάλο χρονικό διάστημα να υποφέρω από προεμμηνορροϊκό σύνδρομο με αποτέλεσμα να πονάω πάρα πολύ τον μισό μήνα και αυτός ο πόνος φυσικά να επιτείνεται κατά την διάρκεια του σεξ. Μεγαλωμένη στην εξαιρετική κοινωνία μας, δεν αρνήθηκα ποτέ σεξ, παρόλο που το γνώριζε και ο σύντροφός μου ότι πονούσα και έτσι και αλλιώς φαινόταν και κατά την διάρκεια. Φυσικά, πάντα με ρωτούσε αν πονάω πολύ και μήπως να το αφήσουμε καλύτερα, αλλά εγώ απαντούσα παντα: όχι, δεν πειράζει, αντέχω. Ειλικρινά και εγώ δεν ξέρω τι σκεφτόμουν, αφού φυσικά και δεν είχα όρεξη λόγω πόνου, και με κάθε διείσδυση γινόταν χειροτερο, αλλά τότε το θεωρούσα φυσιολογικό αυτό που έκανα, γιατί ήθελα να τον ικανοποιήσω. Τώρα πλέον που έχω μπει σ' αυτήν την καταπληκτική ομάδα και έχω συνειδητοποιήσει τις λανθασμένες αντιλήψεις μου, μου έρχεται μια αηδία όχι μόνο από τον εαυτό μου, αλλά και επίσης που ο άνθρωπος που υποτίθεται Μ' αγαπάει, δεν θέλει ποτέ να μου κάνει κακό κτλ, με έβλεπε κυριολεκτικά να υποφέρω στα χέρια του (με την δική μου συναίνεση φυσικά) και όχι μόνο δεν του «έπεφτε» ξέρω γω, αλλά συνέχιζε μέχρι να ικανοποιηθεί πλήρως. Πλέον είμαστε ακόμα μαζί, αλλά οπότε θυμάμαι εκείνες τις εμπειρίες ειλικρινά αηδιάζω με τον εαυτό μου και με εκείνον, και φυσικά μου φεύγει τελείως η όρεξη για σεξ. Θα ήθελα πολύ να ακούσω την γνώμη σας. Φταίω μόνο εγώ που τον άφηνα; Αφού με ρωτούσε και έλεγα ναί ήταν σωστός απέναντι μου πιστεύετε; Ευχαριστώ πολύ, ελπίζω να ανέβει, φιλά και αγκαλιές σε όλες!! (Δεν υπάρχει φετίχ σαδομαζοχισμού ή κάτι τέτοιο από καμιά πλευρά, νομίζω ότι μπορεί να ερχόταν σαν απορία σε καποι@ς) (#feminist_rants_3406, Οκτώβριος 2020).

4.8.2. Η προσπάθεια διατήρησης της ασφάλειας ως γνώρισμα της ομάδας από τα μέλη της.

Με δεδομένο ότι, η ασφάλεια (ειδικά σε μία δημόσια σελίδα) αποτελεί μία δυναμική συνθήκη (Roestone Collective, 2014), στην οποία οι όροι συνεχώς επαναπροσδιορίζονται, τα μέλη όπως και η ομάδα διαχείρισης υιοθετούν ορισμένες πρακτικές για να την εξασφαλίζουν. Η Μοτσιοπούλου (2021) αναφέρει ότι τα μέλη της ομάδας Φ.Π., ανέδειξαν ως σημαντική προϋπόθεση της ασφάλειας, την ύπαρξη ενός κλίματος αποδοχής και κατανόησης. Ειδικότερα, υπερβαίνοντας τις μακροσκοπικές προσεγγίσεις της υπονόμησης της ασφάλειας, μέσω μισογυνικών ή χλευαστικών λόγων, τα μέλη της ομάδας Φ.Π. αναφέρουν ότι ακόμη και ορισμένες απαντήσεις που φαινομενικά στοχεύουν στην ενδυνάμωση των συντακτριών, μπορούν να λειτουργήσουν αποθαρρυντικά στο αίσθημα ασφάλειας επίσης. Πρόκειται για τα σχόλια εκείνα, στα οποία τα υποκείμενα υποβαθμίζουν τη σοβαρότητα των περιστατικών ή αναφέρουν ότι θα (αντι)δρούσαν διαφορετικά στην περιγραφόμενη συνθήκη (Μοτσιοπούλου, 2021). Ικανά να λειτουργήσουν αποθαρρυντικά επιπλέον, είναι και τα σχόλια που «συμβουλεύουν» τις συντάκτριες να καταγγείλουν τα περιστατικά, ώστε να «σωθούν» ενδεχομένως και άλλες θηλυκότητες, όπως αναφέρει μία από συνομιλήτριες στη μελέτη της Μοτσιοπούλου. Παρά το γεγονός ότι τα κίνητρα πίσω από τέτοιου είδους σχόλια, αναγνωρίζονται από τη συνομιλήτρια ως καλοπροαίρετα, η ευθύνη που επωμίζεται το θύμα/η επιζώσα έμφυλης βίας τελικά, της δημιουργεί συναίσθημα ενοχής (Μοτσιοπούλου, 2021: 45).

Ιδιαίτερη σημασία στην επεξεργασία τέτοιων απαντήσεων, που από τη μία, συνοδεύονται από καλοπροαίρετα κίνητρα, αλλά από την άλλη, αναπαράγουν άθελά τους κυρίαρχα αφηγήματα σχετικά με την ευθύνη των θυμάτων/επιζωσών έμφυλης βίας, έχει η δυνατότητα που προσφέρει η αμεσότητα του διαδικτυακού χώρου και πιο συγκεκριμένα, η λειτουργία των σχολίων. Γενικότερα, τα σχόλια εξυπηρετούν στη δημιουργία ενός ζωντανού διαλόγου σχετικά με τα προκείμενα ζητήματα. Τα μέλη συχνά απαντούν στους «τρόπους αντιμετώπισης» των περιστατικών όταν αυτοί προτείνονται από άλλα μέλη, έχοντας ως προτεραιότητα τον σεβασμό προς τη συντάκτρια του αρχικού κειμένου. Ένα τέτοιο παράδειγμα, είναι ο διάλογος ο οποίος εξελίσσεται σε μία δημοσίευση που αφορά περιστατικό βιασμού από άτομο του οικείου περιβάλλοντος της συντάκτριας²⁶:

²⁶ Θα είμαι σύντομη. Πριν κάποια χρόνια είχα πετύχει ένα γνωστό σε ένα μπαράκι έξω. Επέμενε να κεράσει ένα κοκτέιλ, οπότε εγώ σκέφτηκα γιατί όχι; Το αποτέλεσμα ήταν να ξυπνήσω γυμνή σπίτι του... Δεν θυμόμουν τίποτα.

(Α). Απάντηση νο1: Αν κάποια στιγμή είσαι έτοιμη και νιώσεις ότι μπορείς να το κάνεις... καλό θα είναι να μιλήσεις γιατί σίγουρα θα το κάνει και θα το ξανακάνει.

(Β). Απάντηση στο (Α): Ιδιαίτερα αν αυτός ο κάποιος κυκλοφορεί στην ευρύτερη παρέα, επιβάλλεται να το κάνεις.

(Γ). Απάντηση στο (Β): Τίποτα δεν επιβάλλεται! Να σεβόμαστε παρακαλώ το βίωμα και τον ψυχισμό αυτού που το μοιράζεται μαζί μας (Φεβρουάριος 2021).

Η παρέμβαση στα σχόλια που θέτουν υπό απειλή το αίσθημα ασφάλειας στην ομάδα, αναδεικνύεται και στις συνεντεύξεις στη μελέτη της Μοτσιοπούλου ως παράγοντας ο οποίος συμβάλλει στο αίσθημα ασφάλειας. Ειδικότερα, η Μοτσιοπούλου (2021) αναφέρει ότι τα μέλη, αλλά και η ομάδα διαχείρισης, παράγουν τους δικούς τους κανόνες αυτορρύθμισης και αυτοπροστασίας. Το ίδιο διακρίνεται και στο παραπάνω παράδειγμα, αφού παρά το γεγονός ότι τα σχόλια (Α) και (Β) φαινομενικά στοχεύουν στην προστασία άλλων θηλυκοτήτων, ενδέχεται να λειτουργήσουν αρνητικά τελικά, στη συγγραφέα της ανάρτησης. Το σχόλιο (Γ) από την άλλη, μετατοπίζει τη συζήτηση στο βίωμα της συντάκτριας, αναδεικνύοντας το γεγονός ότι η καταγγελία ενός περιστατικού βιασμού, δεν αποτελεί μία «εύκολη» συνθήκη για τις επιζώσες. Με παρόμοιο τρόπο, εξελίσσεται και ο διάλογος στα σχόλια μίας ανάρτησης που αναφέρεται σε περιστατικό σεξουαλικής παρενόχλησης σε δημόσιο χώρο²⁷:

(Α). Απάντηση νο1: Όταν ακούγονται αυτά οπουδήποτε, αλλά δη σε δημόσιο χώρο, καλό είναι πρώτα να φωνάζουμε δυνατά ένα «κουμάντο στο σώμα σου» και μετά να ψάχνουμε να δούμε ποιος το είπε [...] Είναι σημαντικό το κάθε ένα να το πάρει προσωπικά όταν συμβαίνει σε οποιοδήποτε!

Εκείνος όταν τον ρώτησα τι έγινε μου είπε ότι κάναμε σεξ και ότι το ήθελα. Προφανώς κάτι μου έριξε μέσα στο ποτό. Τον ρώτησα πως είναι δυνατόν να μην θυμάμαι τίποτα με ένα ποτό και μου είπε ότι εκείνος νόμιζε ότι το ήθελα, γιατί έβλεπε ότι περνούσα καλά. Κατά πάσα πιθανότητα κοιμόμουν. Δεν αντέδρασα και δεν έχω κάνει τίποτα ακόμα και σήμερα, εκτός από εξετάσεις γιατί εκτός των άλλων δεν χρησιμοποίησε προφυλακτικό. Το έχω αποδεχτεί και είναι τόσο μακρινό που μου φαίνεται σαν να μην συνέβη καν και ίσως γι αυτό το αφηγούμαι με τόση απάθεια. Απλώς ήθελα να το μοιραστώ. Σας αγαπώ ❤️ (#feminist_rants_3525, Φεβρουάριος 2021).

²⁷ Περπατάω μια μέρα που λέτε, με μια φίλη μου, προς ένα μπαράκι και ακούμε έναν τύπο να λέει «Πού είναι το σουτιέν σου καλέ; Δεν φοράς;» Συγγνώμη ρε παιδιά αλλά πραγματικά μερικοί μερικοί που βρίσκετε όλο αυτό το θάρρος; Και στο κάτω κάτω δεν θα σου δώσω λογαριασμό αν φοράω ή όχι! Το πιο τραγικό είναι που κόμπλαρα και ένιωσα ντροπή, ενώ κατευθείαν κοίταξα αν όντως φορούσα [...] (#feminist_rants_3471, Νοέμβριος 2020).

(B). Απάντηση στο (A): Επειδή μου έχει συμβεί να με κυνηγήσουν για να με ξυλοκοπήσουν επειδή απάντησα, καλό είναι να μην λέμε στα θύματα παρενόχλησης ποιος είναι ο σωστός τρόπος αντίδρασης αλλά να συμπαραστεκόμαστε άκριτα και να απομονώνουμε κοινωνικά τους θύτες (Νοέμβριος 2020).

Όπως γίνεται ορατό και σε αυτή την περίπτωση, τα σχόλια τα οποία ενδέχεται να δημιουργήσουν ντροπή ή ενοχές στη συγγραφέα της ανάρτησης, επειδή δεν αντέδρασε, απαντώνται με στόχο την επαναφορά της υποστήριξης της στο επίκεντρο. Ιδιαίτερη σημασία σε αυτές τις περιπτώσεις, έχει το γεγονός ότι τα μέλη της ομάδας που εμπλέκονται ως αναγνώστριες/ες και σχολιάστριες/ές, έχουν παρόμοιες εμπειρίες από το παρελθόν.

Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία, μέσω της ανάλυσης 654 αναρτήσεων και 76 σχολίων της ψηφιακής, φεμινιστικής ομάδας «Φεμινιστικά Παραληρήματα» στο διάστημα Μάιος 2020 - Απρίλιος 2021, εξετάσαμε τα εξής ερωτήματα: α) Ποιοι λόγοι αναπτύσσονται στην ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα» σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση και τη γυναικεία υποτέλεια; και β) Πώς διαμορφώνεται το αίσθημα της ασφάλειας στην ομάδα «Φεμινιστικά Παραληρήματα» και υπό ποιους όρους;.

Συμπερασματικά, η σεξουαλική παρενόχληση αποτελεί μία ιδιαίτερα δυσμενή συνθήκη στις ζωές των θηλυκοτήτων, με την οποία έρχονται αντιμέτωπες από νεαρή κιόλας ηλικία. Οι συντάκτριες της ομάδας Φ.Π. κατανοούν ότι πρόκειται για ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο τις επηρεάζει άμεσα και σε μεγάλο βαθμό καθορίζει τη συμπεριφορά τους σε πολλούς τομείς της ζωής τους. Οι δημόσιοι χώροι για παράδειγμα, ενέχουν για τις θηλυκότητες μία επικινδυνότητα. Ανεπιθύμητα σεξουαλικά υπονοούμενα και παραβιαστικά αγγίγματα που έχουν εκλάβει οι θηλυκότητες σε δημόσιους χώρους, τις κάνουν να αισθάνονται συνεχώς υπό απειλή και καθορίζουν έτσι, την κινητικότητα τους στην πόλη. Το κράτημα των κλειδιών στο χέρι, το βιαστικό περπάτημα και το μήνυμα που θα στείλουν σε κάποια φίλη, για να επιβεβαιώσουν ότι έφτασαν ασφαλείς στον προορισμό τους, αποτελούν μέρος της καθημερινότητάς τους. Η ευθύνη ωστόσο, που –αναγκαστικά– επωμίζονται για την αυτο-προστασία τους, τις συνθλίβει. Τα περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης στον χώρο εργασίας, λειτουργούν επίσης, συχνά ως αιτία για την παραίτησή τους. Στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, η παραίτηση φαίνεται να αποτελεί την ασφαλέστερη διέξοδο των θηλυκοτήτων από την καταπιεστική αυτή συνθήκη, αφού οποιαδήποτε άλλη κατεύθυνση, όπως για παράδειγμα η καταγγελία στους αρμόδιους φορείς, προσκρούει σε πολλαπλά εμπόδια. Από την άλλη, μέσω των αφηγήσεων στην ομάδα Φ.Π. προκύπτει, ότι οι δράστες μπορεί να είναι άνδρες σε θέσεις ισχύος, όπως οι ιατροί και οι καθηγητές των συντακτριών, αλλά και οι ερωτικοί τους σύντροφοι. Μία διαφορά η οποία εντοπίζεται στα περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης από οικεία για τις θηλυκότητες πρόσωπα, είναι τα στοιχεία της επιμονής και της πίεσης. Αυτό σημαίνει, ότι οι δρώντες σε αυτές τις περιπτώσεις, ασκούν κατ' εξακολούθηση παρενοχλητική συμπεριφορά στις θηλυκότητες που περιγράφουν τα περιστατικά, με αποτέλεσμα πολύ συχνά να θολώνουν τα όρια της συναίνεσης τους. Αυτό, αναδεικνύεται όταν οι συντάκτριες περιγράφουν περιστατικά τα οποία

νοηματοδοτούν ως παραβιαστικά, αλλά συμμετείχαν χωρίς να αρνηθούν, επειδή οι δρώντες δεν άφησαν περιθώριο άρνησης ή τις πίεσαν ώστε να το κάνουν. Συνολικά, μέσω των καταγεγραμμένων περιστατικών σεξουαλικής παρενόχλησης στην ομάδα Φ.Π., επιβεβαιώνεται ότι η σεξουαλική παρενόχληση αποτελεί μία φυσικοποιημένη και νομιμοποιημένη συνθήκη, τοποθετημένη στα θεμέλια της οργανωτικής βάσης της κοινωνίας. Οι υπάρχουσες πολιτικές αντιμετώπισης του φαινομένου (όπως το ελληνικό Νομικό πλαίσιο), αποτελούν ένα θετικό βήμα για την αναγνώριση του προβλήματος. αλλά όπως φαίνεται, οι θηλυκότητες αντιμετωπίζουν πολλαπλά εμπόδια, στην προσπάθειά τους να προσφύγουν σε αυτό.

Συνεχίζοντας, η γυναικεία υποτέλεια αναγνωρίζεται από τα μέλη της ομάδας Φ.Π., ως μία επισφαλής συνθήκη, της οποίας τα χαρακτηριστικά πραγματεύονται μέσω των διαρκών συζητήσεων που φέρουν οι αναρτήσεις. Αρχικά, οι αφηγήτριες, φέρνουν στην επιφάνεια το σχολείο και την οικογένεια, ως πειθαρχικούς μηχανισμούς συμμόρφωσης στους έμφυλους ρόλους κατά την πρώιμη κυρίως ηλικία. Πιο συγκεκριμένα, οι συντάκτριες αναφέρουν ότι το σώμα τους αποτελούσε αντικείμενο κριτικής ήδη από την παιδική ηλικία, καθώς το οικογενειακό περιβάλλον υποδείκνυε τα έμφυλα χαρακτηριστικά στα οποία τα υποκείμενα καλούνταν να ενσωματώσουν και να συμμορφωθούν. Ταυτόχρονα, εκθέτοντας παρελθούσες εμπειρίες από το σχολικό πλαίσιο, οι συντάκτριες αναφέρουν ότι οι εκπαιδευτικοί αναπαρήγαγαν σεξιστικές φράσεις και ενθάρρυναν συμπεριφορές οι οποίες πηγάζουν από τις (άνισες) έμφυλες σχέσεις εξουσίας και τις επικυρώνουν. Τόσο μέσω των συστάσεων της οικογένειας, όσο και του σχολείου επίσης, επικυρώνεται το φυσικοποιημένο διπολικό σχήμα άνδρας-γυναίκα, καθώς και η ετεροκανονική σεξουαλικότητα ως ο μόνος κοινωνικά αποδεκτός τρόπος «επιθυμίας».

Έπειτα, οι συντάκτριες αναφέρονται στις ορατές για εκείνες έμφυλες ανισότητες σε πολλούς τομείς της ζωής τους. Στο εργασιακό περιβάλλον, οι συντάκτριες αντιμετωπίζονται ως υποτελείς, ειδικά όταν ακολουθούν επαγγέλματα τα οποία στερεοτυπικά νοηματοδοτούνται ως αρρενωπά, γεγονός που λειτουργεί ως μέτρο διατήρησης της κυρίαρχης τάξης. Στις υπάρχουσες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, στην οικογένεια οι γυναίκες επιφορτίζονται με πολλαπλές ευθύνες λόγω της ουσιοκρατικής συσχέτισής τους με τη μητρότητα. Η απόδοση της γονεϊκότητας δηλαδή, ως αποκλειστική ευθύνη των γυναικών, λειτουργεί πειστικά για τις συντάκτριες, οι οποίες προσπαθούν να επιτελέσουν έναν πολλαπλό ρόλο, αυτόν της μητέρας-

εργαζόμενης-νοικοκυράς. Σημαντικό να σημειωθεί είναι επίσης, ότι στην ομάδα Φ.Π. καταγγέλλονται περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, κυρίως από άτομα του οικείου περιβάλλοντος των θυμάτων και με στόχο την απολαβή πληροφοριών σχετικά με την αντιμετώπιση τους.

Τέλος, μέσω της ομάδας Φ.Π. οι αφηγήτριες από κοινού επεξεργάζονται και ασκούν κριτική σε αφηγήματα του Κυρίαρχου Λόγου. Ειδικότερα, αναφέρονται σε συγκεκριμένα πολιτισμικά προϊόντα που ευνοούν την υποτέλειά τους. Η κριτική τους εστιάζει στην αναπαράσταση των γυναικών ως σεξουαλικά αντικείμενα, στην προώθηση των υπαρχουσών άνισων έμφυλων σχέσεων εξουσίας ως «φυσικών», καθώς καταγγέλλουν και τη συχνή υποβάθμιση από τα ΜΜΕ, στις ειδήσεις που αφορούν περιστατικά έμφυλης βίας. Τέτοιου τύπου αναρτήσεις, στοχεύουν στη δημιουργία ενός ζωντανού διαλόγου ανάμεσα σε υποκείμενα τα οποία δε γνωρίζονται, αλλά μοιράζονται κοινές ανησυχίες. Τα μέλη της ομάδας Φ.Π. επεξεργάζονται επίσης, την έννοια της σεξουαλικότητας. Η συνύπαρξη και οι εμπειρίες οι οποίες μοιράζονται από πλήθος υποκειμενοτήτων που φέρουν διαφορετικές ταυτοτικές θέσεις, σε συνδυασμό με το ευρύτερο κλίμα σεβασμού της ομάδας, φέρουν στην επιφάνεια τη σεξουαλικότητα ως ζήτημα προς αναστοχασμό και όχι ως ζήτημα που ανάγεται στο βιολογικό ή το κοινωνικό φύλο. Σημαντική είναι τέλος, η προσπάθεια των μελών της ομάδας Φ.Π. να διαμορφώσουν μία φεμινιστική συνείδηση. Πολλά από τα μέλη της ομάδας δηλαδή, εκφράζουν την επιθυμία να παισιώσουν με μία θεωρητική ματιά τις εμπειρίες τους εντός του πατριαρχικού συστήματος.

Όπως ήδη έχει γίνει ορατό, η ομάδα Φ.Π. αποτελεί έναν ψηφιακό χώρο μέσα στον οποίο τα υποκείμενα αισθάνονται ασφαλή να εκφράσουν περιστατικά έμφυλης βίας, σκέψεις και προβληματισμούς, που δεν εκφράζουν με ευκολία στον κοινωνικό τους περίγυρο, διότι αναγνωρίζουν τον κίνδυνο να επανατραυματιστούν, να αμφισβητηθούν ή να τους αποδοθούν ευθύνες. Η ασφάλεια στην ομάδα ωστόσο, δεν αποτελεί μία στατική συνθήκη. Ειδικότερα, παρά τα πλεονεκτήματα τα οποία προσφέρει ο δημόσιος χαρακτήρας της ομάδας ως προς την ευαισθητοποίηση του ευρύ κοινού για την έμφυλη βία, ταυτόχρονα ενδέχεται να επιτρέψει επιθέσεις από μισογυνικά ή χλευαστικά σχόλια. Για τον λόγο αυτό, τόσο η ομάδα διαχείρισης, όσο και τα μέλη διαμορφώνουν ορισμένες πρακτικές «αυτο-προστασίας». Η ομάδα διαχείρισης για παράδειγμα, επιλέγει και επιτηρεί το περιεχόμενο το οποίο λαμβάνει ορατότητα στην ομάδα, τόσο μέσω της ειδικά διαμορφωμένης φόρμας την οποία τα μέλη συμπληρώνουν, προκειμένου η

ιστορία τους να δημοσιευθεί, όσο και μέσω της άμεσης απάντησης σε σχόλια που ενδέχεται να υπονομεύσουν την αίσθηση ασφάλειας εντός της ομάδας. Από την άλλη, τα μέλη της ομάδας συχνά φροντίζουν να απαντούν σε σχόλια με φαινομενικά καλές προθέσεις, έχοντας ως στόχο την υποστήριξη των συντακτριών. Συνοψίζοντας, ο δημόσιος χαρακτήρας της ομάδας Φ.Π. ενέχει πολλούς κινδύνους, τους οποίους φαίνεται όμως, ότι η διαχείριση και πολλά μέλη γνωρίζουν, άρα και προλαμβάνουν.

Βιβλιογραφία

- Αθανασίου, Α., & Μπάτλερ, Τ. (2016). *Απ-αλλοτριώση: Η επιτελεστικότητα στο πολιτικό. Τόπος*.
- Antivirus. (2019). *Δέκα πράγματα που έμαθα από τα 'Φεμινιστικά Παραληρήματα'.*
<https://avmag.gr/110125/110125/>
- Allagia, R., & Wang, S. (2022). "I never told anyone until the #metoo movement": What can we learn from sexual abuse and sexual assault disclosures made through social media?. *Child Abuse & Neglect*, 103, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104312>
- Άρθρο 337 - Ποινικός Κώδικας - Προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας. Lawspot. (2010).
<https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/pk/arthro-337-poinikos-kodikas-prosvoli-tis-genetisias-axioprepeias>.
- Baer, H. (2016). Redoing feminism: digital activism, body politics, and neoliberalism. *Feminist Media Studies*, 16(1), 17-34. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/14680777.2015.1093070>
- Βαϊτσοπούλου, Α. (2016). Τα Καμένα Σουτιέν μιλάνε για τα σουτιέν που δεν κήκαν ποτέ. *Popaganda*. Ανακτήθηκε 21 Δεκεμβρίου 2021, <https://popaganda.gr/stories/kamena-soutien-interview/>
- Βαρίκα, Ε. (2022). *Με διαφορετικό πρόσωπο: Φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*. Κατάρτι.
- Benhabib, S. (1997). The Embattled Public Sphere: Hannah Arendt, Juergen Habermas and Beyond. *Theoria: A Journal Of Social And Political Theory*, 90, 1-24. doi: <http://www.jstor.org/stable/41802076>
- Βερέλη, Ό. (2018). *Όψεις του Φεμινισμού στην Ψηφιακή Ζωή*.
- Berridge, S., & Portwood -- Stacer, L. (2014). Introduction: Privilege and Difference in (Online) Feminist Activism. *Feminist Media Studies*, 14(3), 519-520.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1080/14680777.2014.909158>
- Boyle, K. (2008). *Μ.Μ.Ε. και βία: Έμφυλες διαμάχες*. Κατάρτι.
- Braidotti, R. (2014). *Νομαδικά υποκείμενα: Ενσωματότητα και έμφυλη διαφορά στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία*. Αθήνα: Νήσος.
- Braun, V., & Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: a practical guide for beginners*. Λονδίνο: Sage.
- Brooks-Gardner, C. (1995). *Passing by: Gender and public harassment*. University of California Press.

- Butler, J. (2009). *Αναταραχή φύλου: Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*. Αλεξάνδρεια.
- Butler, J. (2009). *Ευάλωτη ζωή: Οι δυνάμεις του πένθους και της βίας* (μτφ. Μ. Λαλιώτης & Κ. Αθανασίου). Αθήνα: Νήσος.
- Butler, J. (2017). *Σημειώσεις για μια επιτελεστική θεωρία της συνάθροισης* (μτφ. Μ. Λαλιώτης). Αθήνα: Angelus novus.
- Γιαννακόπουλος, Κ. (2003). Προλογικό σημείωμα: Θεωρίες για το έμφυλο σώμα. Στο Τ. Laquer, *Κατασκευάζοντας το φύλο: Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες έως τον Φρόιντ* (σσ. 11-22). Πολύτροπον.
- Γιαννίρη, Α. (2021). «Κι εδώ, επίσης»: Κάποιες μυντιακές αναπαραστάσεις του διακλαδικού #MeToo στην Ελλάδα. *Ας Μιλήσουμε Για Τα ΜΜΕ*, (4), 9-14. Ανακτήθηκε 19 Δεκεμβρίου 2021, https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/Media-Jokers_26042021-1.pdf.
- Clark-Parsons, R. (2017). Building a digital Girl Army: The cultivation of feminist safe spaces online. *New Media & Society*, 20(6), 2125-2144. <https://doi.org/10.1177/1461444817731919>
- Clark-Parsons, R. (2021). “I SEE YOU, I BELIEVE YOU, I STAND WITH YOU”: #MeToo and the performance of networked feminist visibility. *Feminist Media Studies*, 21(3), 362-380. doi: <https://doi.org/10.1080/14680777.2019.1628797>
- Δαμίγου Παπώτη, Ν. (2017). *Σύγχρονοι διαδικτυακοί φεμινιστικοί λόγοι. Η πληθυντικότητα της εμπειρίας: σώμα, φύλο και σεξουαλικότητα*.
- Dixon, K. (2014). Feminist Online Identity: Analyzing the Presence of Hashtag Feminism. *Journal Of Arts & Humanities*, 3(7), 34-40. <https://doi.org/10.18533/journal.v3i7.509>
- Drueke, R., & Zobl, E. (2016). Online feminist protest against sexism: the German-language hashtag #aufschrei. *Feminist Media Studies*, 16(1), 35-54. doi: <https://doi.org/10.1080/14680777.2015.1093071>
- ΕΕ: Στην Ελλάδα το χαμηλότερο ποσοστό απασχόλησης των γυναικών. Οικονομικός Ταχυδρόμος. (2022). <https://www.ot.gr/2022/03/08/forologia/ergasiaka-asfalistika/ee-stin-ellada-to-xamilotero-pososto-apasxolisis-ton-gynaikon/>.
- Eikren, E., & Waters, M. (2016). Dismantling ‘You Get What You Deserve’: Towards a Feminist Sociology of Revenge Porn. *A Journal Of Gender New Media & Technology*, (10). <https://adanewmedia.org/2016/10/issue10-eikren-ingramwaters/>.
- Epstein, C. (2007). Great Divides: The Cultural, Cognitive, and Social Bases of the Global Subordination of Women. *American Sociological Review*, 72(1), 1-22. <https://doi.org/10.1177/000312240707200101>

Fileborn, B. (2013). Conceptual understandings and prevalence of sexual harassment and street harassment. *Australian Centre For The Study Of Sexual Assault*. ISBN: 978-1-922038-33-3

Fleetwood, J. (2019). Everyday self-defence: Hollaback narratives, habitus and resisting street harassment. *The British Journal Of Sociology*, 70(5), 1709-1729. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12699>

Fleming, M. (1995). Women and the "Public Use of Reason". Στο J. Meehan (επιμ.), *Feminists Read Habermas: Gendering the Subject of Discourse* (117-138). New York: Routledge.

Fotopoulou, A. (2016). *Feminist Activism and digital networks: Between Empowerment and Vulnerability*. Brighton: Palgrave Mcmillan.

Foucault, M. (1989). *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής* (μτφ. Κ. Χατζηδήμου & Ι. Πάλλη). Αθήνα: Ράππα.

Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 25(26), 56-80. <http://www.jstor.org/stable/466240>.

Fredrickson, B., & Roberts, T. (1997). Objectification Theory: Toward Understanding Women's Lived Experiences and Mental Health Risks. *Psychology Of Women Quarterly*, 12(2), 173-206. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1997.tb00108.x>

Ζέρβας, Α. (2021). Για τα κυρίαρχα MME οι γυναικοκτονίες είναι άλλο ένα ενδιαφέρον θέαμα. Tvxs. <https://tvxs.gr/news/ellada/ifigeneia-kamtsidoy-gia-ta-kyriarxa-mme-oi-gynaikoktonies-einai-apla-ena-endiaferon-thea>.

Ghadery, F. (2019). #MeToo - has the 'sisterhood' finally become global or just another product of neoliberal feminism?. *Trasnational Legal Theory*, 10(2), 252-274. <https://doi.org/10.1080/20414005.2019.1630169>

Goode, L. (2005). *Jürgen Habermas: Democracy and the Public Sphere*. London: Pluto Press.

Grinberg, E. (2014). *Meredith Vieira explains #WhyIStayed*. CNN. <http://edition.cnn.com/2014/09/09/living/rice-video-why-i-stayed/>.

Η ζωή των γυναικών και των ανδρών στην Ευρώπη: Στατιστικά πορτραίτα. Ελληνική Στατιστική Αρχή. (2017). <https://www.statistics.gr/infograph/womenmen/index.html?lang=el>.

Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An inquiry into a category of Bourgeois Society*. Cambridge: The MIT Press.

Haraway, D. (2014). *Το μανιφέστο των σάιμποργκ* (μτφ. Γ. Πεδιώτης). Αθήνα: Τοποβόρος.

Hutchison, E. (2016). *Affective Communities in World Politics: Collective emotions after trauma*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/5818>
- Jackson, S. (2018). Young feminists, feminism and digital media. *Feminism And Psychology*, 28(1), 38-49. doi: <https://DOI:10.1177/0959353517716952>
- Jouet, J. (2018). Digital Feminism: questioning the renewal of activism. *Journal Of Research In Gender Studies*, 8(1), 133-157. doi: <https://doi:10.22381/JRGS8120187>
- Κάββουρα, Θ. (2021). «Γιατί τώρα;». *Ας Μιλήσουμε Για Τα ΜΜΕ*, (4), 15-19. Ανακτήθηκε 19 Δεκεμβρίου 2021, https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/Media-Jokers_26042021-1.pdf.
- Κακολύρης, Γ. (2021). Judith Butler: Αλληλεξάρτηση, επισφάλεια και ηθική ευθύνη. *Σύγχρονα Θέματα*, 150-152, 203-210.
- Καραστάθη, Α. (2021). Ας σπάσουμε την αποσιώπηση: Η έμφυλη βία, από το ακατανόητο στο αδιανόητο. *Ας Μιλήσουμε Για Τα ΜΜΕ*, (4), 33-39. Ανακτήθηκε 19 Δεκεμβρίου 2021, https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/Media-Jokers_26042021-1.pdf.
- Κασάπογλου, Α. (2022). Εννοιολογικά ζητήματα, κοινωνικό πλαίσιο και πραγματικότητα γύρω από τις γυναικοκτονίες. *Crime Times*, (19). <https://www.crimetimes.gr/ennoiologika-zitimata-koinwniko-plai/>.
- Keller, J., Mendes, K., & Ringrose, J. (2018). Speaking ‘unspeakable things’: documenting digital feminist responses to rape culture. *Journal Of Gender Studies*, 27(1), 22-36. doi: <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1211511>
- Keller, J., Mendes, K., & Ringrose, J. (2019). *Digital Feminist Activism: girls and women fight back against rape culture*. Νέα Υόρκη: Oxford University Press.
- Kelly, L. (1987). The Continuum of Sexual Violence. Στο J. Hanmer & M. Maynard (επιμ.), *Women, Violence and Social Control* (pp. 46-60). palgrave macmillan.
- Κιοσόγλου, Θ. (2016). Μισέλ Φουκώ: Η Συγκρότηση του Σύγχρονου Πειθαρχικού Υποκειμένου. *Conatus - Journal Of Philosophy*, (1), 41-48. <https://doi.org/10.12681/conatus.11844>
- King, E. (2022). 6 countries that are fighting back against catcalling. *Complex*. <https://www.complex.com/life/2016/01/international-catcalling-policies/>.
- Kissling, E. (1991). Street Harassment: The Language of Sexual Terrorism. *Discourse & Society*, 2(4), 451-460. <https://doi.org/10.1177/0957926591002004006>

- Koo, J. (2020). South Korean cyberfeminism and trolling: the limitation of online feminist community Womad as counterpublic. *Feminist Media Studies*, 20(6), 831-846. doi: <https://doi.org/10.1080/14680777.2019.1622585>
- Κορέλα, Α. (2021). Κακοποίηση-βιασμός-ασέλγεια. *Ανθία Κορέλα-Δικηγόρος Παρ' Αρείω Πάγω*. <https://akorela.wordpress.com/2021/01/21/κακοποίηση-βιασμός-ασέλγεια/>.
- Κυριακίδου, Μ. (2021). Το #MeToo σε γνώριμα μιντιακά πλαίσια. *Ας Μιλήσουμε Για Τα ΜΜΕ*, (4), 4-8. https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/Media-Jokers_26042021-1.pdf.
- Li, M., Turki, N., Izaguirre, C., DeMahy, C., Thibodeaux, B., & Gage, T. (2020). Twitter as a tool for socialmovement: An analysis of feminist activism on social media communities. *Journal Of Community Psychology*, 49(3), 854-868. doi: <https://doi.org/10.1002/jcop.22324>
- Linabary, J., Corple, D., & Cooky, C. (2019). Feminist activism in digital space: Postfeminist contradictions in #WhyIStayed. *New Media & Society*, 22(10), 1827-1848. doi: <https://doi.org/10.1177/1461444819884635>
- Logan, L. (2015). Street Harassment: Current and Promising Avenues for Researchers and Activists. *Sociology Compass*, 9(3), 196-211. <https://doi.org/10.1111/soc4.12248>
- Lokot, T. (2018). #IAmNotAfraidToSayIt: stories of sexual violence as everyday political speech on Facebook. *Information, Communication & Society*, 21(6), 802-817. doi: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2018.1430161>
- Loney-Howes, R. (2015). Beyond the spectacle of suffering: representations of rape in online anti-rape activism. *Outskirts*, 33(1), 1-17. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2700387>
- Λύκου, Χ. (2021). *Τι λέει ο νόμος: όλα όσα πρέπει να ξέρουμε για την παρενόχληση και την έμφυλη βία*. Popaganda. <https://m.popaganda.gr/stories/ioanna-stentoumi-emfyli-via-nomothesia/>.
- May Todd, «Εισαγωγή στον Μισέλ Φουκώ», (επιμ. Λάγιος Α.), Αθήνα, εκδ. Oposito, 2019.
- McCarthy, T. (1991). Introduction by Thomas McCarthy. Στο J. Habermas, *The structural transformation of the Public Sphere: An inquiry into a category of Bourgeois society* (6-9). Cambridge: MIT press.
- Megarry, J. (2014). Online incivility or sexual harassment? Conceptualising women's experiences in the digital age. *Women's Studies International Forum*, 47, 46-55. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2014.07.012>

Megarry, J. (2018). Under the watchful eyes of men: theorising the implications of male surveillance practices for feminist activism on social media. *Feminist Media Studies*, 18(6), 1070-1085. doi: <https://doi.org/10.1080/14680777.2017.1387584>

Mendes, K. (2015). *Slutwalk: Feminism, Activism and Media*. Palgrave Macmillan.

Μητροπούλου, Α. (2021). «Σπάζοντας τη σιωπή»: Μιντιακές αναπαραστάσεις του #MeToo στην Ελλάδα. *Ας Μιλήσουμε Για Τα ΜΜΕ*, (4), 25-32. Ανακτήθηκε 19 Δεκεμβρίου 2021, https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/Media-Jokers_26042021-1.pdf.

Μιχαηλίδου, Μ. (2004). Υβριδικότητα και υποκειμενικότητα: Η φιγούρα του cyborg και το μεταβιομηχανικό υποκείμενο. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 115, 3-26. doi: <https://doi.org/10.12681/grsr.9311>

Μιχαλακέλη, Α. (2019). *Για τη γυναικοκτονία στο δημόσιο λόγο και τη δημόσια σφαίρα*. <https://diotima.org.gr/i-gynaikoktonia-sto-dimosio-logo/>.

Μοτσιοπούλου, Α. (2021). Ψηλαφώντας την αίσθηση της ασφάλειας και χαρακτηριστικά αντι-κοινού (counterpublic) σε μία διαδικτυακή φεμινιστική σελίδα: Το παράδειγμα της σελίδας «Φεμινιστικά Παραληρήματα».

Μποσταντζόγλου, Π. (2021). Μιλήσαμε με τα φεμινιστικά social media και τους φορείς που ξηλώνουν τα παντελόνια της πατριαρχίας. *Ladylike*. <https://www.ladylike.gr/synentefxeis/milisame-me-ta-feministika-social-media-kai-tous-foreis-pou-xilonoun-ta-pantelonia-tis-patriarxias/>.

Ναι, είσαι μισογύνης. (2014). *Τι κάνουμε εδώ*. <https://naieisaimisogynis.com/>

Νίνη, Α. (2017). «Ναι, είσαι μισογύνης»: Η απόδειξη πως η ελληνική κοινωνία είναι επικίνδυνα σεξιστική. *Vice*. <https://www.vice.com/el/article/gybj9q/nai-eisai-misogynhs-h-apodei3h-pws-h-ellhnikh-koinwnia-einai-epikindyna-se3istikh>

Pain, P. (2020). “It took me quite a long time to develop a voice”: Examining feminist digital activism in the Indian #MeToo movement. *New Media & Society*, 23(11), 1-17. doi: <https://doi.org/10.1177/1461444820944846>

Παπαγεωργίου, Γ. (2010). *Φύλο και Έρευνα*. Gutenberg.

Papacharissi, Z. (2016). *Affective Publics: Sentiment, Technology and Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Πολυμενέας, Γ. (2021). «Είναι τραγικό αυτό το μοδάτο πράγμα που πάει να ξεκινήσει αυτήν τη στιγμή»: Σημειώσεις πάνω στις γλωσσικές στρατηγικές των υπόπτων του ελληνικού #MeToo. *Ας Μιλήσουμε Για Τα ΜΜΕ*, (4), 40-46. https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2021/04/Media-Jokers_26042021-1.pdf.

Rai, C. (2016). Review of Zizi Papacharissi's Affective Publics: Sentiment, Technology and Politics. *Composition Forum*, 34. <https://compositionforum.com/issue/34/rai-papacharissi-review.php>.

Roberts, J., & Crossley, N. (2004). Introduction. Στο J. Roberts & N. Crossley (επιμ.), *After Habermas: new perspectives on the public sphere* (1-27). Oxford: Blackwell publishing.

Rosaldo, M. (1994). Χρήση και κατάχρηση της ανθρωπολογίας: Σκέψεις για τον φεμινισμό και τη διαπολιτισμική κατανόηση. Στο Α. Μπακαλάκη (επιμ.), *Ανθρωπολογία, γυναίκες και φύλο* (σσ. 185-234). Αλεξάνδρεια.

Roestone Collective. (2014). Safe Space: Towards a Reconceptualization. *Antipode*, 46(5), 1346-1365. <https://doi.org/10.1111/anti.12089>

Shabot, S. (2020). Why 'normal' feels so bad: violence and vaginal examinations during labour – a (feminist) phenomenology. *Feminist Theory*, 22(3), 443-463. <https://doi.org/10.1177/1464700120920764>.

Squires, C. (2002). Rethinking the Black Public Sphere: An Alternative Vocabulary for Multiple Public Spheres. *Communication Theory*, 12(4), 446-468. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2002.tb00278.x>

Subramanian, S. (2015). From the Streets to the Web: Looking at Feminist Activism on Social Media. *Economic And Political Weekly*, 50(17), 71-78. <http://www.jstor.org/stable/24481828>.

Suk, J., Abhishek, A., Zhang, Y., Ahn, S., Correa, T., Garlough, C., & Shah, D. (2019). #MeToo, Networked Acknowledgement, and Connective Action: How 'empowerment through empathy' launched a social movement. *Social Science Computer Review*, 39(2), 276-294. <https://doi.org/10.1177/0894439319864882>

Susen, S. (2012). Critical Notes on Habermas's Theory of the Public Sphere. *Sociological Analysis*, 5(1), 37-62. doi: <https://ssrn.com/abstract=2043824>

Τσιώλης, Γ. (2018). Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων. Στο Γ. Ζαϊμάκης (επιμ.), *Ερευνητικές διαδρομές στις κοινωνικές επιστήμες: Θεωρητικές-Μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης* (σσ. 97-125). Πανεπιστήμιο Κρήτης: Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης & Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας. https://sociology.soc.uoc.gr/ekaeke/wp-content/uploads/2018/04/zaimakis_web2.pdf.

Vera-Gray, F. (2016). Men's stranger intrusions: Rethinking street harassment. *Women's Studies International Forum*, 58, 9-17. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2016.04.001>

Verity Trott (2020): Networked feminism: counterpublics and the intersectional issues of #MeToo, *Feminist Media Studies*, DOI: 10.1080/14680777.2020.1718176

Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Basil Blackwell.

Φεμινιστικά Παραληρήματα. (2019). *Πληροφορίες*.

https://www.facebook.com/feminist.rants/about/?ref=page_internal

Φουρτούνης, Γ. (2009). Η απορία του υποκειμένου: Φουκώ, Αλτούσερ, Μπάτλερ. *Σύγχρονα Θέματα*, 106, 51-58.

http://file:///C:/Users/GG/AppData/Local/Temp/SUXRONA_THEMATA_106_7.pdf.

Χαμαλέλη, Κ. (2016). Μια φεμινιστική φωνή στο σκληρό κόσμο του ελληνικού ίντερνετ: Συνέντευξη με τη Χιουρφέμ Σουλτάν. *Huffpost*. https://www.huffingtonpost.gr/katerina-chamaleli/-5404_b_9857974.html.